

А.С. БЕНИЦКИЙ

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ЩОДО ПРИЧЕТНОСТІ ДО ЗЛОЧИНУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Міністерство внутрішніх справ України
Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

А.С. Беніцький

**Історія розвитку кримінального
законодавства щодо
причетності до злочину
на території України**

Монографія

Луганськ
2013

Автор: **А.С. Беніцький**, кандидат юридичних наук, доцент, заступник начальника відділу організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Рецензенти: **О.О. Дудоров**, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, заслужений діяч науки і техніки України; **О.Є. Користін**, доктор юридичних наук, професор, вчений секретар Національної академії внутрішніх справ

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 9 від 29 березня 2013 року)

УДК 343.365:343.237(091)(477)"11/19"

Б 46 Історія розвитку кримінального законодавства щодо причетності до злочину на території України : [монограф.] : / А.С. Беніцький ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. – Луганськ : СПД Резников В.С., 2013. – 340 с. – Бібліогр. : С. 302–339.

ISBN ...

Монографія присвячена дослідженню проблем розвитку та становлення такому інституту кримінального права, як причетність до злочину.

У роботі проведено комплексне дослідження видатних історично-правових пам'яток київського, литовсько-польського, російського та радянського періоду, які застосовувалися на українських землях. Проаналізовано особливості застосування кримінально-правових норм щодо причетності до злочину, а також співучасті у злочині на теренах України, вивчено їх правову природу. Розглянуто судові процеси з кримінальних справ щодо звинувачення причетних до злочинів осіб та співучасників, які проходили в **X – XX** століттях на території України.

Книга розрахована на студентів, аспірантів, викладачів юридичних навчальних закладів та факультетів, суддів, працівників прокуратури, органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться питаннями кримінального права.

ISBN ...

© Беніцький А.С., 2013

© СПД Резников В.С., 2013

ЗМІСТ

Список умовних скорочень -----	5
Вступ -----	7
Глава 1. Періодизація історії розвитку кримінального законодавства на території України -----	11
Глава 2. Київський період (X – XIII ст.ст.) -----	18
Глава 3. Литовсько-польський період (XIV – XVII ст.ст.) ----	29
3.1. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину на території українських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського (XIV століття – 1569 р.) -----	29
3.2. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину на території українських земель, які входили до складу Речі Посполитої (1569 р. – XVII ст.)-----	43
Глава 4. Російський період (XVII – початок XX ст.) -----	61
4.1. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину в Гетьманщині -----	61
4.2. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину в Слобідській Україні -----	101
4.3. Кримінальна відповідальність за причетність до злочину в Запорозькій Січі-----	117

4.4. Кримінальна відповідальність за причетність до злочину на землях донського козацтва-----	124
4.5. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину в Московській державі та Російській імперії (XVII – початок XX ст.)	146
Глава 5. Радянський період (1917 – 1991 рр.)-----	211
5.1. Кримінальне законодавство УСРР щодо причетності до злочину (1917 – 1922 рр.)-----	211
5.2. Кримінальне законодавство УСРР (УРСР) щодо причетності до злочину (1922 – 1958 рр.)-----	240
5.3. Кримінальне законодавство УРСР щодо причетності до злочину (1958 – 1991 рр.)-----	251
Післямова -----	298
Список використаної літератури -----	302

Список умовних скорочень

- ВНК - Всеросійська надзвичайна комісія
- ВРУ – Верховна Рада України
- ВСУ – Верховний Суд України
- ВЦВК – Всеросійський центральний виконавчий комітет
- ЄС – Європейський Союз
- ЗУ – Закон України
- і т. ін. – і таке інше
- КК – Кримінальний кодекс
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- п. – пункт
- ПЗЗ – Повне зібрання законів
- пп. – підпункт
- р. – рік
- РАН – Російська Академія наук
- РНК – Рада Народних Комісарів
- РРСО – Рада робітничої і селянської оборони
- РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
- РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка
- РПТО – Рада праці та оборони
- РФ – Російська Федерація

с. – сторінка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

тис. – тисяча

у т. ч. – у тому числі

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

УЦКД – Українська центральна комісія по боротьбі з дезертирством

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України

ч. – частина

**Своїм учителям,
Олександрю Миколайовичу Костенку
та Борису Григоровичу Розовському,
присвячую цю книгу**

Вступ

Соціально-економічна криза сучасного українського суспільства зумовила загострення морально-правових проблем, появу помилкових уявлень про економічну, політичну й моральну вседозволеність. За цих умов розв'язання конкретних кримінально-правових суперечностей усе більше ускладнюється і виникає необхідність удосконалення нормотворчості у сферах кримінальної, господарської, цивільної та інших галузей законодавства. Істотного значення набуває поглиблене дослідження норм, покликаних протидіяти організованій злочинності, котра становить небезпеку для соціально-економічного розвитку держав, які переживають перехідний період.

Слід відзначити особливу важливість створення правових основ попередження, виявлення й припинення діяльності кримінальних формувань з метою забезпечення становлення нормальних ринкових відносин і функціонування легальних форм господарювання. В умовах бурхливих економічних відносин, що супроводжується зрощенням фінансових систем країн, значно розширилися можливості криміналітету в різних соціально-економічних сферах.

Ця проблема незмінно актуальна, і не випадково у країнах із розвинутою демократією підвищена увага приділяється за-

ходам, спрямованим на протидію заздалегідь не обіцяному приховуванню чи маскуванню незаконного походження "брудних" коштів, сприянню учасникам злочинних організацій та укриттю їх злочинної діяльності, приховуванню злочинців, придбанню або отриманню, зберіганню чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом, а також вчиненню інших дій із створення умов, які сприяють функціонуванню організованих форм злочинної діяльності.

Розвиток системи попередження і протидії діяльності злочинних угруповань є невід'ємною складовою стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

Тому дослідження такого інституту кримінального права, як причетність до злочину, є пріоритетним завданням як міжнародної, так і національної кримінально-правової політики. Для розуміння інституту причетності до злочину необхідно звернутися до історії його становлення та розвитку, із моменту зародження перших кримінально-правових пам'яток на території України.

Причетність до злочину за своєю правовою природою тісно пов'язана із таким кримінально-правовим інститутом, як співучасть у злочині. Тому історія розвитку та становлення причетності до злочину в роботі розглядається разом з аналізом положень, які стосуються співучасті.

Причетності до злочину, а також співучасті у злочині присвячено праці дореволюційних авторів Л.С. Білогриць-Котляревського, О.С. Жиряєва, М.А. Неклюдова, М.Д. Сергієвського, В.Д. Спасовича, М.С. Таганцева, І.Я. Фойницького, а також радянських авторів М.І. Бажанова, Г.І. Баймурзіна, І.Д. Беляєва, Ф.Г. Бурчака, І.А. Бушуєва, Р.Р. Галіакбарова, О.А. Герцензона, П.І. Гришаєва, Н.Г. Іванова, М.І. Ковальова, А.П. Козлова, М.Й. Коржанського, Г.А. Кригера, В.М. Кудрявцева, В.В. Лук'янова, А.А. Піонтковського, В.Г. Смирнова, П.Ф. Тельнова, А.Н. Трайніна, Н.Г. Угрехелідзе, В.С. Устинова, Б.С. Утевського, І.Х. Хакімова, М.Х. Хабібুলіна, М.Д. Шаргородського та ін.

Питанням причетності до злочину, а також співучасті приділялася значна увага, зокрема, у працях сучасних вітчизняних та зарубіжних учених П.П. Андрушка, О.О. Дудорова, С.Ф. Гізімчука, М.К. Гнетнева, Н.О. Гуторової, О.О. Кваши, А.П. Козлова, Ю.О. Кучера, А.А. Музики, Н.І. Мазур, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, В.П. Тихого, В.І. Осадчого, С.Д. Шапченко, О.Ю. Якімовата ін.

Дослідження визначних правових пам'яток кримінального права, які використовувалися на території сучасної України у період X – початок XX століття, відображено в роботах Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, Л.Б. Вейнберга, М.Ф. Владимирський-Буданова, Г.В. Демченко, В.В. Єсіпова, О.М. Костенко, О.Ф. Кістяковського, Н.Ф. Кузнецової, Ф.І. Леонтовича, О.В. Лохвицького, Н.О. Лопашенко, Д.І. Любченко, І.О. Малиновського, П.П. Михайленка, А.В. Попова, Б.Г. Розовського, Є.Л. Стрельцова, Д.Г. Тальберга, Ф.В. Тарановського, М.М. Тихомирова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, О.П. Чебышев-Дмитрисєва, О.А. Чувакова та ін.

Між тим комплексного історично-правового дослідження проблем розвитку та становлення кримінального законодавства у сфері причетності до злочину на території України за період X – кінець XX століття не проводилося.

Робота охоплює декілька історичних етапів формування кримінально-правових норм на теренах України. Воно починається від доби Київської Русі й закінчується створенням у 1991 році незалежної Української держави.

У ході дослідження широко використовувалися видатні пам'ятки кримінального права часів Київської Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини, Московської держави, Російської імперії, УСРР (УРСР), РСФРР (РРФСР) та СРСР, які застосовувались на українських землях.

Проаналізовано записи судових викликів, опитувальні промови, протоколи допитів учасників судового процесу, рішення в кримінальних справах та інші документи судової

практики, які були опубліковані в таких збірниках, як "Акти історичні", "Акти, що відносяться до історії Південної і Західної Росії"; "Архів Південно-Західної Росії, виданий Тимчасовою комісією для розбору давніх актів, Височайше затвердженої при Київському військовому, Подільському і Волинському генерал-губернаторові"; "Донські справи", "Матеріали для географії та статистики Росії, зібрані офіцерами Генерального штабу", "Акти Воронежські", "Матеріали для історії колонізації та побуту Харківської й частково Курської і Воронежської губерній", "Матеріали з історії Воронежської та сусідніх губерній", "Про стародавні сільські громади в Південно-Західній Росії", "Опис козацьких справ Московського відділення загального архіву Головного штабу", "Литовська метрика", "Сенатський архів" тощо.

Вивчення кримінальних справ щодо звинувачення причетних до злочинів осіб, а також співучасників, які розглядались у Х – ХХ століттях на теренах України, сприяло встановленню особливостей застосування кримінально-правових норм судами Речі Посполитої, Гетьманщини, Слобідської України, Запорізької Січі, донських козаків, Московської держави, Російської імперії та Радянської України.

Усе це сприяло детальному вивченню правової природи причетності до злочину як інституту кримінального права.

Глава 1

Періодизація історії розвитку кримінального законодавства на території України

Колискою державності України є Київська Русь, яка в X столітті об'єднала східні слов'янські, балтійські та фіноугорські племена. Київська Русь була культурним і політичним центром руських князівств. На території Київської держави під впливом візантійського права та місцевих слов'янських звичаїв була сформована своя правова система.

Київський князь Ярослав Мудрий здійснив спробу уніфікувати правові документи на землях Київської Русі. На думку С. Юшкова, у 30-і роки XI століття Ярослав Мудрий склав правовий документ – Правду, у якій було встановлено єдину систему покарань за передбачені в ній злочини й уведено нові складі злочинів¹. В історіографії ця пам'ятка давньоруського права отримала найменування Руська Правда, або Правда Ярослава. У наступні роки сини Ярослава Мудрого доповнювали Руську Правду новими правовими нормами.

Початок монголо-татарської навали в середині XIII століт-

---

¹ Див.: Памятники русского права : Памятники права Киевского государства X – XII вв. Вып. I. / [сост. доцент А. А. Зимин] ; [под ред. С. В. Юшкова]. – М. : Госюриздат, 1952. – С. VIII.

тя став початком занепаду Київської державності. Після розпаду Київської Русі положення Руської Правди застосовувалися на територіях князівств, що утворилися. На землях України це були Київське, Галицько-Волинське, Чернігівське, Переяславське та інші князівства.

Північно-східні землі Русі ввійшли до складу Новгородської та Псковської республік, а також Тверського, Володимирського, Нижегородсько-Суздальського та інших князівств, які до середини XVI століття ввійшли до складу Московської держави.

На території північно-східних земель Київської Русі було створено такі пам'ятки права, як Псковська судна грамота, Новгородська судна грамота, а також Судебники 1497 і 1550 рр. Московської держави, які включили основні положення Руської Правди й заклали підґрунтя формування руського кримінального права.

У період XIII – XIV століття південно-західні князівства Київської Русі ввійшли до складу Королівства Польського та Великого князівства Литовського.

Землі Галичини й Холмщини ввійшли до складу Польщі. На ці території було поширено польське законодавство, яке включало Вислицький статут (інша назва Вислицько-Петроковські статuti 1346–1347 рр.), прийнятий Казимиром III. Крім того, на цих землях діяли статутні грамоти (Белзьська, Волинська, Київська та інші) та звичаєве право.

У період XIV – XV століття більша частина земель Галицько-Волинського та Київського князівств увійшли до складу Великого князівства Литовського. На українських землях, які входили до складу Литовського князівства, діяли Київська й Волинська статутні грамоти, Київські та Волинські привілеї, а також судові вирoki й постанови на основі звичаєвого права. При створенні правових документів у Великому князівстві Литовському широко використовувались положення Руської Правди.

У 1468 р., у період правління Казимира IV Ягайловича, на

території Великого князівства Литовського приймається Судебник. У XVI столітті у Литовському князівстві основним правовим джерелом були Литовські Статути, які були прийняті у **1528, 1569 та 1588** роках. У деяких українських містах Великого князівства Литовського діяло магдебурзьке право.

У **1569** року була укладена Люблінська унія між Королівством Польським та Великим князівством Литовським. Була утворена єдина держава – Річ Посполита. Більша частина українських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського, опинилась у сфері впливу Королівства Польського, оскільки землі Київського, Волинського, Подільського та Брацлавського воєводств були приєднані до Малопольської провінції Королівства Польського.

Після народного повстання під проводом Богдана Хмельницького **1648 – 1654** рр. частина українських земель ввійшла до складу Московської держави. Після укладення в **1667** році Андрусівського перемир'я між Московською державою і Річчю Посполитою Лівобережна Україна разом із Києвом стала частиною Московської держави. Ця територія йменувалася Гетьманщиною.

Основними джерелами права в Гетьманщині були Литовський Статут **1588** року, "Саксон" ("Зеркало саксонов"), "Порядок", а також звичаєве право. У Києві, Чернігові, Стародубі, Ніжині, Переяславі, Погарі, Мглині, Остері, Козельці, Новгород-Сіверському, Почепі та Полтаві діяло магдебурзьке право. На землях Запорозької Січі застосовувалося звичаєве право.

У другій половині XVII століття з українських переселенців із Правобережної та Лівобережної України була утворена Слобідська Україна. Правовими джерелами на цій території були ті ж самі, що і в Гетьманщині, окрім гетьманських універсалів. Однак уже з першої половини XVIII століття на Слобожанщині основним джерелом права стає Соборне Уложення **1649** року.

Після трьох поділів Речі Посполитої наприкінці **XVIII** століття українські землі було розподілено між Російською та Австрійською (з **1848** р. Австро-Угорською) імперіями. Так після першого поділу Речі Посполитої в **1772** році Галичина та Буковина увійшли до складу Австрійської імперії, а після другого розподілу Речі Посполитої в **1793** році Правобережна Україна (Поділля та Волинь) увійшла до складу Російської імперії.

На землях Правобережної України аж до початку **XIX** століття основним джерелом права був Литовський Статут **1566** року (Волинський Статут).

З **1835** року на українських землях, які були у складі Російської імперії, стало застосовуватися тільки російське законодавство. З **1835** року й до жовтневої революції **1917** року основним джерелом права на території Російської імперії був Звод законів Російської імперії. У **XV** томі Зводу законів містилися кримінально-правові норми. У **1845** року було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні, які були включені у **XV** том Зводу законів Російської імперії.

На початок **XX** століття в Російській імперії кримінально-правові норми містилися, крім Уложення про покарання кримінальні та виправні **1845** року (в редакції **1885** року), ще в Статуті про покарання, що накладаються мировими суддями (**1864** г.), Статуті про засланих, Військово-Морському статуті про покарання та інших правових документах. У **1903** році приймається Кримінальне Уложення. Однак на території Російської імперії були введені в дію тільки окремі глави цього документу.

Після розпаду на початку **XX** століття Російської та Австро-Угорської імперій частина українських земель ввійшла до складу УСРР (УРСР), яка була частиною СРСР. Галичина, Волинь, Холмщина й Поділля ввійшли до складу Польщі, Підкарпатська Русь (Закарпаття) – до Чехословаччини, а Північна Буковина – до Румунії.

У вересні **1939** р. радянська армія увійшла на територію західних українських земель, які перебували у складі Польщі.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

Законом СРСР "Про включення Західної України до складу Союзу РСР із возз'єднанням її з Українською РСР" від 1 листопада 1939 р.² українські землі, які були у складі Польщі, увійшли до Радянської України.

У червні 1940 р. війська Червоної Армії увійшли на територію Північної Буковини, а також Бессарабії, які находились у складі Румунії із 1920 року. Законом СРСР "Про включення північної частини Буковини, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу Української Радянської Соціалістичної республіки" від 2 серпня 1940 р.³ українські землі, які були у складі Румунії, увійшли до УРСР.

Остаточне формування території сучасної України відбулося після Другої світової війни, коли Закарпатська Україна (Підкарпатська Русь) у 1946 р.⁴, а Кримська область у 1954 р. ввійшли до складу УРСР⁵.

Україна як самостійна держава утворилася в 1991 році пі-

---

² Див.: Закон СССР "О включении Западной Украины в состав Союза ССР с воссоединением ее с Украинской ССР" от 1 ноября 1939 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 - июль 1956 гг.) / [сост.: Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев]; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. - Москва : Госюриздат, 1956. - С. 21.

³ Див.: Закон СССР "О включении северной части Буковины и Хотинского и Измаильского уездов Бессарабии в состав Украинской Советской Социалистической республики" от 2 августа 1940 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 - июль 1956 гг.) / [сост.: Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев]; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. - Москва : Госюриздат, 1956. - С. 22-23.

⁴ Див.: Указ Президиума Верховного Совета СССР "Об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР" от 22 января 1946 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 - июль 1956 гг.) / [сост.: Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев]; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. - Москва : Госюриздат, 1956. - С. 54.

⁵ Див.: Указ Президиума Верховного Совета СССР "О передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР" от 19 февраля 1954 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 - июль 1956 гг.) / [сост.: Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев]; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. - Москва : Госюриздат, 1956. - С. 35.

сля розпаду СРСР. Основою нинішнього кримінального законодавства України є радянське кримінальне право, яке почало формуватися після жовтневої революції **1917** р.

На створення радянського кримінального законодавства вплинуло російське кримінальне право, що в свою чергу сформувалось під впливом правових документів Російської імперії. Аж до розпаду СРСР радянська правова система була домінуючою на територіях радянських республік, які входили до складу Радянського Союзу.

Розвиток радянського кримінального законодавства умовно можна поділити на кілька етапів: **1) 1917 – 1922** рр.; **2) 1922 – 1958** рр.; **3) 1958 – 1991** рр. Перший етап починається із жовтневої революції **1917** року. Джерелами кримінального права у **1917 – 1922** роки були нормативно-правові документи РСФРР, а також УРСР, які було прийнято в кінці **1917** року, і до впровадження першого Кримінального кодексу Радянської України в **1922** році. Тобто це були радянські правові документи, які містили кримінально-правові норми до кодифікації кримінального законодавства.

У **1922 – 1958** рр. було введено у дію перший Кримінальний кодекс Радянської України **1922** року. Крім того, у ці роки було прийнято Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік **1924** року, Кримінальний кодекс УСРР **1927** року, а також кримінальні закони та інші правові документи, що містили кримінально-правові норми.

Третій етап (**1958 – 1991** роки) починається із прийняттям у **1958** році Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік й закінчується утворенням у **1991** році незалежної української держави. У цей період було прийнято Кримінальний кодекс УРСР **1960** року, Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік **1991** року, а також окремі кримінальні закони, які були чинні до **1991** року.

В основу поділу на періоди розвитку українського кримінального законодавства доцільно покласти державно-правову систему, яка існувала на території земель нинішньої України.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

Умовно можна виділити такі періоди розвитку кримінального законодавства України: **1) київський період (X – XIII ст.ст.); 2) литовсько-польський період (XIV – XVII ст.ст.); 3) російський період (XVII – початок XX ст.); 4) радянський період (1917 – 1991 рр.); 5) пострадянський період (від 1991 р.).**

Історію розвитку кримінально-правового інституту причетності до злочину в законодавстві України буде розглянуто на основі правових документів, які застосовувалися на землях сучасної України в зазначені історичні періоди.

Глава 2

Київський період (X – XIII ст.ст.)

Перші згадки про діяння, які мають ознаки причетності до злочину та співучасті, знаходяться в такій найдавнішій пам'ятці правової думки стародавньої Русі, як Руська Правда. Існують окремі редакції Руської Правди: Коротка, Широка (Розширена) за списками археографічним, академічним, троїцьким та ін.⁶ М.Н. Тихомиров, наприклад, вирізняє ще й Ско-рочену редакцію Руської Правди⁷. Деякі вчені поділяють Руську Правду не тільки за редакціями, але також і за збірниками. Так, М.Ф. Владимирський-Буданов вважає, що слід виділяти три збірники Руської Правди: Правду Ярослава, Правду Ярославичів і Правду Широку⁸.

У Руській Правді ряд статей містять положення про диференціацію відповідальності співучасників, які скоїли груповий злочин. Так, у ст. 31 Руської Правди Короткої редакції (за академічним I списком) установлювалася більш висока відпо-

---

⁶ Див.: Правда Русская : [учебное пособие] / [отв. ред. Б. Д. Греков]. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – С. 9.

⁷ Див.: Тихомиров М. Н. Списки и происхождение редакций Русской Правды // Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / М. Н. Тихомиров ; [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – М. : Издательство Московского университета, 1953. – С. 19.

⁸ Див.: Владимирский-Буданов М.Ф. Русская правда / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира (Н.Т. Корчак-Новицкий), 1911. – С. 3.

відальність за вчинення злочину кількома учасниками: "а якщо (хто-небудь) украде коня чи волів або (обкраде) дім, та при цьому крав їх один, то платити йому гривню (**33** гривні) і тридцять резан; якщо злодіїв буде **18** (?навіть **10**), то (платити кожному) по три гривні по **30** резан платити людям (? княжим)"⁹.

У Руській Правді містяться й інші норми, де йдеться про груповий злочин проти власності. Так, у ст. **40** Руської Правди Короткої редакції (за академічним I списком) згадується про вчинення групового злочину: "Якщо вкрадуть вівцю, козу або свиню і при тому було **10** злодіїв, то хоча б вони одну вівцю вкрали, нехай кожен сплатить по **60** резан штрафу"¹⁰. У ст.ст. **41**, **42** і **43** Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком) також ішлося про відповідальність за вчинення злочину кількома учасниками. Наприклад, згідно зі ст. **42** "якщо (хто) краде худобу з поля або (краде) овець, кіз чи свиней, (то платить) **60** кун, якщо крали кілька (злодіїв), то кожному (платити) по **60** кун"¹¹.

Незважаючи на вчинення групового злочину, ці норми Руської Правди не передбачають підвищеної відповідальності для учасників злочинного об'єднання. Відповідальність за вчинення групового злочину для його учасників залишається такою ж самою, як і в разі вчинення злочину всього однією

---

⁹ Российское законодательство X – XX веков. В 9-ти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / [под общ. ред. В. Л. Янин]. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 48; Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – С. 75–86.

¹⁰ Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2.: Комментарии / [сост.: Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов]; [под ред. Б. Д. Грекова]. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1947. – С. 220.

¹¹ Русская Правда в Краткой редакции // Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до конца XV века / [пер. М. Н. Тихомирова]. – М., 1960. – С. 202–205; Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2.: Комментарии / [сост.: Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов]; [под ред. Б. Д. Грекова]. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1947. – С. 390.

людиною.

Руська Правда не враховує ступеня суспільної небезпечності осіб, причетних до злочину. Положення про причетність до злочину містились у ст. 11 Руської Правди Короткої редакції (за академічним I списком), яка передбачала відповідальність за переховування іноземцями збіглого "челядина": "якщо челядин сховається у варяга чи в колбяга, а вони його протягом трьох днів не повернуть (колишньому господарю), то, впізнавши його на третій день, йому (тобто колишньому господарю) взяти свого челядина, а (приховувачеві платити) 3 гривні винагороди потерпілому"¹².

На думку О.І. Чистякова, приховування челядина іноземцями виокремлюється в Руській Правді не стільки через казуїстичність викладу, скільки через більшу можливість такого приховування, оскільки варяги й колбяги могли жити особливими громадами, а це утруднювало пошуки втікачів. Пізніше норму було поширено на всіх підданих¹³.

У ст. 112 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком) передбачалася відповідальність за переховування злочинця: "якщо холоп втече і господар оголосить (про це на торгу), а хтось, знаючи з чуток чи достеменно, що той є холопом, нагодує його або допоможе йому схватися, то він (тобто пособник) платить за холопа 5 гривень, а за рабу 6 гривень"¹⁴. Згідно зі ст. 115 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком) "Якщо хто, зустрінувши чужого (збіглого) холопа, через невідання допоможе йому схватися або сховає його в себе, а він (потім) піде від нього, то (слід) йому присяг-

---

¹² Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2.: Комментарии / [сост.: Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов]; [под ред. Б. Д. Грекова]. - М.-Л.: Изд. АН СССР, 1947. - С. 87.

¹³ Див.: Российское законодательство X - XX веков. В 9-ти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / [под общ. ред. В. Л. Янин]. - М.: Юрид. лит., 1984. - С. 54-56.

¹⁴ Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2.: Комментарии / [сост.: Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов]; [под ред. Б. Д. Грекова]. - М.-Л.: Изд. АН СССР, 1947. - С. 716.

нути, що не знав, що мав справу з холопом, а платежу за те (ні-якого) немає"¹⁵.

Схожу норму було передбачено в ст. 51 Руської Правди Скороченої редакції (за Толстовським списком), яка передбачала відповідальність за приховування: "А чии холоп побежит, а возмет что у соседъ, то платити господину чии холоп; аще ли с ним свободнии крали или хоронили, то те князю в продажу"¹⁶.

У слов'ян сильними були звичаї. Так, наприклад, для до-тримання звичаю гостинності слов'яни готові були пожертву-вати правом окремої особи – і поблажливо дивилися на краді-жки, якщо вони чинилися для того, щоби пригостити мандрі-вника¹⁷. На погляд В.В. Макушева, у слов'ян, у разі порушення правил гостинності кожен отримував право підпалити дім винного¹⁸. У слов'янських громадах був сильно розвинений інститут кругової поруки. Тому відмова господа дому або гро-мади видати особу, переслідувану скривдженою стороною, цілком могла бути звичним явищем у древніх слов'ян.

Руська Правда встановила правила, які регулювали відно-сини між громадою, де міг переховуватися злочинець, і сторо-ною, яка його розшукувала. Руська Правда надавала громаді право: видати злочинця незалежно від того, був він її членом чи ні, або нести за нього колективну відповідальність.

Таке положення впливало зі статті 77 Руської Правди

---

¹⁵ Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / [под ред. про-фессора Б. В. Рыбакова]. – Вып. IV. – М.: Издательство Московского универси-тета, 1953. – С. 232–261.

¹⁶ Сокращенная Русская Правда (по Толстовскому списку второй половины XVII в.) // Тихомиров М.Н. Пособие по изучению Русской Правды / [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – С. 113–119.

¹⁷ Див.: Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допет-ровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань: Типография Император-ского университета, 1862. – С. 32.

¹⁸ Див. там само. – С. 37.

Широкої редакції (за Троїцьким I списком): "Якщо злодій втече, належить шукати його по сліду. Якщо слід приведе до села або до якої-небудь торгової стоянки і якщо жителі або господарі не відведуть від себе сліду, або не підуть на слід, або будуть відбиватися, то платити їм за покрадене разом із продажем за злодійство..."¹⁹.

Якщо громада відмовлялася видавати злочинця на тій підставі, що вона його не ховає, то в цьому разі Руська Правда покладала на громаду обов'язок "відвести від себе слід". Для цього громада зобов'язана була взяти участь у погоні за злочинцем.

Розглядана норма Руської Правди зафіксувала давній звичай у слов'ян "гнати по сліду злочинця". Цей звичай у літературних джерелах ще називають "погоня".

Звичай цей знайшов відображення у правових документах Великого князівства Литовського, Польського королівства та Московської держави. Так, наприклад, у грамоті Польського короля й Великого князя Литовського Владислава про привілеї феодалам за перехід у католицьку віру від **20** лютого **1387** року говорилося: "... якщо доведеться переслідувати ворогів, неприятелів наших, які б утікали з нашої литовської землі, то для цього роду переслідування, яке по-народному називається *погонею* (курсив наш – А.Б.), зобов'язуються відправлятися не тільки лицарі, але й кожен чоловік, якого б не був походження або стану, аби тільки він був здатен носити зброю"²⁰.

Схожі правові норми було закріплено в Московській державі. Так, у жалуваній грамоті **1423** р. великого князя московського та владимирського Василя I Дмитрійовича Спасько-Благовіщенському монастирю сказано: "А у кого учинится какова гибель и кто пригонит какой след на монастырские земли

---

¹⁹ Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2.: Комментарии / [сост.: Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов]; [под ред. Б. Д. Грекова]. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1947. – С. 570.

²⁰ Уния в документах: Сборник документов / [сост.: В. А. Теплова, З. И. Зуева]. – Минск: Лучи Софии, 1997. – С. 67.

Спасские к кому на чью гибель, и государ тое земли обреж у него возмет да следом ведет: а не сведет следу с своее земли и гибельщик у него обыщет двор и поймает, а не вымет поличного, ино у него гибель пропала, а тому государю гибели не платит, у кого ся след утеряет, и кого позову на след, а он на след не пойдет, или отреза не возмет, и тому на гибель платить"²¹.

Цікаво зазначити, що давній слов'янський звичай погоні став символом більшості слов'янських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського. Він зображувався у вигляді озброєного вершника з мечем. У наш час цей символ увіковічений на багатьох гербах українських і білоруських міст, а в Литві – на державному гербі.

Якщо громада відмовлялася брати участь у погоні й "не відводила від себе сліду", то відповідальність за вчинене злочинцем покладалася на громаду незалежно від того, переховувала вона його чи ні. Зазвичай, коли громада не надавала допомоги в розшуку злочинця, тобто не брала участі в "погоні", уважалося, що злочинця укриває її населення. Громада після видачі винагороди потерпій стороні могла сама стягнути зі злочинця компенсацію за віддане майно або іншим чином пократи винуватця.

З розвитком права на території давньоруських земель громада втрачала колишню самостійність і вже не могла відкупитися від потерпілої сторони. Злочин мав уже не приватний, а публічний характер. Стародавнього права не видавати злочинця громада позбавлялася.

Розшук злочинця ставав державним обов'язком для всього населення. Громада повинна була повідомляти про злочинців і видавати їх, заборонялося надавати злочинцеві нічліг або їжу. Держава зобов'язала громаду присягати, що злочинця во-

---

²¹ Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань: Типография Императорского университета, 1862. – С. 162.

на не переховує. Наприклад, відповідно до Литовських Статутів, якщо громада відмовлялася присягати, то вона зобов'язана була "платити потерпілому шкоду"²².

У середньовічних державах Європи був поширений звичай, згідно з яким злочинець міг знайти укриття в храмах та інших священних місцях. Цей звичай має давнє коріння. В античних державах Греції, Стародавньому Римі, а також у стародавніх державах Азії та Близького Сходу злочинець, який знаходив притулок у святилищах, отримував імунітет.

Слід зазначити, що перші правові норми на території України, які регулювали питання про заборону надання притулку в іншій державі, містилися в перших русько-візантійських договорах.

Так, наприклад, у статті 12 договору князя Олега з греками від 911 р. було передбачено взаємний обов'язок сторін не укривати на своїй території втікачів, а видавати їх тій стороні, звідки вони втекли: "... якщо викрадений буде челядин руський, або втече... і скаржитися будуть руські, нехай докажуть це про свого челядина й візьмуть його на Русь, але й купці, якщо загублять челядина та оскаржать, нехай вимагають судом і, коли знайдуть, – візьмуть його"²³.

У договорі князя Ігоря з греками від 944 р. містилися уже положення про видачу злочинців: "... Якщо ж хтось із челядинів наших царських або міста нашого, або інших міст втече до вас і захопить із собою що-небудь, то нехай знову повернуть його; а якщо те, що він приніс, буде все ціле, то візьмуть від нього два золотники за піймання"²⁴.

---

²² Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.) / Г. В. Демченка. – Ч. 1. – Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира (В. И. Завадского), 1894. – С. 135–136.

²³ Памятники русского права : Памятники права Киевского государства X – XII вв. / [сост. А. А. Зимин]; [под ред. С. В. Юшкова]. – Вып. I. – М. : Госюриздат, 1952. – С. 10–14.

²⁴ Русско-византийский договор 944 г. [Електронний ресурс] // Сайт "Хронос". – Режим доступу до документа: <http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0944dog.php>. – Дата доступу: 08.02.2013.

У Московській державі монастирям заборонялося надавати притулок злочинцям уже з XV століття. Ця заборона закріплювалася в грамотах, жалуваних монастирям. Керівники монастир і в зобов'язанні були контролювати виконання цієї заборони на монастирських землях. Наприклад, у 1555 р. ігумен Троїцького монастиря Іоасаф своєю грамотою забороняє населенню, яке живе на монастирських землях, надавати житло "татам" і розбійникам²⁵.

Надали такий обов'язок покладался на всі населені пункти Московської держави. Так, у статутній грамоті міста Шуї 1606 р. зазначалося: "... лихим людям татем и разбойником приезд у себя не чинили, и татиною и разбойною рухлядью не промышляли, и лихих людей воров и ябедников, и подпищиков и убойцов и всяких лихих людей у себя никто не держал. А кто в Шуге в городе и на посаде учнет... лихим людем татем и разбойником к себе приезд чинити, ... убойников у себя держати, или кто тятиною и разбойною рухлядью учнет промышлять... тех людей казнят губные старосты..."²⁶.

У губних грамотах московського царя Івана IV передбачався обов'язок громад не тільки вказувати на "лихих людей" і видавати їх государевим сищикам або губним старостам, але також повідомляти державним службовцям про всіх "приїжджих людей".

У Руській Правді Широкої редакції (за Троїцьким I списком) містилися норми про окремі різновиди приховування предметів, здобутих злочинним шляхом, та ін.

Так, ст.ст. 37 і 38 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком) регулювалося питання про відповідальність за купівлю краденого. У статті 37 говорилося: "Хто купив на ринку що-небудь крадене: коня, одяг або худобу, той повинен

---

²⁵ Див.: Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань: Типография Императорского университета, 1862. – С. 166.

²⁶ Там само. – С. 169–170.

представити як свідків двох вільних людей або торгові мита збиральника (митника); якщо при цьому виявиться, що він не знає, у кого купив річ, тим свідкам іти за нього до присяги, а позивачеві взяти свою річ і з пропалим при речі розпрощатися, відповідачеві ж розпрощатися з заплаченими за неї грошима, тому що він не знає, у кого купив річ..."²⁷. Виходячи зі змісту наведеної норми, предметом краденого було таке майно, як "кінь", "одяг" і "худоба". Очевидно, що таке майно було найпоширенішим об'єктом злочинного посягання того часу. Якщо було би вкрадено інше майно, то законодавство застосовувалося б за аналогією.

У ст. 38 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком) предметом був "раб", який прирівнювався до речі. У ст. 38 зазначалося: "Якщо хто впізнає в кого вкраденого свого раба; то, взявши його, вести по округах на звід до третього відповідача, котрий дає йому свого раба, а впізнаного бере собі та йде з ним до остаточного зводу..."²⁸.

Відповідно до ст.ст. 118 і 121 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком) установлювалася відповідальність за придбання викраденого. Так, наприклад, згідно зі ст. 118 "Якщо хто купить чужого (збіглого) холопа через невідання, то першому господарю (слід) узяти холопа, а тому (тобто хто купив холопа) взяти (свої) гроші, присягнувши, що купив через невідання; [якщо ж купив, знаючи (про його холопство), то гроші його нехай пропадуть]"²⁹. Так, наприклад, згідно зі ст. 121 "Якщо холоп обкраде кого-небудь, то господареві викупати його або видати (разом із тим), з ким (він) крав, а дружину і дітей (видавати) не потрібно; але якщо (вони) крали й

---

²⁷ Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2.: Комментарии / [сост.: Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов]; [под ред. Б. Д. Грекова]. – М.-Л.: Изд. АН СССР, 1947. – С. 379.

²⁸ Там само. – С. 382.

²⁹ Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – М.: Издательство Московского университета, 1953. – С. 232–261.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

ховали (крадене місце) з ним, то господар всіх їх видає; якщо ж із ним крали й ховали (крадене) вільні (люди), то вони (платять) князеві штраф"³⁰.

Судячи з наведеної норми, за злочин відповідав його виконавець. Сім'я винного не несла відповідальності, якщо не було встановлено, що члени сім'ї брали участь у вчиненні викрадення або переховували викрадене.

Цікаво зауважити, що вже в перших русько-візантійських договорах містяться положення про індивідуальну відповідальність злочинців. Так, наприклад, у статті 4 договору князя Олега з візантійським імператором від 911 р. було передбачено таке: "... Якщо ж убивця втече, а виявиться імущим, то ту частину його майна, яка належить йому за законом, нехай візьме родич убитого, але й дружина вбивці нехай збереже те, що належить їй за звичаєм"³¹.

Зважаючи на викладене, можна стверджувати, що Руська Правда вміщувала норми, які встановлювали відповідальність за причетність до злочину та співучасть. Так, за участь у груповому злочині ступінь відповідальності суб'єктів підвищувалася. У Руській Правді згадуються різні види учасників злочину: крім виконавців злочинів були й ті, хто надавав допомогу в приховуванні злочинної діяльності. Норми Руської Правди не поділяють приховування на заздалегідь обіцяне й заздалегідь не обіцяне. Відповідальність для приховувачів була такою ж самою, як і для виконавців злочину. Руська Правда включала спеціальні норми, що передбачали відповідальність за переховування злочинця, придбання й зберігання викраденого.

Положення, закладені в Руській Правді стали основою

---

³⁰ Древняя Русь IX – XIII вв. : [учебно-методическое пособие для студентов I курса исторического факультета ВГПУ] / [сост. С. Н. Гапочка]. – Воронеж, 2008. – С. 202.

³¹ Памятники русского права : Памятники права Киевского государства X – XII вв. / [сост. А. А. Зимин]; [под ред. С. В. Юшкова]. – Вып. I. – М. : Госюриздат, 1952. – С. 10–14.

формування кримінально-правових інститутів причетності до злочину та співучасті в злочині в правових документах Великого князівства Литовського й руських земель, які ввійшли до складу Московської держави.

Глава 3

Литовсько-польський період (XIV – XVII ст.ст.)

3.1. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину на території українських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського (XIV століття – 1569 р.)

З XIV століття частина князівств колишньої Київської Русі увійшла у сферу впливу Великого князівства Литовського. Наприкінці XIV століття землі Київського князівства, а також Волинь, яка була частиною земель Галицько-Волинського князівства, увійшли до складу Великого князівства Литовського. У цей період на території Київщини та Волині діяли Київські й Волинські статутні грамоти та привілеї. Крім того, суди застосовували звичаєве право.

У період правління Казимира IV Ягайловича на Сеймі Великого князівства Литовського у 1468 р. було затверджено Судебник (далі – Судебник 1468 року), який стає одним із основних правових джерел у Литовському князівстві.

На цей документ справило сильний вплив давньоруське право. Багато положень, які містяться в ньому, були запозичені з Руської Правди. Так, А. Яковлев відмітив близькість мови Су-

дебника **1468** року до мови Руської Правди, з якої до нього було взято багато термінів і понять³². На думку С.Г. Ковальнової, Судебник Казимира оперує давньоруськими правовими термінами, які вживалися ще в Руській Правді³³. Н.А. Максимейко, наприклад, уважав, що литовсько-руські законодавчі пам'ятки до статутного періоду, саме Статутні земські грамоти й Судебник Казимира, містять у собі майже чисте вираження руського звичаєвого права³⁴.

Положення Руської Правди вплинули не тільки на розвиток литовського законодавства, але й на законодавство руських земель, які входили до складу Новгородської та Псковської республік, а також північно-східних князівств Київської Русі. Наприклад, Псковська судна грамота за зразком Руської Правди, зобов'язує покупця краденої речі присягнути в том, що "чисто буде на торгу купив, а сам тим не поділився"³⁵.

Судебник **1468** року містив правові норми про співучасть і причетність до злочину. Відповідно до ст. 1 Судебника встановлювалася відповідальність осіб, які наперед знали про злочин: "Якщо з лицем приведуть татя, чи буде [він] у змозі чим платити, то заплатить істинну; якщо ж чого у домі не буде, а жінка була [про крадіжку] відала з дітьми, вже дорослими, то жінкою і дітьми заплатити, а самого на шибеницю; а якщо будуть малі діти, менше семи років, ті в тому невинувати"³⁶.

---

³² Цит. за: Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича **1468** року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, **2009**. – С. 6.

³³ Див.: Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича **1468** року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, **2009**. – С. 40.

³⁴ Див.: Максименко Н. Источники уголовных законов Литовского Статута / Н. Максимейко. – К. : Типография Правительствующего Сената, **1894**. – С. 68.

³⁵ Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань: Типография Императорского университета, **1862**. – С. 152.

³⁶ Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича **1468** року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, **2009**. – С. 49.

Таким чином, дружина й дорослі діти (яким виповнилося сім років) несли матеріальну відповідальність, у випадку, якщо вони знали про крадіжку, яку скоїв глава сім'ї. Смертній карі дружина та дорослі діти не підлягали, на відміну від виконавця злочину.

Разом із тим, згідно зі ст. 7 Судебника 1468 року особи, які завідомо знали про злочин, несли відповідальність, як і виконавець злочину: "А коли чиясь людина злодійство вчинить, і господар його [про] те відав або [сам] і з ним участь брав, і якщо буде на те доказ, то той [господар] так терпи, як злодій"³⁷.

Як видно, такий підхід до відповідальності причетної особи був зумовлений тим, що нею був володілець виконавця злочину. Зі змісту цієї норми випливає, що власник зобов'язаний стежити за поведінкою людини, якою він володіє.

Проте не можна погодитися з думкою С.Г. Ковальнової, котра вважає, що в цій нормі "визначені два види співучасті: потурання (сформульовано як "господар те відав", тобто знав і не вжив заходів для припинення злочинної діяльності), і пособництво"³⁸. Тут ідеться про співучасть у злочині: "і господар його ... [сам] і з ним участь брав", а також про причетність до злочину у формі потурання: "і господар його [про] те відав...".

Ст. 5 Судебника 1468 року передбачає відповідальність членів сім'ї, які використовували злочинно здобуте главою сім'ї майно: "А якщо б злодій у когось що вкрав, і де вкрадено, там його схопили з лицем, і він у дім не приніс, [і] жінка і діти того не вживали, [то] злодій терпи, а жінка і діти і дім їхній невинуватий"³⁹.

Привертає увагу спадкоємність принципу особистої відповідальності, який було закріплено ще в договорі Олега з

---

³⁷ Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2009. – С. 49.

³⁸ Там само. – С. 69.

³⁹ Там само. – С. 49.

греками 911 р., а також ст. 121 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком). Відповідно до положень цих стародавніх правових пам'яток члени сім'ї не несли відповідальності за злочини, вчинені її главою, якщо не були його учасниками або причетними до нього.

Відповідальність за зберігання майна, здобутого злочинним шляхом, було встановлено ст. 8 Судебника 1468 року: "А котрий був лежнів тримав у своєму домі таємно, а сусідам і околиці не повідомив, і у той час щось у кого зникло, і буде на те доказ, що лежня тримав, то призначити тому рок, і другий, і третій, щоб того лежня [перед судом] поставив або [звинувачення] відвів, а якщо на рок останній не поставить, то нехай заплатить [вартість збитків], а того [лежня] шукатиме, і якщо знайде, то перед судом поставить; як би не розсудили, а вже [потерпілому] заплачено"⁴⁰.

Судебник 1468 року допускав право громади в разі відмови "вийти на слід" погасити потерпілій стороні збитки, заподіяні одним із її членів. Так, 7 травня 1520 року було винесено рішення за скаргою пана Мартина Хребтовича на те, що "паробок Олехново Хребтовича – Горячка украв пять вепрей, а наместник ея Колокол отказался идти на след и к лицу"⁴¹. Суд наклав грошове стягнення за викрадених Горячкою п'яти вепрів на намісника Колокола: "... мает Колокол за каждого вепря по пятнадцати грошей платити..."⁴². Крім того, суд наказав Колоколу: "а собе смотрети за паробком"⁴³.

Із наведеного рішення зрозуміло, що суд визнав Колокола винним у переховуванні винного у викраденні й призначив йому те покарання, яке поніс би Горячка, якого він перехову-

---

⁴⁰ Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2009. – С. 50.

⁴¹ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Том XX. Литовская метрика. Том 1. – СПб.: Сенатская типография, 1903. – С. 1438.

⁴² Там само. – С. 1439.

⁴³ Там само. – С. 1439.

вав.

До прийняття Статуту Великого князівства Литовського відповідальність за злочини мала матеріальний характер. Так, наприклад, **20 жовтня 1519** року було винесено рішення в справі за скаргами Ядвіги Андріївни Матвеевої-Станкевич на пана Інуша Костевича. Останнього було визнано винним у тому, що він вчинив убивство слуги Ядвіги Андріївни Матвеевої-Станкевич і наругався над його тілом: "... своєю рукою его вбил на смерть; и мало на том маючи, мардерским обычаем мертвое тело того слуги, обрезавши уши, уста, нос и голову облупивши, обесил"⁴⁴. За цей злочин Інуша Костевича було засуджено до "головщини". Йому було призначено штраф: "... в том нашли есмо его винным, водле вызнан его, и сказали есмо были на нем дванадцать рублев грошей головщины, иж бы дей был путный слуга"⁴⁵.

У випадках вчинення групових злочинів Судебник **1468** року не враховував ступеня відповідальності кожного з учасників. Суд накладав рівне покарання на всіх винних. У **1516** р. було винесено рішення в справі про напад берестейського міщанина Шимбольта з синами й іншими спільниками на двір владики Владимирського та Берестейського Павнутія. Судом було встановлено, що винні "приходши в ночи з ыншими мещанами, ровными себе, мощно квалтом на дворладычен, без бытности его, ворота выбили и ключника збили и Чеха, на имя Ярослава... збили..."⁴⁶. Шимбольта разом зі спільниками було засуджено до грошового стягнення: "дванадцать рублев грошей квалту на них"⁴⁷.

У **XVI** столітті на території Великого князівства Литовсь-

---

⁴⁴ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Том XX. Литовская метрика. Том 1. – СПб.: Сенатская типография, 1903. – С. 1387.

⁴⁵ Там само. – С. 1385–1389.

⁴⁶ Там само. – С. 298.

⁴⁷ Там само. – С. 299.

кого правові норми були об'єднані у зводах законів – Статутах **1529, 1566 і 1588** рр. Литовські Статути стали основними фундаментальними правовими документами, що діяли на території українських земель у складі Великого князівства Литовського.

У науковій літературі дуже поширеною є думка про те, що в Литовських Статутах широко використані положення Руської Правди.

На думку І.Д. Беляєва, "в південно-західній Русі Литовській; ... старовина була єдиною опорою для охорони національності, на ній тільки трималася моральна самостійність і незалежність народності, ... нововведення там загрожувало чужоземним впливом. Усе це надало законодавчим пам'яткам південно-західної Русі свого характеру, який відрізняв їх суврою і якоюсь невільною покірністю Руській Правді й узагалі старим юридичним звичаям"⁴⁸. Крім того, цікаво з цього приводу висловився Ф.І. Леонтович: "Скасування давньоруських начал у східній Росії та збереження їх у західній зумовлені головним чином впливом законодавства: що безслідно зникало в судних грамотах, Судебниках та Уложенні східної Росії, те надовго утрималося в литовсько-руських обласних привілеях, Судебнику й Статутах"⁴⁹.

На території Великого князівства Литовського вірмени та євреї користувалися власним правом. Однак, якщо злочин вчиняв хто-небудь із їхніх громад стосовно жителя князівства, то застосовувалося литовське законодавство. Разом із тим не завжди місцеві судді Литовського князівства в таких випадках були самостійні в судовому провадженні щодо злочинців, які були членами вірменських та єврейських громад, які мали певні привілеї.

---

⁴⁸ Беляев И. Д. О наследстве без завещания по древним русским законам, до Уложения царя Алексея Михайловича / И. Д. Беляев. – М. : Университетская типография, **1858**. – С. 117.

⁴⁹ Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут / Ф. И. Леонтович. – К., **1865**. – С. 14.

Так, наприклад, у січні **1541** р. гродненським судом було проведено судовий розгляд справи про викрадення майна в міщанина з Гродно. Розслідуванням було встановлено, що в підбурюванні до викрадення майна, а також у переховуванні злодія були винні кілька євреїв. Однак з огляду на те, що співучасниками викрадення й приховувачами злочину виявилися євреї, яких необхідно було піддати тортурам, суд визначив передати справу на розгляд польської королеви Бони, "бо інші і жидове нам о том мовили, иж быхмо право их ни в чом не порушили"⁵⁰.

У землях Великого князівства Литовського аж до кінця **XVII** століття судочинство велося західноруською письмовою мовою ("руськи езук"). Після прийняття **26** червня **1697** року на надзвичайному сеймі Речі Посполитої закону про зрівняння прав Великого князівства Литовського й Польського королівства, офіційною мовою діловодства стала польська мова.

Перший Литовський Статут було прийнято в **1529** році. В історіографії він іменується ще як Старий Статут. На його складення вплинули Руська Правда, Статутні грамоти, Судебник Казимира й інші правові документи литовсько-руського періоду.

Як справедливо зазначав Н.А. Максимейко, старі пам'ятки литовсько-руського законодавства лягли в основу першої редакції Литовського Статуту (**1529** г.). На думку вченого, в цьому не могло бути ніякого сумніву навіть при поверховому ознайомленні з цими пам'ятками⁵¹.

Литовський Статут **1529** року включав положення про відповідальність за групові злочини, за переховування злочи-

---

⁵⁰ Русско-еврейский архив : Документы и материалы для истории евреев в России. В 3-х томах. Т. I. Документы и регестры к истории литовских евреев (1388 - 1550) / [сост. С. А. Бершадский]. - СПб. : Издание Общества распространения просвещения между евреями в России, 1882. - С. 271-273.

⁵¹ Див.: Максименко Н. Источники уголовных законов Литовского Статута / Н. Максимейко. - К. : Типография Правительствующего Сената, 1894. - С. 68.

ння, предметів, добутих злочинним шляхом, а також за придбання й збут викраденого, які містилися в різних розділах: "Про земські насильства, про побиття і про вбивства шляхтичів" (розділ VII), "Про головщини людей путних, селянські і паробоцькі" (розділ XI), "Про злодійство" (розділ XIII) та ін.

Про груповий злочин ішлося в артикулі 8 "Якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича" розділу VII Литовського Статуту, де передбачалося: "... якби декілька осіб було притягнуто до суду за вбивство одного шляхтича, то тільки вбивцю має бути засуджено за таке вбивство..."⁵². Зі змісту цього положення видно, що Статут установлює відповідальність лише для безпосереднього виконавця вбивства. Про інших учасників вбивства Статут нічого не вказує.

Між тим, як свідчить судова практика того часу, учасники вбивства несли однакову відповідальність, незалежно від ступеня їх участі у скоєному. Так, за вчинення групового розбійного нападу й убивства кількох євреїв у Великому князівстві Литовському в лютому 1541 року було засуджено кілька шляхтичів. Судом було встановлено винність одних у заповіданні смерті потерпілим, а других у заволодінні належним їм майном. Суд засудив винних до сплати "шляхетської головщини за голови вбитих Гродненських євреїв: Галоша Ганькевича и Тобіона Мойшевича"⁵³, і до винагороди за вкрадене у цих євреїв майно: "А маєть быти заплата тая жиду по частям, ровно со всех виноватых тех, которые при том Богдане и при сыну его винни в том зостануть"⁵⁴. У судовому рішенні було вказано, що у випадку нестачі майна засуджені особи видаються родичам

---

⁵² Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. I. – Одеса : Юридична література, 2002. – С. 255.

⁵³ Русско-еврейский архив : Документы и материалы для истории евреев в России. В 3-х томах. Т. I. Документы и регестры к истории литовских евреев (1388 – 1550) / [сост. С. А. Бершадский]. – СПб. : Издание Общества распространения просвещения между евреями в России, 1882. – С. 283.

⁵⁴ Там само. – С. 286.

убитих "горлом": "А тая вся отправа на тых виноватых а на статках, и на землях, и на горлах их, вод луг статуту, мает бити через того-ж дворянина Господарского, на то от Господара, Его Милости, даного, пана Богдана..."⁵⁵. Як випливає з цього рішення, всі співучасники убивства зазнали рівну кримінальну відповідальність.

Литовський Статут установлював відповідальність за організацію вчинення злочину. В статті 19 "Якби хто наслав на чие село своїх людей або напав на нього особисто, побив, поранив і пограбував" розділу VII Литовського Статуту передбачалося: "... якби хто на чий маєток, село або на його людей скоїв напад сам або кого наслав і завдав цим насильством шкоди або поранив кого і кого-небудь пограбував, той мусить..."⁵⁶. Особи, які брали участь у нападі на "маєток, село або на його людей", відповідно до цієї правової норми також несли відповідальність: "І хоча б той, хто вчинив напад, не поранив і не побив нікого, але взяв що-небудь, він також мусить сплатити потерпілому..."⁵⁷. Цікаво зазначити, що Литовський Статут і в цій правовій нормі установлює покарання не для всіх виконавців нападу, а лише для тих, хто завдав фізичної або матеріальної шкоди людині.

Литовський Статут 1529 року співвиконавців злочину позначає як "злочинців", "квалтівників". Інших співучасників злочину в Статуті називають "помочники" та ін.

Литовський Статут установлював відповідальність за створення умов вчинення злочину. В статті 23 "Про сварку у вечірній час" розділу VII Литовського Статуту передбачало-

---

⁵⁵ Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России. В 3-х томах. Т. I. Документы и регестры к истории литовских евреев (1388 - 1550) / [сост. С. А. Бершадский]. - СПб.: Издание Общества распространения просвещения между евреями в России, 1882. - С. 287.

⁵⁶ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. - Т. I. - Одеса: Юридична література, 2002. - С. 258.

⁵⁷ Там само. - С. 258.

ся: "... якби під час якої-небудь сварки увечері хто-небудь загасив свічку і кого-небудь із тих, хто був присутній при тій сварці, було поранено, і притяг би до суду того, хто загасив свічку..."⁵⁸. У цій же нормі далі вказано: "... Відповідач, що заплатив за рани або головщину, може шукати винуватого"⁵⁹. Таким чином, Статут передбачав можливість покарання пособників у скоєнні злочинні незалежно від того, було встановлено виконавця злочину чи ні. Схожі норми містились у Вислицькому статуті Казимира III та інших литовсько-польських правових пам'яток.

Відповідальність за приховування злочинця було встановлено в різних правових нормах. Так, артикулом 9 "Якби від кого втік челядинець, а той, будучи сповіщений про це, вільно його пропустив" розділу XI Литовського Статуту передбачалася відповідальність за переховування злочинця: "якби від кого челядинець утік..., а той, будучи сповіщений про втечу чужої челяді, показав їм дорогу або хліба дав, або їх у себе переховував..."⁶⁰. Артикулом 6 "Якби хто переховував у своєму домі спійманого на місці злочину злодія або знав про нього, або викупив від шибениці" розділу XIII Литовського Статуту також передбачалася відповідальність за переховування злочинця: "... якби хто свідомо переховував спійманого на місці злочину злодія або дозволив йому жити у своєму маєтку, або явного злодія викупив..., тоді такий..., мусить усім відшкодувати всю шкоду, яку спричинив злодій, що переховується в його маєтку"⁶¹.

У деяких правових документах Речі Посполитої спеціально вказувалося на відповідальність за переховування злочинця. Статут королівський і радних панів польських і литовських

---

⁵⁸ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. I. – Одеса : Юридична література, 2002. – С. 259.

⁵⁹ Там само. – С. 259.

⁶⁰ Там само. – С. 283.

⁶¹ Там само. – С. 291–292.

від 1541 року про продаж і купівлю різних припасів у Вільно, з призначенням десяти осіб для спостереження за правильною торгівлею, проголошував: "... абы жадин, хто ж кольвек, яко меский, так замковий, князьський и панский, би скупий, каполицкий, викарейский, абы не смел под срокгим краньем себе в дому ховати або держати таковых. Кто без службы мешкает и злочинства, злодейства, розбои чинят; а если бы где в чием дому таковыи злыи люди, без службы будучи, переховывалися, тогда господари домовые мають о них вряду дати знати, а хто бы таковых людей, которих злочинства ся деють, при себе без службы ховал а о них вряду ведати не дал, таковой маеть тым сам каран быти, яко которий злодей а разбойник"⁶².

Таким чином, наведений документ свідчить про те, що приховувач ніс рівну з приховуваною особою кримінальну відповідальність. Приховувач карався як "злодей а разбойник", за укривання тих, хто "злочинства, злодейства, розбои чинят". Для притягнення до відповідальності приховувача не було важливо, чи обіцяне заздалегідь надання приміщення злочинцеві, чи ні. Для судді головним було встановити, що винний знав, що укриває злодія або розбійника.

Відповідальність за приховування майна, здобутого злочинним шляхом, передбачалася в статті 30 "Якби хто переховував у себе вдома злочинців, розбійників, злодіїв і вигнаних із країни" розділу VII Литовського Статуту 1529 року: "... якби наші піддані переховували у своїх домах або маєтках підозрілих людей, злочинців, розбійників, злодіїв і вигнаних із країни або давали їм якісь поради, або допомагали, завдаючи цим шкоди суспільству, або користувались речами, добре знаючи, що вони крадені... то винуватого має бути покарано так само, як і перелічених вище злочинців; тому що задля справедливо-

---

⁶² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. В 15-ти томах. Том 1 (1361 – 1598 гг.) / [под ред. Н. Костомарова]. – СПб., 1863. – С. 112–114.

сті і тих, що скоюють злочини, і тих, що потурають їм, має бути покарано однаково"⁶³.

Схожі норми були в Руській Правді, а також у Судебнику Казимира IV. Відповідальність за переховування в цих правових пам'ятках було передбачено таку ж, як і винному в основному злочині. Разом із тим у Вислицькому статуті Казимира III відповідальність виконавця злочину і приховувача була диференційована.

Цікаво зазначити, що в цій правовій нормі Литовський Статут уводить в обіг термін "потурання". Під цим терміном Литовський Статут розуміє два види діянь. Перший – це сприяння злочинцеві тим, що укривають його від органів правосуддя, шляхом надання житла, їжі, а другий – це користування майном, здобутим злочинним шляхом.

У деяких правових нормах Литовського Статуту 1529 року також уводиться в обіг термінологія, яка позначає осіб, причетних до вчинення злочину. Так, в статті 17 і 18 розділу XIII Литовського Статуту вживається термін "баришник", під яким слід розуміти особу, яка здійснює збут викраденого.

В статті 17 зазначається: "Якби той, у кого знайдено речовий доказ, чи то шляхтич, чи не шляхтич, назвав колишнього власника, від якого отримав цю крадену річ, або назвав боржників, які знали б про це..."⁶⁴.

За переховування злочинця, а також придбання майна, здобутого злочинним шляхом, передбачалася відповідальність артикулом 15 "Якби чийсь люди, спіймані на розбої або крадіжці, показали на кого-небудь, що він з ними ділився" розділу XIII Литовського Статуту: "А якби були б спіймані чийсь люди, розбійники або злодії, і приведені до суду, а на суді показали би на намісника свого, що він із ними грабував або їх перехо-

---

⁶³ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. I. – Одеса : Юридична література, 2002. – С. 261.

⁶⁴ Там само. – С. 294.

вував і ділився награбованим..."⁶⁵.

Артикулом 27 "Якщо в домівці вкрадене знайдуть, а жінка користувалася тими вкраденими речами" розділу XIII Литовського Статуту передбачалася відповідальність за використання злочинних доходів членами сім'ї злочинця: "Якщо в домі вкрадене знайдуть, діти і жінка при тому були і ті речі крадені використовували, тоді вони повинні будуть відшкодувати збитки, а самі віддані не у вічну неволю, а поки не відпрацюють; і має їм це в залік піти, як і тим, які заставлені були; а смертю караний має бути той злодій, який крав"⁶⁶.

Інститут відповідальності членів сім'ї за злочин, вчинений її главою, має давнє коріння. Він був закріплений статтею 121 Руської Правди Широкої редакції (за Троїцьким I списком). Це положення з невеликим змінами запозичене із статей 1 і 5 Судебника Казимира IV.

Разом із тим між артикулом 27 Статуту і ст.ст. 1 та 5 Судебника є певні відмінності в тій частині, де йдеться про знання членами сім'ї про джерело походження викраденого главою сім'ї майна. Так, у ст. 1 Судебника закріплено положення про те, що члени сім'ї несуть відповідальність, якщо знали про походження майна, яке викрав глава сім'ї: "... а жінка була [про крадіжку] відала з дітьми, вже дорослими, то жінкою і дітьми заплатити..."⁶⁷. За артикулом 27 Статуту знання членів сім'ї про походження використовуваного майна не потрібне.

Проте в інших нормах Старого Статуту знання особи про предикатний злочин є обов'язковою умовою відповідальності. Так, наприклад, артикулом 10 "Якби у кого за будь-який зло-

---

⁶⁵ Статуту Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. I. – Одеса : Юридична література, 2002. – С. 293.

⁶⁶ Там само. – С. 297.

⁶⁷ Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2009. – С. 49.

чин маєток відібрано, а перед тим було дано оправу дружині його" розділу V Литовського Статуту передбачалося: "Якби у якої людини земської за злочин або за вироком суду маєток його родовий або узятє ним під заставу було відібрано або віддано за борги, або відсуджено, а з цього маєтку дружина його за першим записом мала б свою оправу веновну, вірно записану раніше, ніж цього чоловіка земського було обвинувачено за судом, то та її оправа має залишитися в силі, крім крадіжки, коли дружина була б співучасницею у злочині чоловіка і разом із ним користувалася речами, наперед знаючи, що вони крадені"⁶⁸.

Треба зазначити, що особливістю Литовського Статуту **1529** року є те, що він вводить в обіг терміни, які характеризують види причетних осіб та співучасників, установлює відповідальність не тільки для осіб, які безпосередньо брали участь у скоєнні злочину або переховувані злочину, але й також для осіб, що використовували злочинно здобуте. Статут містить спеціальні норми, які передбачають відповідальність за приховування злочинно здобутого майна, а також придбання та збут викраденого. Литовський Статут **1529** року встановлює однакову відповідальність для співучасників злочину та причетних до цього злочину.

У **1566** році приймається другий Статут Великого князівства Литовського. Попередня редакція Старого Статуту послужила основою для Статуту **1566** року. На території Речі Посполитої цей Статут отримав назву Волинський. Слід відмітити, що Волинський Статут, як і Статут **1588** року, не були доповненнями до першого (старого) Статуту. Як справедливо вважає С. Лазутка, Статути Великого князівства Литовського були окремими зводами законів, породженими різними істо-

---

⁶⁸ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1529** року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. I. – Одеса : Юридична література, **2002**. – С. **238**.

ричними епохами⁶⁹.

3.2. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину на території українських земель, які входили до складу Речі Посполитої (1569 р. – XVII ст.)

Після підписання представниками Великого князівства Литовського та Королівства Польського (Корони Польської) в 1569 році Люблінської унії була утворено Річ Посполиту. Вона складалася з об'єднаних земель Королівства Польського та Великого князівства Литовського. Південна частина Великого князівства Литовського, яка включала землі Київського, Волинського, Подільського та Брацлавського воєводств, заселених українцями, були приєднані до Малопольської провінції Королівства Польського. У 1634 р. до складу Малопольської провінції Королівства Польського (Корони Польської) ввійшло новоутворене Чернігівське воєводство.

Після Люблінської унії Мазурський повіт Київського воєводства ввійшов до складу Мінського воєводства, яке залишалося у складі Великого князівства Литовського. Слід відмітити, що переважно українцями був заселений Стародубський повіт Смоленського воєводства, який був у складі Великого князівства Литовського.

Після утворення Речі Посполитої на території Київського, Волинського, Подільського та Брацлавського воєводств, які відійшли до Королівства Польського продовжував діяти Литовський Статут 1566 року. Треба зазначити, що до складу Ма-

---

⁶⁹ Див.: Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, 2004. – С. 6.

лопольської провінції Королівства Польського входили й інші землі, населені українцями. Ці землі ввійшли до складу Корони Польської ще наприкінці XIV століття, і з них були утворені Руське*, Белзьке воєводства, які входили в Малопольську провінцію. На території цих воєводств Литовські Статути не мали поширення.

У 1588 році було прийнято новий Статут, дія якого була поширена тільки на воєводства Великого князівства Литовського. На українських землях, що входили до складу Київського, Волинського та Брацлавського воєводств, продовжував діяти Статут 1566 року. Тому слід погодитися із С.А. Бершадським, котрий вважає, що в тих частинах, які відійшли від Литви після Брестської унії в 1569 році до Польщі, тобто у воєводствах Волинському, Київському та Брацлавському, повинен був застосовуватися Статут 1566 р.⁷⁰.

Литовський Статут 1588 року в літературних джерелах іменують Новим Статутом. Слід відмітити, що Статут 1588 року мав поширення на землях Лівобережної України, які входили до складу Гетьманщини, а також Слобідської України. Тому цей документ становить інтерес для дослідження питань причетності до злочину та співучасті.

У Литовському статуті 1588 року вирізнялися деякі ознаки співучасті, а також окремі його форми, указувалося на різновиди співучасників, зверталась увага на диференціацію відповідальності співучасників залежно від міри їх участі в злочині, визначалися форми причетності до злочину тощо.

Так, цікаво зазначити, що артикулом 18 розділу I Литовського статуту 1588 року⁷¹ закріплювався принцип індивідуа-

---

* До земель Руського воєводства входили Львів, Пшемисль, Холм та інші українські міста.

⁷⁰ Див.: Бершадский С. А. Литовский статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование / С. А. Бершадский. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1893. – С. 3-4.

⁷¹ Див.: Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, 2004. – С. 58.

льної відповідальності: "не повинен ніхто ні за кого терпіти, тільки кожний сам за себе"⁷². Відповідальність за злочин ніс лише його учасник або той, хто був причетний до вчинення злочину. Родичі, інші особи або громади до кримінальної відповідальності не притягувалися.

Литовський статут **1588** року виокремлював деякі форми організації учасників злочину, такі як "к'гвалт", "наїзд" та ін. Наприклад, артикулом **1** розділу **XI** закріплювалося: "хто б на чий дім шляхетський..., насильно здійснив наїзд або напав..."⁷³.

У правових документах Речі Посполитої вживаються інші терміни, які позначають організовані групи: "свавільні купи", "скопища свавільних людей" та ін. **2** липня **1618** року король видав Універсал до жителів Київського воєводства, який приписував гетьманові "розганяти військом свавільні купи..."⁷⁴. У королівському універсалі від **14** березня **1643** року властям Волинського воєводства наказувалося розганяти "свавільні купи", котрі утворювалися з людей, підданих "кримінальним декретам"⁷⁵. **23** серпня **1634** року було видано королівський універсал до "урядників гродських і земських, що наказував їм розганяти й піддавати відповідальності скопища свавільних людей, що склалися з людей, завербованих Королем у військо в різні часи й потім розпущених по домівках"⁷⁶. Під "свавільними купами" та "скопищами свавільних людей" розумілися незаконні збройні групи, які займалися розбоями й насильством у Речі

---

⁷² Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1588** року: У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, **2004**. – С. **58**.

⁷³ Там само. – С. **267**.

⁷⁴ Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольском генерал-губернаторе. Ч. 3. Акты о казаках (**1500 – 1648** гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. I. – К., **1863**. – С. **256**.

⁷⁵ Там само. – С. **387–389**.

⁷⁶ Там само. – С. **347–349**.

Посполитій.

Литовський Статут містив норми про груповий злочин. Згідно з артикулом 29 "Якби декілька персон шляхетських у вбивстві одного шляхтича були звинувачені" розділу XI передбачалося: "... якби декілька персон шляхетських у вбивстві одного шляхтича звинувачені були, і те вбивство трапилося б не при квалітвному наїзді або нападі на дім шляхетський або на господу, і не в розбою... А ті помічники його, на яких також нарівні сторона присягнула, скільки їх буде, мають головцизну сто кіп грошей платити і в ув'язненні..."⁷⁷.

Привертає увагу та обставина, що Новий Статут на відміну від Литовського Статуту 1529 року за групове вбивство карає всіх співвиконавців. Розглядана норма Нового Статуту містить правило, відповідно до якого за кожного загиблого має бути страчений один винний: "... А буде вбито двох, трьох чи декілька їх осіб шляхетських, за кожного шляхтича особа шляхетська має смертю покарана бути..."⁷⁸. Разом із тим на відміну від Старого Статуту зазначена норма Нового Статуту не зобов'язує встановлювати безпосереднього виконавця вбивства. Смерті підлягає той співвиконавець, котрого визначить потерпіла сторона: "... тоді один з них, якого на смерть обере і присягне, має смертю покараний бути..."⁷⁹.

Між тим, слід не погодитись с Д.І. Любченком, який вважає, що згідно з артикулом 29 розділу XI Статуту 1588 р. головний виконавець, як правило, визначався жеребкуванням⁸⁰.

Норми Литовського Статуту 1588 р. такого порядку не пе-

---

⁷⁷ Статуту Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, 2004. – С. 286.

⁷⁸ Там само. – С. 286.

⁷⁹ Там само. – С. 286.

⁸⁰ Див.: Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст. : дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.01 / Д. І. Любченко ; Академія праці і соціальних відносин федерації професійних спілок України. – К., 2005. – С. 138.

редбачають. Положеннями артикулу **29** було закріплено правило: за одного вбитого шляхтича страчувався один шляхтич – учасник убивства. Родичі вбитого ("сторона, що скаржиться") мали визначити серед учасників вбивства особу, яку слід стратити. Цією особою міг бути будь-який учасник групового вбивства, як той, що був організатором чи активним учасником злочину, так і той, що виконував другорядну роль у спричиненні смерті потерпілому. Яким чином потерпіла сторона повинна була визначити особу, яку слід стратити, у Литовському Статуті **1588** р. не було визначено.

Норми про груповий злочин містить також артикул **39** "Про покарання людей простого стану за вбивство шляхтича" розділу **XI** Нового Статуту: "... якби люди простого стану... вбили шляхтича або шляхтянку, тоді скільки їх законно буде звинувачено стороною, що скаржиться перед судом... мають всі смертю покарані бути"⁸¹.

Слід зауважити, що за Новим Статутом люди "простого стану" несли підвищену відповідальність в порівнянні зі шляхтичами. Артикул **29** Нового Статуту встановлював смертну кару лише одному співвиконавцеві за одного убійного. Разом із тим артикул **39** передбачає певні обмеження в застосуванні смертної кари до винних у вбивстві: "... Проте і таких людей простих більше трьох за одну голову шляхетську покарано бути не має. Це має так розумітися про вбивство, скоєне під час сварки. А якби люди простого стану, умисно квалтом на дім чи господу шляхетську наїхавши або на дорозі умисно перестрівши, шляхтича вбили... ті всі, на кого сторона присягне, смертю покарані бути мають"⁸².

Артикулом **14** розділу **XIV** Нового Статуту було передбачено смертну кару кільком співвиконавцям у вчиненні повто-

---

⁸¹ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1588** року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, **2004**. – С. **292**.

⁸² Там само. – С. **292**.

рного викрадення: "... А замість нав'язки за обидва випадки такого злочинства той злочій, або і декілька їх, мають смертю покарані бути"⁸³.

У деяких нормах Литовського статуту **1588** року перелічуються різновиди учасників злочину, серед яких можна було б назвати: "злочинців", "квалтівників", "помічників", "таких, хто переховує", "хто умисно відправив кого...", "хто б на чий маєток... наїхав або наслав..." та ін. Ознаки вказаних осіб у ряді випадків збігаються з характеристикою виконавця, організатора, пособника й підбурювача. Цим документом установлювалася різна міра відповідальності для тих, хто організував, керував і брав безпосередню участь у вчиненні злочину, і тих, хто сприяв його вчиненню.

Диференціація відповідальності простежується в пособників, організаторів і керівників злочинів, що знайшло відбиття в артикулі **1** розділу **XI** Литовського статуту **1588** року. Так, наприклад, смертна кара встановлювалась як для організаторів чи керівників ("квалтівників"), так і для інших учасників ("помічників") нападу на володіння шляхтича, якщо кому-небудь із потерпілих було заподіяно смерть. У разі, коли хтось зазнав поранення внаслідок нападу, то "помічники" піддавалися позбавленню волі, а "квалтівники" каралися смертю.

Статут установлював відповідальність для пособників, які безпосередньо не брали участі у вчиненні злочину, за яке наставала смертна кара, але надали допомогу в його скоєнні. Так, артикулом **38** ("Якби у злому ніхто нікому не допомагав") розділу **XI** Литовського статуту **1588** року передбачено, що "якби хто, умисно відправляючи кого на вбивство чи на який інший злий вчинок, за що смертю карають, допоміг кіньми, зброєю,

---

⁸³ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1588** року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, **2004**. – С. **339**.

людьми або грошима, і був би про те до суду позваний..."⁸⁴.

Артикул **43** розділу **XI** Литовського статуту **1588** р. установлював рівну відповідальність для тих, хто безпосередньо брав участь у нападі на чий-небудь володіння, і тих, хто лише організував злочин: "...хто на чужий маєток, чи на село, чи на людей сам насильницький напад вчинив, або, наславши..."⁸⁵.

Крім того, рівну відповідальність виконавця й пособника було передбачено артикулом **31** розділу **IV** Нового Статуту, яким установлювалось: "... І якби хто будь-якого стану таким свавільним був, що в'язня з замку або двора нашого з ув'язнення або теж вже виданого на смерть десь на вулиці або на дорозі насильно відбив або ката при такому в'язні вбив, а не був би відразу на такому учинку спійманий, тоді такий, будучи до нас, Господаря, на рок остаточний позваний сам і з помічниками своїми, як бунтівники і порушники права посполитого, на горло і позбавленням честі карані бути мають..."⁸⁶.

Між тим слід зазначити, що поняття "помочники", уживаного в цій нормі, треба трактувати широко. Під ними можна розуміти: **1)** осіб, котрі безпосередньо не брали участі у звільненні засудженого й убивстві ката, але надавали знаряддя й засоби злочину, а також іншим способом сприяли вчиненню злочину; **2)** осіб, які були співвиконавцями вчинення злочину.

Тому можна погодитися з І.А. Малиновським, який вважає, що "помочниками" в Литовських Статутах називаються особи, діяльність яких обмежується порадами або діями, що передують злочину й полегшують його вчинення⁸⁷.

Разом із тим Новий Статут виділяє головного учасника

---

⁸⁴ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1588** року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, **2004**. – С. **291**.

⁸⁵ Там само. – С. **295**.

⁸⁶ Там само. – С. **142**.

⁸⁷ Див.: Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / И. А. Малиновский. – Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира. – **1894**. – С. **45**.

злочину: "хто будь-якого стану таким свавільним був". Під такою особою мався на увазі той, хто організував і брав активну участь у звільненні ув'язненого.

Розділи I (артикул 25), X (артикул 1), XI (артикули 17, 43) Литовського статуту 1588 р. передбачали відповідальність за підбурювання до злочину. Так, наприклад, артикулом 17 "Про вбивство або поранення зрадливим підступним способом" розділу XI Литовського статуту 1588 р. передбачалося: "Хто б кого, таємно, без сварки, а мовчки, зрадливо і підступно, вночі або і вдень вбив... тоді і сам той, хто спрямовував [на злочин], і той, хто те вчинив, покарані бути мають..."¹.

Розділи XI (артикули 36 – 37) і XIV (артикул 23) Литовського статуту 1588 року передбачали відповідальність за переховування злочинця, а також предметів і майна, здобутих злочинним шляхом, тощо².

Згідно з артикулом 36 ("Хто б злочинців, розбійників, злодіїв явних, людей виволаних у себе в домівці переховував") розділу XI Литовського статуту 1588 року відповідальність наставала в разі "...якби хто з підданих наших людей підозрілих, злочинців, розбійників явних, виволанців яких-небудь або за щось засуджених судом до смерті переховував, знаючи про таке засудження... у домі або мастку своєму переховував або за слугу його у себе тримав..., або теж і речі злодійські свідомо використовував..."³. Відповідальність для тих, хто переховував злочинця, наставала така ж сама, як і для тих, кого вони переховували: "...тоді такий має бути покараний, як і той злочинець або виволанець, або засуджений, якого він у домі переховував..."⁴.

Так, наприклад, у листопаді 1590 року до смертної кари

---

¹ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, 2004. – С. 278.

² Див. там само. – С. 290–291, 343.

³ Там само. – С. 290.

⁴ Там само. – С. 290.

("горлом каран") було засуджено житомирським міським судом Ювка за купівлю крадених коней. У ході судового розгляду, яке проходило відповідно до положень Волинського Статуту, було встановлено, що Ювка завідомо знав про те, що придбані ним коні були викрадені володимирськими міщанами Волинського воєводства: "... вон ведал, иж конь был краденый, а купил того его у вечери, ночным обычаем, ... неслушно, не так яко ся межи людьми добрыми заховует"¹.

Литовський Статут передбачав відповідальність за переховування не тільки злочинців, а також і бродяжників. Згідно з артикулом 24 ("Про лезних людей і про тих, які, будучи без служби і неосілими, до міст наших господарських, князівських і панських приходять") розділу XII Литовського Статуту 1588 року відповідальність наставала в разі "...таких, які без служби живучи і ніякою роботою не бавляться, у картярстві і п'янстві час свій травлять, ніде їх жодний вряд не має, але таких, кожного стану, після першого і другого попередження, за третім разом... наказувати... А господар, який би у домі своєму після заборони і попередження врядового такого переховував, повинен буде врядові своєму штрафу дві копи грошей заплатити"².

І.А. Малиновський уважав, що артикул 13 ("Хто би злодія викритого, відомості про нього маючи, у себе в домівці переховував") розділу XIV Литовського статуту 1588 року передбачав відповідальність за приховування злочину³. У цій нормі

---

¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. Ч. 6. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI - XVIII веке (1498 - 1795 гг.) / [под ред. К. Е. Козловского]. - Т. 1. - К., 1876. - С. 211-214.

² Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. - Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. - Т. III. - Одеса : Юридична література, 2004. - С. 320-321.

³ Див.: Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту /

зазначалося: "... якби хто злодія, викритого у домівці своїй або у маєтку своєму, відгороджуючи домом, ховав або мешкати допустив, чи явного злодія від шибениці своїми грошима відкупив, тоді такий кожний... Таким же чином, якби кому злодія, судом викритого, на смерть видано, а він би не скарав, а потім би кому-небудь від того злодія шкода буде діятися, тоді той, хто того злодія відпустив, ... повинен буде ту всю шкоду сплатити і відшкодувати"¹.

У наведеній нормі передбачається відповідальність винного не за саме переховування злочинця, а за "шкоду", яку заподіювала переховувана особа на волі. Тому вважати, що в артикулі **13** містяться ознаки переховування злочинця, навряд чи буде правильно.

Крім того, ця думка І.А. Малиновського входить у суперечність із розумінням ним приховування злочину, у яке вчений вкладає будь-якого роду діяльність, спрямовану до переховування злочинця й до звільнення його від кримінальної відповідальності².

Згідно з артикулом **37** ("Про кривди від слуг і які без служби мешкають, також від бояр і підданих") розділу **XI** Литовського статуту **1588** року відповідальність наставала за бездіяльність особи, що призвело до втечі злочинця від правосуддя: "...якби чий слуга або вряжник, або хто-небудь, без служби у когось мешкав би, вчинив кому квалт або вбивство і втік і у його пана позивачем був захоплений і викритий, а він [пан], правосуддя з ним не вчинивши або видати його не бажаючи, незважаючи на заборону, його упустив, тоді той пан, і шкоду

И. А. Малиновский. – Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира. – **1894**. – С. **50**.

¹ Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1588** року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, **2004**. – С. **338-339**.

² Див.: Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / И. А. Малиновский. – Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира. – **1894**. – С. **49**.

має платити..."¹.

Відповідно до артикула **23** ("Про жінок і дітей, які вживали речі крадені") розділу **XIV** Литовського статуту **1588** року близькі родичі злочинця, наперед знаючи, що користуються викраденим, зобов'язані були відшкодувати завдану шкоду потерпілому, а за неможливості піддавалися позбавленню волі. При цьому до того, хто викрав майно, застосовувалася смертна кара за скоєне².

За недонесення про злочин артикулом **17** "Про хорунжих, аби землян дома не залишали і [з війська] не відпускали" розділу **II** Литовського статуту **1588** року було передбачено відповідальність спеціального суб'єкта – військовослужбовця: "... якби який землянин вдома зостався, а хорунжий би того перед гетьманом не повідав і приховав, а те на нього було б доведено, що то навмисно вчинив, тоді такий хорунжий посаду свою, хорунжество, втрачає"³.

Ознаки потурання злочину вбачаються в артикулі **36** розділу **III** Нового Статуту: "... Якби за дозволом або за недоглядом самого вряду нашого, тобто воєвод, ... інші міри, всупереч цій установі піддані наші на кривду чию вживали, тоді такий вряд від скривдженого позволю нашою до вряду позваний, і за правом винним був би визнаний, сам такому ж покаранню..."⁴.

Джерелами права на території Речі Посполитої було також звичаєве право. Так, наприклад, у рішенні суду сільської громади Волинського воєводства про злодійство, катування та смертну кару від **9** грудня **1622** року було сказано: "Вследствии чего, вышепоименованные их милости, также лица, присланные от громады, вместе с Низкеницкою громадою, сообразуясь

---

¹ Статуту Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського **1588** року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, **2004**. – С. **290-291**.

² Див. там само. – С. **343**.

³ Там само. – С. **77**.

⁴ Там само. – С. **106**.

с обычным правом и с писаньем статутом, спрашивали во-ра..."¹.

У 1596 році в Речі Посполитій було укладено Брестську унію, яка справила сильний вплив на культурний, політичний і соціально-економічний розвиток українських земель. Багато хто з магнатів Великого князівства Литовського, а також Волинського, Київського, Руського воєводств Малопольської провінції Королівства Польського не сприйняли унію.

На території Королівства Польського утиски православної віри почалися ще з XV століття. Однак найбільш активно це відбувалося після укладення Брестської унії. Наприкінці XVI – у першій половині XVII століття Річ Посполиту захлеснуло внутрішніми конфліктами на релігійному ґрунті. "Вогнем і мечем" польсько-литовський уряд разом із католицьким та уніатським духовенством поширювали унію на українські й білоруські землі, де основною релігією було православ'я. Це стало однією з головних причин непокори, бунтів і повстань населення, яке було переважно православним на території воєводств Малопольської провінції Королівства Польського та Великого князівства Литовського.

Уряд Речі Посполитої підтримувало місіонерство католицьких орденів єзуїтів і домініканців на території українських земель у складі Великого князівства Литовського та и Королівства Польського. У містах заборонялося будувати православні храми, населення обкладалося великими податками, у цехах православні були обмежені в правах тощо.

Активну протидію уніатству на землях, де проживала більшість православного населення, чинила православна шляхта, духовенство й козаки. Відомими є численні судові процеси, що проходили у Київському, Волинському, Брацлавському й інших малопольських воєводствах, на яких розглядалися скарги уніатського духовенства на збройні напади загонів чисель-

---

¹ Иванишев Н. Д. О древних сельских общинах в Юго-Западной России / Н. Д. Иванишев – К.: Издательство Киевской археографической комиссии, 1863. – С. 71.

ністю до кількох тисяч осіб.

Київський воевода князь Костянтин Острозький був найбільш активним поборником православної віри. 24 червня 1595 року, напередодні укладення Брестської унії, він написав Окружне послання православному духовенству й мирянам у Королівстві Польському та Великому князівстві Литовському, де переконував їх твердо стояти в православній вірі¹. Він фактично відкрито виступив проти королівської влади.

Завдяки сприянню князя Костянтина Острозького на Волині й Київщині було зорганізовано великі збройні загони, очолювані шляхтою та козаками. Загони чинили збройний спротив католикам та уніатам, які обертали православних у римо-католицьку або греко-католицьку віру, а також насильницьким шляхом захоплювали православні храми й монастирі. Православні священники нерідко спонукали місцеве населення й шляхту боротися за віру та протидіяти насильницькому відбиранню уніатами православних храмів.

Князь Костянтин Острозький активно підтримував Северина Наливайка та його брата, священника Дем'яна Наливайка, котрі очолювали збройні загони на Волині, проти уніатських священників і тих, хто їм сприяв у поширенні унії серед православного населення. Костянтин Острозький надавав братам Наливайкам притулок на своїх землях, де вони тривалий час переховувалися від королівської влади.

Народні заворушення відбувалися не тільки на українських, але також і на білоруських землях, що перебували в складі Великого князівства Литовського. 12 вересня 1596 року Сигізмунд III змушений був видати грамоту віленському духовенству, сановникам і громадянам православної віри, яких під "строгим караньем" попереджав, щоб не чинилися ні явні, ні потаємні збурення проти свого митрополита: "... абы се такое своевольство межи поддаными нашими в местах наших не

---

¹ Див.: Унія в документах : Сборник документов / [сост. : В. А. Теплова, З. И. Зуева]. – Минск : Лучи Софии, 1997. – С. 97–102.

деяло, всяким способом гамовати и завсегати, и таковых своевольных бунтовников и нарушителей покою посполитого строго карати, конечно"¹.

24 липня 1597 року люблінський трибунал затвердив вирок луцького міського суду, який засудив до смертної кари князя Флоріана Гедройта, і оголосив його поза законом ("выволание") за те, що вік керував загоном козаків, які здійснили 14 лютого 1596 року розбійний напад ("наїзд") на володіння єпископа Луцького та Острозького Кирила Терлецького². Крім того, люблінський трибунал у своєму рішенні указав на заборону населенню Речі Посполитої укривати князя Флоріана Гедройта: щоб в домах своїх "не переховували и не обцовали". Приводом до нападу на Кирила Терлецького стала його активна участь в укладенні унії між православним і католицьким духовенством.

У 1599 р. луцький міський суд засудив дворян І. Вилятицького й А. Вилятицьку, які вчинили збройний напад на уніатського єпископа Кирила Терлецького "... за сполною змовою и радою... хотечи его милось о смерть потаемне, непристойне и умыслне приправити... з иншими многими помочниками, собе равными"³. Мотивами нападу на колишнього православного єпископа, котрий став поборником унії, мабуть, були ті ж самі, що й у князя Флоріана Гедройта, – релігійні.

Нападів зазнавали й інші колишні православні священики, які прийняли унію та обертали в неї православне населення. Так, 7 серпня 1601 року Сигізмунд III видає грамоту магістрату й православному братству Могилева про притягнення його до королівського суду за непідкорення уніатському мит-

---

¹ Унія в документах : Сборник документов / [сост. : В. А. Теплова, З. И. Зуева]. – Минск : Лучи Софии, 1997. – С. 136.

² Див.: Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1. Акты о церковно-религиозных отношениях в юго-западной Руси (1322 – 1648 гг.) / [под ред. О. И. Левицкого]. – Т. VI. – К., 1883. – С. 124–128.

³ Там само. – С. 255–256.

рополиту. У грамоті населення Могилева суворо попереджали не переховувати у своїх домах активних противників унії: "... змысливши и учинивши, там же збыраючысе бунты чините и владыку заклинаете, слухать и признавать его за старшого своего заказуете, людей лозных, своевольных бунтовников, зневажателев зверхности нашео господарское и спротивников владыще пастырю своего ховаете..."¹.

У 1618 році населення Могилева не пустило в місто уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича. Жителів Могилева було звинувачено в бунті. 22 березня 1619 року Сигізмунд III своїм рішенням визначив православні церкви й монастирі Могилева, з усім майном, передати уніатським священикам. Місто протягом кількох років було позбавлено магдебурзького права. Головних учасників бунту засудили до смертної кари: "... ми присуджуємо, щоб найбільш видні бунтівники, проводирі, які були ініціаторами й призвідниками цього заколоту й бунту, були покарані смертною карою як бунтівники й порушники суспільного спокою"².

7 травня 1610 року Сигізмунд III видає грамоту про заборону жителям Великого князівства Литовського продавати й купувати руські книжки, які містили заклики до бунту проти духовної та світської влади: "... бажаючи забезпечити належну послухність властям й не допустити, щоби такі дошкульні грамоти були джерелом бунтів, наказуємо всім, щоби ніхто не насмілювався таких книг, пасквілів і грамот купувати й продавати під загрозою штрафу..."³.

Конфлікт між православним населенням, з одного боку, і католиками разом з уніатами, з іншого боку, у першій половині XVII століття набув доволі широких масштабів. Шляхта й

---

¹ Унія в документах : Сборник документов / [сост. : В. А. Теплова, З. И. Зуева]. – Минск : Лучи Софии, 1997. – С. 154.

² Там само. – С. 188.

³ Там само. – С. 158.

духовенство підштовхувало населення до вчинення злочинів проти тих, хто сповідував іншу віру. Вони створювали збройні загони із селян, міщан і козаків, для яких стало цілком звичним вчинення розбоїв і грабежів.

Разом із тим в українських і білоруських землях Речі Посполитої ставало повсякденним явищем, коли під знаменами боротьби за греко-католицьку (уніатську), римо-католицьку або за православну віру чинилися розбої та інше насильство над жителями міст і сіл з метою незаконного збагачення. Шляхта провадила "наїзди" та "квалти" на своїх сусідів заради розширення своїх маєтків або збільшення числа посполитого населення, яке насильно переселяли до своїх помість.

6 травня 1633 року король Владислав IV видає диплом на вимогу шляхти українських земель православному народу на відновлення й утвердження прав, наданих православної вірі¹. Однак ці заходи не загасили релігійний конфлікт у Речі Посполитій. Утиски православного населення та духовенства з боку представників польсько-литовської влади, католицького й уніатського духовенства продовжувалися.

Так, наприклад, 5 липня 1647 року було видано Декрет королівського асесорського суду в справі "про різного роду насилля, вчинені уніатами над православними жителями м. Кобрини: відняття православної церкви Різдва Богородиці, заборону чинити православні треби й таїнства, наругу над тілами померлих православних та ін. ..."². У цьому документі відображалися лише деякі злочини, вчинювані уніатами щодо

---

¹ Див.: Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. Ч. 2. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569 – 1654 гг.) / [под ред. М. Д. Иванишева]. – Т. 1. – К., 1861. – С. 223.

² Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. Ч. 1. Акты о церковно-религиозных отношениях в юго-западной Руси (1322 – 1648 гг.) / [под ред. О. И. Левицкого]. – Т. VI. – К., 1883. – С. 804–807.

православного населення й духовенства.

Насильне відняття церковного майна, монастирів, церков і належних їм земель з боку католиків і уніатів відбувалися на українських територіях аж до повстання під проводом Богдана Хмельницького. 12 січня 1650 року король Ян Казимир видав диплом на підтвердження Зборівського договору, де йшлося про вільне віросповідання: "Дозволяємо всьому Руському народу, що не в унії перебуває, у всьому королівстві Польському вел. кн. Литовському, як і раніше було, вільне відправлення віри..."¹.

На території українських земель, контрольованих повсталім військом Хмельницького, уніатських священників було вигнано з населених пунктів. На жаль, у багатьох місцях, охоплених повстанням, збройні загопи козаків і селян убивали уніатів і католиків, а їх житла розоряли.

Крім злочинів релігійного характеру в XVI і XVII ст.ст. на території українських земель Речі Посполитої були дуже поширеними майнові та насильницькі злочини. В організації "наїздів" і "кввалтів" брали участь, як правило, особи шляхетського походження, які прагнули захопити насильницьким шляхом сусіднє село або хутір із його жителями. Частими випадками були вбивства колишніх володільців разом із їхніми сім'ями та слугами. Інколи напади на шляхетські маєтки відбувалися з метою помсти кривдникам.

У XVII і XVIII століттях на території Малопольської провінції Речі Посполитої злочини майнового характеру, поєднані з убивствами й насильствами, сягнули надзвичайних розмірів.

Як слушно зазначав, Д.Г. Тальберг, чванливі шляхтичі не хотіли визнати у своїх особистих спорах авторитет закону й установленної влади та постійно чинили разом із своїми слугами та знайомими сусідські наїзди, щоб заволодіти спірною по-

---

¹ Унія в документах : Сборник документов / [сост. : В. А. Тешлова, З. И. Зуева]. – Минск : Лучи Софии, 1997. – С. 242–243.

земельною власністю або помститися ворогові за кривди¹.

---

¹ Див.: Тальберг Д. Насильственное похищение имущества по русскому праву (разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование / Д. Тальберг. – СПб., 1880. – С. 39.

Глава 4

Російський період (XVII – початок XX ст.)

4.1. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину на території Гетьманщині

У **1649** році на українських землях, які входили до складу Речі Посполитої, спалахнуло повстання на чолі з Б. Хмельницьким. Воно охопило територію Малопольської провінції Польського королівства, а також Великого князівства Литовського. Після укладення в **1649** р. Зборівського договору між Богданом Хмельницьким і королем Речі Посполитої Яном Казимиром територію, підконтрольну Хмельницькому, було поділено на полки. Полковий устрій надалі було покладено в основу адміністративно-територіального поділу Гетьманщини.

Після козацького повстання в **1649** році на територіях, підконтрольних повсталим, як джерела права діяли універсали Богдана Хмельницького. Так, наприклад, універсалом від **20 вересня 1650** року передбачалася відповідальність за бунти: "... про то сим універсалом нашим позволяем (иж если бы ешче таковые своевольники находилися, которые бы на здорове панов своїх наступовали и послушными быти паном своїх

не хотіли), жебы сами панове, весполь с полковниками нашими, Белоцерковским або Киевским, сурово бы и на горле карали; а тые зась, которые кровь невинную пролели и покой нарушили, горлового караня не уйдут, яко ж и тут за тое не одного горло скарали есмо...."¹.

У відписці пугивльських воєвод Ф. Хилкова й П. Протасьєва до посольського приказу від **3** липня **1653** року значилося: "А как де гетман Богдан Хмельницкой ходил под Каменец-Подольской, и без них де около Чигирина в городах объявились зажигальщики, и городы черкасские зажигают воровски, тайным обычаем, неведома какие люди, а чают тех зажигальщиков от поляков. И гетман де Хмельницкой велел по всем городам про тех зажигальщиков сыскивать, а где сыщут, велел их себе приводить, а иных казнить смертью"².

В універсалі Богдана Хмельницького від **14** червня **1653** року, надісланому почепському сотнику, із суворою заборною утискувати місцеве населення, указувалося: "... приказываем вам сурово, чтоб есте тое своей воли чинити перестали... А будет того не учинишь и всего им не отдашь, и ты ведай о том добре, что и свое потеряешь, и головою своею приплатиш, инако не чинячи"³.

27 березня **1654** року московським царем Олексієм Михайловичем було передано жалувану грамоту гетьману Богдану Хмельницькому й усьому Війську Запорозькому про збере-

---

¹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольском генерал-губернаторе. Ч. 6. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI – XVIII веке (1498 – 1795 гг.) / [под ред. К. Е. Козловского]. – Т. 1. – К., 1876. – С. 573–574.

² Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3-х томах. Т. 3 : Завершение борьбы украинского народа за воссоединение с Россией. Переяславская Рада. 1651 – 1654 годы / АН СССР, Институт истории, АН УССР, Институт истории ; [редкол. : П. П. Гудзенко, А. К. Касименко, А. А. Новосельский и др.] ; [сост. : П. И. Павлюк, Д. И. Мышко, Е. С. Компан и др.]. – М. : АН СССР ; [2-я типография Издательства АН СССР], 1953. – С. 325–326.

³ Там само. – С. 331.

ження їхніх прав і вольностей. У грамоті зазначалося: "И мы, великий государь... Богдана Хмельницкого, гетмана Войска Запорожского, и все наше царского величества Войско Запорожское пожаловали велели им быти... по прежним их правам и привилиям, каковы им даны от королей польських и великих князей литовських, и тех их прав и вольностей нарушивать ничем не велели, и судитись им велели от своих старших по своим прежним правам, {а наши царского величества бояря и воеводы в те их войсковые суды вступатись не будут}..."⁴.

12 квітня 1654 року московським царем Олексієм Михайловичем було передано грамоту гетьману Богдану Хмельницькому, у якій підтверджувалися всі права й вольності Запорозького Війська. У грамоті говорилося: "И мы, великий государь... по прежнему твоему и всего Войска Запорожского челобитью на то милостиво изволили прежние ваши права, и привилия, и свободы, и добра утвердить и нашими государскими грамотами укрепить велели..."⁵.

У **1654** році московський цар Олексій Михайлович своїми грамотами підтвердив колишні права та привілеї Переяславу, Києву й іншим містам, які мали магдебурзьке право.

Незабаром після смерті Богдана Хмельницького територію України було поділено гетьманами на Лівобережну та Правобережну. Законодавча влада фактично зосереджувалася в руках гетьмана, котрий своїми універсалами визначав діяння, за які слід застосовувати покарання.

Так, наприклад, **30 червня 1663** року гетьман Правобережної України Павло Тетеря видав універсал, яким наказував

---

⁴ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3-х томах. Т. 3 : Завершение борьбы украинского народа за воссоединение с Россией. Переяславская Рада. 1651 – 1654 годы / АН СССР, Институт истории, АН УССР, Институт истории ; [редкол. : П. П. Гудзенко, А. К. Касименко, А. А. Новосельский и др.] ; [сост. : П. И. Павлюк, Д. И. Мышко, Е. С. Компан и др.]. – М. : АН СССР ; [2-я типография Издательства АН СССР], 1953. – С. 567–570.

⁵ Там само. – С. 572.

козакам захищати землі Києво-Пустинно-Нікольського монастиря від нападів. В універсалі значилося: "...такого кожного з маєтности однятое выпроводте зараз, а церкви приверните, однако без кровопролития, в чом вас всих и кожного, кому только тот наш універсал указаний будет, упоминаем старших и менших под войсковым каранем..."⁶.

Через нескінченні війни на територіях Лівобережної та Правобережної України міські суди практично не функціонували. Судова влада була в руках козацької старшини. Найвищу судову владу мав гетьман.

У 1667 році між Річчю Посполитою і Московською державою було укладено Андрусівський договір⁷. Наслідком цього документу було офіційне закріплення поділу України на Правобережну та Лівобережну частини.

До Правобережної України відійшли Брацлавське, Волинське та правобережна частина Київського воєводства. До кінця XVIII століття гетьманське правління на Правобережжі було ліквідовано. На його території відновилася колишня судова система Речі Посполитої. У вирішенні кримінальних справ суди використовували Литовський Статут 1566 року та інші польсько-литовські закони. Правобережна Україна (Поділля та Волинь) увійшла до складу Російської імперії після другого розділу Речі Посполитої в 1793 році.

Територія Лівобережної України разом із Києвом залишалася частиною Московської держави. У документах вона йме-

---

⁶ Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. Ч. I. Акты об унии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648 – 1798 гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. IV. – К., 1871. – С. 21–22.

⁷ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 398. – С. 656–669.

нувалася Гетьманщиною*. Тут діяли полкові козацькі суди, а також міські суди, які мали магдебурзьке право. Територію Гетьманщини складали землі, які до повстання Б. Хмельницького входили до складу Малопольської провінції (Київське та Чернігівське воєводства) Польського королівства. Із Великого князівства Литовського до складу Гетьманщини було включено Стародубський повіт Смоленського воєводства, який отримав назву Стародубський козачий полк.

22 жовтня 1665 року в статтях московських постанов із гетьманом І. Брюховецьким, закріплених підписом царя Олексія Михайловича підтверджувалися права, які були дані Б. Хмельницькому на здійснення самостійного правосуддя на території Гетьманщини: "... казаков старшина козацкая, се есть Гетман, Судьи, Полковники, Сотники и Атаманы в войске, по городах и по селах, против прав и извычаев стародавних войсковых, судили и карали; а в суды козацкие и в права войсковыя ни Боярин, ни Воевода, ни Стольник, ни иной начальный человек вступатися, и казака в войске и по городам и по селам судити и карати не имеет и не будет должен, опричь вышеписанной Старшины козацкой; понеже права, вольности с покойным Богданом Хмельницким Гетманом Запорожским учиненных, и в статях Переяславских и Батуринских обережены есть"⁸. Цими ж статтями підтверджувалися привілеї міщан українських міст на магдебурзьке право, які було згодом закріплено царськими жалуваними грамотами.

Якщо хто-небудь із жителів Гетьманщини був незгоден із рішенням місцевого суду, то він мав право звернутися до російського уряду, з тим щоби було переглянуто його справу.

---

* Вона охоплювала частину сучасної території Чернігівської, Полтавської, Сумської (без південно-східної частини), Київської та Черкаської областей України, а також частину Брянської області РФ.

⁸ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 376. – С. 617.

Судові справи російські чиновники розглядали вже відповідно з російським законодавством.

Це положення надалі підтверджувалося російськими указами та іншими правовими документами. Так, наприклад, у Маніфесті Катерини I "О мерах принятых к отвращению притеснений, которые были претерпеваемы Малороссийским народом, и о Всемилостивейшем облегчении наказаний виновникам оных" від 8 лютого 1725 року було зазначено: "... Его Императорское Величество, милосердую о том Малороссийском народе, повелел устроить в Малой России Коллегию, которая бы от таких зловымьшленных тягостей Малороссийский народ обороняла и охраняла, и ежели кому из того народа учинится от Старшины, или от кого либо напрасная обида, а тот обидимый за обиду свою сатисфакции на обидящего от Судей получить за бедностию своею не возможет (как то всегда от Судей чинилось, воей братье сильным, за великие от них в суде наклады, потакали маломощных обидеть,) и таковые б обидимые к вышепомянутой Коллегии имели апелляцию, где бы им немедленно и безволожитная чинена была расправа и на обидящих справедливость. Понеже и по пунктам первого Гетмана Богдана Хмельницкого, в которых ясно изображено, что в городах судам быть их казацким, а ежели кто их судом будет недоволен, тому позволена апелляция к Воеводам Нашим"⁹. Наприклад, в Інструкції від 13 липня 1730 року було вказано: "... ежели кто генерального суда решением не будет доволен, и таким бить челом ея императорскому величеству в коллегии иностранных дел..."¹⁰.

---

⁹ Манифест Екатерины I "О мерах принятых к отвращению притеснений, которые были претерпеваемы Малороссийским народом, и о Всемилостивейшем облегчении наказаний виновникам оных" от 8 февраля 1725 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4651. – С. 310–318.

¹⁰ Инструкция гетмана Данила Апостола малороссийским судам / [сообщ. А. А. Федотов-Чеховский] // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Кн. 1. – Киев, 1887. – Январь. – Т. XVII. – С. 142.

Російські монархи не перешкоджали судам Гетьманщини користуватися законами, які застосовувалися на Україні до її входження до складу Росії. Це було зумовлено російською державною політикою 2-ї половини XVII століття та 1-ї половини XVIII століття щодо українських земель, які були у складі Речі Посполитої, а саме проголошенням незмінності наявних законів і звичаїв, привілеїв в приєднаних територіях на момент входження їх до складу Росії¹¹.

Разом із тим суди Гетьманщини в ряді випадках застосовували законодавство Російської імперії. Так, член малоросійської колеґії Г.Н. Теплов у записці "О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии", складеній за царювання імператриці Єлисавети Петрівни в 1750 році писав: "... бывает, что и из права российского судьи иногда берут, но то в крайности, когда вред кому умножить хотят. Итак, судии малороссийские вместо точного и определенного права имеют удовольствия обременять или уменьшать казни и штрафы многоразличными законами, а именно: когда судья видит, что Статут истцу или ответчику строгое решение, а не полезное, определяет, тогда он ищет в Порядке Саксонском, тогда прибегает и к Магдебургскому праву, ежели мещанину с шляхтичем дело, и до тех пор мечется из права в право, доколе същещет намерению своему полезное... Временем для облегчения приятелю казни или для умножения ненавистному вреда, мечутся и в законы великороссийские, как то по делам примечено; но то случается редко"¹².

---

¹¹ Див.: Тесля А. А. Источники гражданского права Российской империи XIX – начала XX веков / А. А. Тесля. – Хабаровск: Издательство ДВГУПС, 2005. – С. 133.

¹² Записка члена Малороссийской Коллегии, Григория Николаевича Теплова, составленная в царствование Императрицы Елисаветы Петровны: "О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии" // Записки о Южной Руси. В 2-х томах / [издал П. Кулиш]. – Т. 2. – СПб. : Тип. Александра Якобсона, 1857. – С. 175–196.

Судові справи стосовно руського населення повинні були розглядатися воєводськими судами за Соборним Уложенням **1649** року й інших російських узаконень. Слід зазначити, що на території Гетьманщини в місті Ніжині проживала велика грецька громада. Усі судові спори, які виникали серед греків, крім кримінальних, вирішувалися грецькими громадами. Так, наприклад, відповідно до іменного указу Анни Іоаннівни від **8 серпня 1734** року, даного генерал-лейтенанту князю Шаховському, зазначалося: "Трекам купцам, в Нежине живущим и временно туда с купечеством приезжающим, по жалованной грамоте, блаженныя памяти дяди Нашего, Государя, Императора Петра Перваго, иметь между собою самим во всяких делах (кроме криминалу) разсуждение, расправу и миротворение, по прежним им обыкновению... а чего им самим решить будет не можно, в таких делах апеллировать в Глухов в Генеральную Войсковую Канцелярию..."¹³.

Судді Гетьманщини як джерело права використовували Статут Великого князівства Литовського в редакції **1588** року, а також правові збірники "Саксон" і "Порядок". Слід відмітити, що до утворення на території Київського та Чернігівського воєводств Малопольської провінції Польського королівства діяв Литовський Статут **1566** року, а на території Стародубського повіту Смоленського воєводства Великого князівства Литовського вже діяв Новий Литовський Статут **1588** року. Цей статут отримав поширення на всіх полкових землях Гетьманщини. Можна припустити, що в козацьких полках Гетьманщини, землі яких входили до складу Київського та Чернігівського воєводств Речі Посполитої, полкові суди застосовували Литовський Статут **1566** року.

В універсалі гетьмана Івана Скоропадського від **16 травня 1721** року "О переводе "книг правних" на малорусский язык" говориться про джерела права, які використовували полкові

---

¹³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **IX. 1733 – 1736**. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **6614**. – С. **398**.

суди в Гетьманщини при відправленні правосуддя. Серед них згадується Статут Великого князівства Литовського: "... сим нашим объявляем универсалом... дабысмо повелели правние книги, з которих зде в Малороссии всякие справи судими бывають, а именно Саксона*, Статут* великого князства литовського и Порядок, з полского диалиекту на наше руское виложити наречие..."¹⁴.

В інструкції гетьмана Данила Апостола малоросійським судам від **13** липня **1730** року вказувалось, за якими законодавчими документами сотенним і полковим судам, а також генеральному суду слід здійснювати правосуддя: "... и малороссийским судиям по их малороссийским правам, токмо без накладов и взятков и разорений народа, и отправлять им тот суд с сообщения гетману, яко президенту того суду..."¹⁵.

У другому пункті Інструкції **1734** року, даній тимчасовому правлінню в Малоросії, говорилося: "В истцовых судебных, расправных и криминальных делах бытъ суду и расправе, по прежнему обыкновению, Сотенным и Полковым, а над ним, по апелляциям, определенному Генеральному Войсковому Суду, на прежнем основании, по их Малороссийским правам..."¹⁶.

В Указі від **31** серпня **1761** року наголошувалося: "... в Малороссии суд и расправа совершаются по Литовскому Стату-

---

* У деяких юридичних джерелах **XVI** – **XVIII** століття згадується, як: "Saxonium", "Дзеркало саксонов", "Право саксонське та магдебурзьке".

* Тут мається на увазі Статут Великого князівства Литовського **1588** р.

¹⁴ Лазаревский А. Универсал гетмана Скоропадского о переводе "книг правных" на малорусский язык // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. – Киев, **1887**. – Апрель. – № **4**. – С. **788–789**.

¹⁵ Інструкція гетьмана Данила Апостола малоросійським судам от **13** июля **1730** г. / [сообщ. А. А. Федотов-Чеховский] // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Кн. **1**. – Киев, **1887**. – Январь. – Т. **XVII**. – С. **142**.

¹⁶ Інструкція временному правленню в Малороссии от **31** января **1734** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649** – **1825** гг.: В **45** т. Том **IX**. **1733** – **1736**. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **6540**. – С. **261**.

ту..."¹⁷.

У документах XVIII століття знаходимо відомості, які дають уявлення про те, що розумілося під "малоросійським" правом. Так, член малоросійської колеґії Г.Н. Теплов у записці "О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии", складеній за царювання імператриці Єлисавети Петрівни в 1750 р., писав: "... ежели оставить в своей силе право Малороссийское, ... взяв в пример некоторые только артикулы права Литовского, то есть Малороссийского..."¹⁸.

Як впливало зі змісту інструкції від 13 липня 1730 року, під "малоросійським правом" на території Гетьманщини розумілися Литовський Статут, "Саксон", а також "Порядок". Про Литовський Статут в інструкції, наприклад, знаходимо таку згадку: "... в Статуте княжества литовскаго по которых обыкновению в Малой России суды производятся, которые книги також в Малой России суды производятся, от древних лет до судов употребляются, и по оным правам, а не по своему собственному и правам противному мнению, дела вершить... А естли в котором знатном деле на сотенних судах и за обысканием правних артикулов зайдет к вершению дела сумнение и трудность, о том доносить в полковый суд, описавшы оное дело со всяким обстоятельством, и решения просить"¹⁹.

---

¹⁷ Сенатский Указ "О рассмотрении, изменении и дополнении Статута, по которому в Малороссии суд и расправа производится, также и законов, имеющих действие в Киеве" от 31 августа 1761 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XV. 1758 – 26 июня 1762. – СПб. : Тип. П Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 11317. – С. 775.

¹⁸ Записка члена Малороссийской Коллегии, Григория Николаевича Теплова, составленная в царствование Императрицы Елисаветы Петровны: "О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии" // Записки о Южной Руси. В 2-х томах / [издал П. Кулиш]. – Т. 2. – СПб. : Тип. Александра Якобсона, 1857. – С. 175–196.

¹⁹ Инструкция гетьмана Данила Апостола малоросійським судам / [сообщ. А. А. Федотов-Чеховский] // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Кн. 1. – Киев, 1887. – Январь. – Т. XVII. – С. 147.

Таким чином, під терміном "малоросійське право" треба було розуміти законодавство, яке застосовували українські суди на території Гетьманщини, а також Слобідської України.

На території Гетьманщини, крім Литовського Статуту 1588 року як джерело кримінального права місцеві суди використовували "Саксон" ("Зеркало саксонов") і "Порядок". Під "Саксоном" судді Гетьманщини розуміли вже не правовий збірник "Саксонське Зерцало", складений у 1221 – 1225 рр. німецьким суддею (шефеном) Ейке фон Репковом, а збірник праць польсько-литовського юриста Павла Щербича, який обіймав у XVI столітті у Львові посаду синдика*. У своїй книзі "**Saxon seu prava polski majdebursky nazywajce Speculum Saxonum**", виданій у 1581 році, Павло Щербич проаналізував "Саксонське Зерцало (**Speculum Saxonum**)", а також магдебурзьке право.

Під "Порядком" в гетьманському універсалі мався на увазі збірник праць, котрі були складені в XVI столітті польським юристом Бартошем Гроїцьким. Наприклад, до збірника входив твір під назвою "**Porzdek sudowy spraw miejskich prava majdeburskiego**". Як зазначав О.Ф. Кістяковський, "Порядок" – це не що інше, як збірник різних творів, у яких польськими юристами викладено магдебурзьке право²⁰. На книгу Бартоша Гроїцького "**Porzdek sudowy spraw miejskich prava majdeburskiego**", як зауважував О.Ф. Кістяковський, охоче посилалися й цитували її у своїх вироках суди Польщі, Литви та

---

* Синдик – писар.

²⁰ Права, по котрым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистьяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 70, 79.

Малоросії²¹. Н. Максимейко також відмічав, що Бартош Гроїцький у своїх роботах використовував німецьке право. На думку вченого, "**Porzdek sudowy spraw miejskich prawa majdeburskiego**" головним чином складено на підставі "Саксонського Зерцала" й магдебурзького права²².

Трактати Павла Щербича й Бартоша Гроїцького, які призначалися для роз'яснення суддям саксонського та магдебурзького права й служили юристам навчальними книгами, з часом стали джерелами права на території Речі Посполитої, а потім і на землях Гетьманщини.

О.Ф. Кістяковський відзначав, що "ручні книги", у яких було викладено магдебурзьке право польською мовою, **Saxon** Павла Щербича та **Porzdek** Бартоша Гроїцького продовжували бути тими законними книгами, якими малоросійські судді, як магістратські, так і полкові, керувалися й на які вони посилалися²³. На українських землях дію магдебурзького права, викладеного в "Саксоні" й "Порядку" було припинено Указом Урядового Сенату від 13 листопада 1827 року²⁴.

Саксонське право й "Порядок", як відмічав О.Ф. Кістяковський, з'явилися на території України в литовсько-польський період і продовжували діяти після приєднання її до складу

---

²¹ Див.: Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 70, 79.

²² Див.: Максименко Н. Источники уголовных законов Литовского Статута / Н. Максимейко. – К. : Типография Правительствующего Сената, 1894. – С. 162.

²³ Див. там само. – С. 83.

²⁴ Див. там само. – С. 97.

Росії²⁵. Д.І. Багалей також указував у своїх роботах, що ці документи використовувалися на Лівобережній частині України: "Якщо збережено було царем Олексієм Михайловичем і його наступниками магдебурзьке право за малоросійськими містами, повинні були зберегтися й ці "законні" книги"²⁶. На думку цього автора, "сфера поширення німецького міського права в Малоросії була ширшою, ніж можна було думати: ним керувалися не тільки в магістратських судах, але й у полкових, сотенних, хоча, утім, тум воно було тільки як додаток до Литовського Статуту"²⁷. Разом із тим, між Литовським Статутом і магдебурзьким правом у галузі кримінального права спостерігалися певні суперечності²⁸.

"Порядок" і "Саксон" були частиною магдебурзького права, тому воно знаходило застосування здебільшого в містах, які мали королівські привілеї на використання магдебурзького права. На Лівобережній частині України існувало кілька міських громад, яким польськими королями було даровано магдебурзьке право й де діяло магістратське управління. Вони були в таких містах, як Київ, Чернігів, Стародуб, Ніжин, Переяслав, Погар, Мглин, Остер, Козелець, Новгород-Сіверський, Полтава*, Почеп.

Магістрат розглядав як цивільні, так і кримінальні справи стосовно міщан і "посполитих" людей, котрі були членами міської громади. У королівських жалуваних грамотах на магдебурзьке право зазначалося: "На віки звільняємо всіх городян від судів і влади всіх воевод і панів і старост, суддів і підсудків, намісників та інших урядників, так що городяни не будуть

---

²⁵ Див.: Багалей Д. И. Магдебургское право в городах Левобережной Малороссии // Журнал министерства народного просвещения / Д. И. Багалей. – Спб., 1892. – март. – № 3. – С. 20.

²⁶ Там само. – С. 19, 21.

²⁷ Там само. – С. 25.

²⁸ Див. там само. – С. 27.

* Місту Полтава було даровано магдебурзьке право у 1752 року гетьманом Кирилом Розумовським.

зобов'язані відповідати перед ними, про що б не скаржились на них"²⁹. У містах, де застосовувалося магдебурзьке право, існували полкові та сотенні козацькі суди. Однак дія цих судів не поширювалася на міську громаду.

Магістрати, розглядаючи кримінальні справи, могли використовувати положення Литовського Статуту, якщо вони не суперечили магдебурзькому праву. У самих жалуваних грамотах на магдебурзьке право на це вказувалося: "Даємо і даруємо на вічність право німецьке магдебурзьке, віддаляючи всі інші права польські, литовській руські та всі інші звичаї, які були б незгідні з правом німецьким магдебурзьким"³⁰.

"Саксон" включав положення з німецького правового збірника, складеного в 1221 – 1225 рр. у Саксонії, під назвою "Саксонське Зерцало". Воно мало дві частини – Земське право й Ленне право, кожне з них поділялося на розділи (книги). Кримінально-правові положення були сформульовані в Земському праві "Саксонського Зерцала". У ньому містилися норми, де йшлося про ознаки причетності до злочину та співучасті.

Про вчинення злочину групою осіб говорилося в § 4 статті 13 Книги II Земського права: "Усіх таємних убивць і тих, які пограбують плуг, або млин, або церкву, або кладовище, а також зрадників і таємних [нічних] підпалювачів, або тих, хто виконує чуже доручення у своїх корисливих цілях, – їх усіх слід колесувати"³¹.

У "Саксонському Зерцалі" згадується про види співучасті. Так, у § 1 статті 25 Книги II Земського права говориться про пособництво у вчиненні злочину: "Якщо хто-небудь буде звинувачений у насильницькому захваті, причому піймання з по-

---

²⁹ Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.) / Г. В. Демченка. – Ч. 1. – Киев: Типография Императорского университета Св. Владимира (В. И. Завадского), 1894. – С. 120.

³⁰ Там само. – С. 119.

³¹ Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / Институт государства и права АН СССР; [отв. ред. В. М. Корецкий]; [авт. ст. Л. И. Дембо, Г. А. Аксененко, В. А. Кикоть]. – М.: Наука, 1985. – С. 48–80.

личним може бути доказане, тоді суддя, викликаний закликом про допомогу, повинен негайно слідувати й розібрати справу за скаргою про пограбування, насамперед проти грабіжника і пособників його злочину. Негайно після цього він повинен відновити його володіння, якщо той, проти кого порушено скаргу, не спростує її у визначеному правом порядку"³². Про пособництво говорить також у § 8 статті 78 Книги III Земського права: "Якщо господар звинувачує [свою] людину або та господаря, не звертаючись зі скаргою перед його людьми, [як належить] по праву, то цим він діє проти свого обов'язку. Якщо, однак, він йому не заподіює шкоди, а той зазнав шкоди з власної вини або з вини тих, хто був присутній за його згодою, або якщо він був невірним пособником, то він повинен відшкодувати по праву шкоду, однак це не буде проти його обов'язку вірності"³³.

Про підбурювання до вчинення злочину йдеться у § 2 статті 46 Книги III Земського права: "З приводу однієї рани можна звинувачувати не більше одного; однак можна кількох звинувачувати в підбурюванні й у співучасті"³⁴.

"Саксонське Зерцало" містить спеціальні норми про відповідальність за приховування злочину. Так, § 6 статті 13 Книги II Земського права передбачає положення про приховування викраденого: "Хто приховує крадене або награтоване або надає цьому допомогу, і якщо він буде викритий у цьому, його слід покарати, як тих"³⁵.

Відповідальність за переховування злочинця була передбачена у статті 23 Книги II Земського права: "Хто укриває або годує завідомо людину, оголошену такою, що перебуває під

---

³² Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / Институт государства и права АН СССР ; [отв. ред. В. М. Корецкий] ; [авт. ст. Л. И. Дембо, Г. А. Аксененок, В. А. Кикоть]. – М.: Наука, 1985. – С. 48–80.

³³ Там само. – С. 80–119.

³⁴ Там само. – С. 80–119.

³⁵ Там само. – С. 48–80.

підозрою, той повинен за це платити штраф [судді]. Якщо він цього не знав, то він уникає штрафу своєю очищувальною присягою"³⁶.

Питання про використання у власності викраденого майна були регульовані у § 1 статті 36 Книги II Земського права: "Якщо хто-небудь другого дня знайде вкрадену або пограбовану у нього річ у кого-небудь, хто її відкрито купив і, не криючись, користувався і про те має свідків, то його не можна звинуватити в тому, що він пійманий з поличним, навіть якщо в нього знайдуть украдену річ ..." ³⁷.

Джерелами кримінального права на Лівобережній частині України, крім Литовського Статуту 1588 рок, а також "Саксону" й "Порядку" були укази московських царів і російських імператорів, універсали гетьманів, укази генеральної військової канцелярії та генерального військового суду, а також звичаєве право.

Указ Петра II "Решительные пункты гетману Даниле Апостолу" від 1728 року поклав початок роботі над кодифікацією українського ("малоросійського") права. На основі указу в Глухові з представників козацької старшини було утворено спеціальну кодифікаційну комісію для проведення цієї роботи.

А відповідно до іменного указу Анни Іоаннівни від 8 серпня 1734 року, генерал-лейтенанту князю О.І. Шаховському, було визначено перекласти українські ("малоросійські") права російською мовою та звести їх у єдиний документ. В указі значалося: "А о правах Малороссийских повелеваем по прежним Нашим Всемиловнейшим указам, для пользы и правосудия народы Малороссийского, права, названные Магдебургския да Саксонские Статуты, по которым судится Малороссийский народ, перевести на Великорусский язык и свести

---

³⁶ Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / Институт государства и права АН СССР ; [отв. ред. В. М. Корещкий] ; [авт. ст. Л. И. Дембо, Г. А. Аксененок, В. А. Кикоть]. – М.: Наука, 1985. – С. 48–80.

³⁷ Там само. – С. 48–80.

из трех прав в одно..."³⁸.

Комісія зі складання українського законодавства закінчила роботу в 1743 р., підготувавши проект Зводу "Права, за якими судиться малоросійський народ" (далі – Звід) з урахуванням тих правових документів, які діяли на території Гетьманщини. Звід "Права, за якими судиться малоросійський народ" склався, як це було позначено в тексті документа, із "трех книг, а именно: Статута Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, такожде из книги Порядка..."³⁹. Українські укладачі проекту "Права, за якими судиться малоросійський народ" використовували положення Литовського Статуту 1588 року: "... и выписаны они из Статута печатного 1588 года..."⁴⁰.

У 1744 року звід законів було подано на розгляд і затвердження до Сенату Російської імперії. Він являв собою єдиний документ, що поділявся на тридцять глав, п'ятсот тридцять один артикул і тисячу сімсот шістнадцять пунктів. Однак, на жаль, цей правовий документ так і не було прийнято російською владою.

Звід "Права, за якими судиться малоросійський народ" містив низку положень стосовно причетності до злочину та співучасті. Наприклад, у п. 2 артикула 2 глави третьої "О висо-

---

³⁸ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6614. – С. 396.

³⁹ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением: Из трех книг, а именно: Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев: Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 1.

⁴⁰ Там само. – С. 841.

чайшей чести и власти монаршеской" установлювалася відповідальність "злумышленников на здоровье государево". Термін "зловмисники" укладачі Зводу вжили для позначення співучасників злочину. Під ними розумілися всі ті, хто "с ким согласие, или бунт, или злое умышление имел на здоровье государево..."⁴¹.

Ознаки пособництва й одночасно причетності до злочину у формі недонесення містив пункт 6 артикула 2 глави третьої цього документу. У цій нормі зазначалося: "... равной же и те подлежат казни, кои таковому преступнику советом либо каким-нибудь делом вспомошествуют, или заподлинно о том ведая, не донесут"⁴².

Укладачі Зводу дотримувалися підходу, який був характерним для Литовського Статуту, а також для багатьох правових документів середньовічної Європи, у тому числі й Московської держави. Він полягав у жорстких кримінально-правових заходах щодо осіб, які недоносили про злочин, що готувався проти монаршої особи. Недоносителі прирівнювалися до пособників у вчиненні злочинів. Отже, покарання для тих, хто не доносив про ці злочини, було таким само суворим, як і для співучасників у їх готуванні та вчиненні.

Як видно зі змісту цієї норми, відповідальність для недонесителів передбачалася лише за неповідомлення про злочин, що готується. Недонесення ж про вчинений злочин зазначеною нормою не охоплювалося.

---

⁴¹ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 21.

⁴² Там само. – С. 22.

Спеціальна норма, що передбачала відповідальність за недонесення про злочин, містилася в пункті 1 ("казнь сынов, известных про измену отческую") артикула 3 глави третьої "О высочайшей чести и власти монаршеской" в разі, якщо: "Сыны преступников противу монаршего маестата и изменников в летах совершенных, ... что про оной на государя злый умысл или измену ведали а не донесли, чести и живота, как отци их, лишены быть имеют"⁴³.

Крім того, відповідальність за недонесення було встановлено пунктом 3 ("О казни тех, которыи, ведая о измене, не доносят") артикула 4 "О объявляющих и утаевающих измену или шпиона неприятельского" глави третьої Зводу. Винність особи полягала в тому, що, завідомо знаючи про зраду проти государя або "другом каком злом умышлении и намерении", він не повідомить про це "где надлежит".

У наведеній нормі містилася спеціальна вказівка на те, що недонесителя слід розглядати як "бунтівника" і "зрадника": "Буде бы кто, о вышепоказанном злом умышлении ведая, не объявил о том, где надлежит, таков с бунтовщиками или изменниками равной подлежит казни"⁴⁴.

Укладачі Зводу не проводять диференціації відповідальності співучасників злочину залежно від ступеня їх участі. Так, наприклад, в артикулі 13 "О казни фалшующых грамоты, привилегий, указы и печаты государевы" глави третьої говорило-

---

⁴³ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 23.

⁴⁴ Там само. – С. 26.

ся: "... Равной же подлежат казни и те, которые участниками того преступления быть явятся"⁴⁵.

За ступенем тяжкості фальшивомонетництво прирівнювалося до злочинів проти особи монарха. Особи, які знали про цей злочин і не повідомили про нього представників влади, несли таку ж саму відповідальність, як і фальшивомонетники.

Так, у пункті 2 артикула 14 глави третьої зазначалося: "Всяк, какова бы кто нибыл звания, уведав, что в его доме или в каком-нибудь месте воровские денги делаются... а буди, ведая, не донесет или сам тому же воровству приличится, то подлежат будет такой же казни, как и сам фалшивой денежной майстер"⁴⁶.

Укладачі Зводу ступінь відповідальності переховувачів засудженого судом злочинця ставлять у залежність від покарання, яке повинне було застосовуватися до нього. Так, у пункті 1 артикула 23 глави сьомої вказувалося: "... а кто бы такового ... утекшого укривал, тот равной вине и наказанию или и казни подлежат имеет, как и сам преступник"⁴⁷. Відповідно до наведеної норми такому ж покаранню, як і засуджений судом злочинець, підлягали особи з цивільного населення, котрі відмовлялися допомогти органам влади його переслідувати: "... а кто бы такового преступника, имея к тому способност, не ловил или в имании воспящал ... тот равной вине и наказанию или и казни подлежат имеет, как и сам преступник"⁴⁸.

---

⁴⁵ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 42.

⁴⁶ Там само. – С. 43.

⁴⁷ Там само. – С. 128.

⁴⁸ Там само. – С. 128.

Тут ми чуємо відгомін давньоруського звичаю – ловитви злочинця по сліду ("погоні"), який укладачі Зводу трансформували в правову форму.

Ряд кримінально-правових норм містили ознаки співвиконавства. Укладачі Зводу таких осіб іменують, як і пособників злочину, "помощниками". Так, у пункті 2 артикула 1 "О платеже за гвалт общесоседний и о умышленном нападении с намерением убить кого всмерть" глави двадцятої зазначається: "Кто бы ... нарочно умышленно наехал, или нашед, там когонибудь убил ... такового смертию казнить, ... и не токмо самого, но и помощников его, которьи с ным в том нападении были и на убийство едноумышленным советом и силою соглашались и соединялись..."⁴⁹. Ця норма містить ознаки співучасті в злочині. Винний мав дати основному виконавцеві згоду на участь у вчиненні "наїзду" або "находу" і взяти в них діяльну участь.

Звід вмiщував норми, які враховували ступiнь винности співучасників у вбивстві. У пункті 2 "О помощниках в том убийстве" артикула 11 "О убийстве одного от нескольких человек" глави двадцятої говорилося: "А которьи в том же убийстве оному убийци помоществовали, а не в равной вине, как приводца являться, таковых смертию не казнить..."⁵⁰.

Разом із тим у пункті 1 "Если бы кто челобитствовал на нескольких человек за одного убитого" артикула 11 глави двадцятої було визначено, що таке вбивство повинне бути вчине-

---

⁴⁹ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 565–567.

⁵⁰ Там само. – С. 578.

не не при насильницькому нападі на житло вбитого, а також не внаслідок розбійного нападу.

У тих випадках, коли, наприклад, було вчинено вбивство при розбої, винуватці злочину, незалежно від їхньої ролі в злочині несли рівну відповідальність – смертну кару. Це положення було закріплено в пункті 2 "Кто с помощниками розбив кого на пути в суд представлен будет" артикула 19 "О розбои на пути учиненом" глави двадцятої, де встановлювалося: "Естли ж бы кто кого... разбил и пограбил... то такового вора з помощниками его... смертию казнить..."⁵¹.

Ступінь винності організаторів і активних учасників була вищою в порівнянні з виконавцями вчинення деяких злочинів. Так, пункт 6 артикула 35 глави двадцятої передбачав: "... таковых кулачного бою предводителей и зачинщиков на теле плетми, а протчих бойцев – тюремным арестом, наказивать..."⁵².

За вбивство або поранення виконавець і підбурювач несли рівну відповідальність. Так, пунктом 1 артикула 38 "О наущении или о искупу, чтоб кого вбит всмерт или ранит" глави двадцятої встановлювалося: "... тогда как того убийцу, так и наустителя или подкупщика равною смертию казнить ..." ⁵³.

У пункті 3 артикула 39 "О невспомоществовании никому в злодеянии" глави двадцятої було сказано: "Помощниками же разумеются быть нетокмо те котории действительно помощь

---

⁵¹ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением: Из трех книг, а именно: Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев: Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 591–592.

⁵² Там само. – С. 618.

⁵³ Там само. – С. 624.

каким-нибудь образом делу производят, но и те, которые о таком преступлении ведают и на то соизволяют или сообще-ние с ними имеют, либо краденными и грабленными вещами делаться"⁵⁴.

Способи сприяння перелічувалися в пункті 1 артикула 39 глави двадцятої: "... способствовал конми, ружжем или денгами или советом..."⁵⁵.

Укладачі Зводу в пункті 1 "Кто передержует преступника, равному подлежит наказанию как и преступникъ" артикула 41 "О непередерживании и укривателстве бежавших преступников и злодеев" глави двадцятої установили обов'язок для населення не укривати злочинців, а також затримувати таких і передавати представникам влади: "никто... преступников бежавших не токмо у себе передерживат не имеет, но еще всяк оных по возможности своей ловить и где являться задерживать их и в суд объявлять должен"⁵⁶.

Крім того, цією нормою було передбачено відповідальність за переховування злочинця, а також за придбання, зберігання та використання майна, здобутого злочинним шляхом: "Если бы кто какового явного преступника, разбойника, вора, или симъ подобного в суде держанного и из-под ареста бежавшого, ведая состоявшуюся на него о поимки его публикацию, в доме или в имениях своих передерживал, или за служителя его у себе имел, кормил и поил, или каким нибудь другим об-

---

⁵⁴ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 625.

⁵⁵ Там само. – С. 625.

⁵⁶ Там само. – С. 626–627.

разом содерживал и совет или помощь на вред общий, или к чиему-нибудь собственному убытку ему давал, либо воровские вещи от него принимал или в доме своем оные хоронил, передерживал, продавал, ними користовался и какнибудь оных употреблял... таковой имеет быть каран, равно как и оной преступник, котораго самага или пожитки ным краденные и его собственные тайно передерживал... "⁵⁷.

Як впливає зі змісту наведеної норми, покарання причетних осіб перебувало в залежності від того злочину, яке вчинив переховуваний злочинець, а також від злочину, унаслідок якого було добуто майно.

Відповідальність за потурання вчиненню злочину й недонесення про нього було передбачено пунктом 2 "Которые б могли ловить и удерживать бежавших преступников, но пропущают их" артикула 41 "О непередерживаніи и укривательстве бежавших преступников и злодеев" глави двадцятої. У ній установлювалася відповідальність для осіб, які не вжили заходів до затримання злочинців і не повідомили про них представників влади: "Которые ж таковых преступников хотя и не передерживают, однак могучи их поймать, денги либо часть грабленных пожитков у них приняв и самих их не удерживав, и уряду не объявив, тайно пущают и пропущают, таковой же вине подлежат какой сами те преступники..." "⁵⁸.

Згідно з цією нормою потурач і недохоситель несли відповідальність за свої діяння таку ж саму, як і основний злочи-

---

⁵⁷ Права, по котрым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 626–627.

⁵⁸ Там само. – С. 626–627.

нець, за умови що за це було отримано плату з частини грошей або майна, здобутого злочинним шляхом.

Якщо причетна особа не отримувала матеріальної винагороди від основних злочинців, то ступінь її відповідальності знижувалася: "... Ежели ж бы кто какова преступника, ведая о его преступлении и ничего у него не взяв, пустил, или пропустил, такового наказать по обстоятельствам дела, и то состоит в судейском рассмотрению"⁵⁹.

Укладачі Зводу для характеристики пособництва вживають термін "помощники". В статті 13 "О казни тех, кои ворах помоществуют" глави двадцять четвертої "О ворах и наказаніи и казни их, також и о прочем по делам татейным" перелічуються основні ознаки пособництва: "Кто би вору помоществовал, например лесницу ему в чужой домъ лезти для воровства подал или приставил, или двери либо окно отворил, також если бы слюсар ключи или кузнец какия инструмента до воровства способные, ведая про то воровство, нарочно делал или каким образом в злом его намереніи советовал, или согласие с ним имел, либо у себе краденные вещи передерживал, продавал или бы оным с ворами делиться... тот таковой же вине и казни, как и самъ вор подлежать будет без всякого послабления"⁶⁰.

Як впливає зі змісту наведеної норми, пособництво існувало двох видів: фізичне й інтелектуальне.

Під фізичним пособництвом розумілися такі дії, як: без-

---

⁵⁹ Права, по котрым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 626–627.

⁶⁰ Там само. – С. 719–720.

посередня участь у вчиненні злочину з метою його полегшення: "лесниці ему в чужой дом лезти для воровства подал или приставил, или двери либо окно отворил"; сприяння злочину шляхом надання знарядь і засобів вчинення злочину: "також если бы слюсар ключи или кузнец какия инструмента до воровства способные, ведая про то воровство, нарочно делал"; а також заздалегідь обіцяне зберігання, придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом: "либо у себе краденные вещи передерживал, продавал или бы оным с ворами делился".

Інтелектуальне пособництво було у формі давання порад основному злочинцеві щодо вчинення злочину: "или каким образом в злом его намерении советовал".

У Зводі була спеціальна норма, що встановлювала відповідальність для членів сім'ї, а також тих, що живуть на правах членів сім'ї (слуги, домашні й ін.), котрі приховували або використовували майно, здобуте главою сім'ї злочинним шляхом.

Так, в артикулі 16 "О жене, детех и других домашних какого вора, которые про воровство его ведая, вещей ным краденных употребляют" глави двадцять четвертої було вказано: "Когда поличное в чьем доме найденно будет ... жена, или дети, или служители того вора, ведая про те вещи воровские хоронили и оных употребляли, тогда оные жена, дети и домовые люди сверх наказания, по мере вины надлежащего, шкоды и убытки челобитчику из своего собственного имени уплатить должны; а если не возмогут чим заплатить, то сами в службу отданы быть имеют..."⁶¹.

---

⁶¹ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Мало-

Привертає увагу покарання, яке застосовувалося до причетних осіб. Незалежно від того, яке покарання застосовувалося до основного злочинця (глави, члена сім'ї), причетні особи (члени сім'ї, а також ті, що живуть на правах членів сім'ї) несли майнову відповідальність. Лише в разі неможливості заплатити за збитки, причетні особи передавались на службу потерпілій стороні.

Для притягнення до відповідальності членів сім'ї, а також осіб, які живуть на правах членів сім'ї, за приховування та використання злочинного здобутого, велике значення мала їхня поінформованість про походження майна. Якщо такі особи наперед не знали про джерело походження такого майна, то відповідальність для них виключалася.

Це було відображення принципу індивідуальної відповідальності за злочин, зафіксованого в статті 5 "Никто ни за кого терпеть не должен токмо сам за свою вину" глави дев'ятої: "никто за чужое преступление, ежели оно не будет сообщник повелением, советом и каким-нибудь пособием, – не имеет быть судим..."⁶².

У XVIII – на початку XIX століття на території українських земель були відомі такі збірники правових матеріалів, у яких відображалися кримінально-правові питання: "Суд і розправа в правах малоросійських" (1758 р.), "Статут та інші права малоросійські" (1764 р.), "Екстракт малоросійських прав" (1767 р.),

---

россии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 721.

⁶² Права, по котрым судится малоросийский народ, высочайшим всепресвелейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 223.

"Екстракт указів та інструкцій Сенату" (1786 р.), "Зібрання малоросійських прав" (1807 р.) та ін.

У XVIII столітті територія України зазнавала постійних набігів кримських, ногайських татар, а також калмиків. Набіги кочівників рідшали залежно від того, як далі кордони Російської імперії відсувалися на південь. Для припинення набігів із 1731 р. починається будівництво Української лінії оборонних споруд, а в 70-і рр. XVIII століття будується Дніпровська оборонна лінія.

Крім того, для освоєння території так званого Дикого поля з середини XVIII століття Російська імперія проводить політику освоєння земель Запорозької Січі, Приазов'я та Північного Причорномор'я. За правління Єлизавети Петрівни частина земель, на яких були населені пункти запорозьких, слобідських і донських козаків, було віддано для поселення південним слов'янам, вихідцям із балканських регіонів Австрійської імперії. У 1752 р. балканські поселенці утворили Нову Сербію⁶³, а в 1753 р. – Слов'яносербію⁶⁴. На території нових військово-адміністративних утворень діяло російське законодавство. Незважаючи на те, що більшість жителів Нової Сербії, а також Слов'яносербії були вихідцями зі Слобідської України та Гетьманщини, українське ("малоросійське") право для вирішення судових справ не використовувалося. Нова Сербія та Слов'яносербія були підпорядковані Військовій колегії та Сенату Російської імперії.

---

⁶³ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9924. – С. 581–585; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9967. – С. 625–626.

⁶⁴ Див.: Указ Правительствующего Сената "О распоряжениях по поселению сербов Шевича и Прерадовича с их единоземцами между Бахмутом и Луганью" от 29 мая 1753 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10104. – С. 840–844.

Завдяки укріпленню південних окраїн кількість набігів кочівників зменшилася. Однак населені пункти Гетьманщини, Слобідської України, запорозьких і донських козаків, а також Нової Сербії та Слов'яносербії зазнавало нападів з боку розбійних збройних загонів. Їх іменували гайдамаками, лугарями, харцизами й ін. В історичних джерелах вони нерідко називалися степовими розбійниками, оскільки їхнім лігвом були безкраї степи та яри Дикого поля.

На Західній Україні розбійників іменували опришками, безкидниками тощо. Інколи їх називали карпатськими розбійниками, тому що їхні сховища знаходились у гірській лісистій місцевості Карпат.

Місцеве населення до розбійників ставилося по-різному. У народній пам'яті деякі з них асоціювалися з тими, хто "відновлює справедливість": убиває багатих і роздає їхнє майно бідним. Про таких розбійників у народі склали пісні, казки й думи.

Однак насправді "Робін Гудів" було дуже й дуже мало серед гайдамаків, опришків, харцизів та інших розбійників. Такі, як Олекса Довбуш, серед ватажків розбійних груп були скоріше винятком, ніж правилом. Для основної частини розбійників було не важливо, кого пограбувати: селянина, поміщика чи купця. Той, хто мав гроші, невзабарі міг із ними розстатися, якщо в околицях орудували розбійники.

Середовище розбійників поповнювали розкольників (старообрядці, а також члени різноманітних сект), збігли селяни, солдати, рекрути й усі, хто був незадоволений своїм становищем. Такі збройні групи не підкорялися ніякій законній владі, а тільки своїх ватажкам. Чисельність їх коливалася від десятка до кількох сотень людей. У деякі періоди вони об'єднувалися під проводом харизматичних лідерів і сягали кількох тисяч людей. До складу розбійних груп часто входили представники українського й донського козацтва.

У російських урядових документах таких козаків іменува-

ли "воровские казаки", аби відрізнити їх від козаків, які підпорядковувалися військовій адміністрації, підконтрольній уряду.

Нерідко в документах XVII століття зустрічається термін "чесні станиці". Так, наприклад, у відписці полковника Острогоського слобідського козачого полка І. Сасова отаманам донських козаків із приводу пограбованих на Дону купців було вказано: "Великих Государей Царей..., по реке Дону в Козачих городках, от Донецкого и до Паншины... чесним станицам... И Вам бы в городках, атаманом молодцом чесним станицам, буде где и которых станицах, такие воры и с такими пограбленными их животы обявца, и вам таких воров велети перехватать и те их пограбленные животы сыскать и отдать... и управу дать, как ваш, Низовой, обычаи настоит ..."65.

Під "чесними станицями", напевно, розуміли населені пункти донських козаків, а також групи донських козаків, які визнавали владу московських царів, виконували їх укази та не займались розбоями, "пристанодержательством" та іншим злочинним промислом у донських та донецьких степах.

Колишній запорозький козак М.Л. Корж, на початку XIX століття згадував, як утворювались ватаги розбійників на Запорожжі: "... З-поміж одружених і власників зимівників мало було злочинців, а холостих сіром така доля чекала частіше: що заробили в лямі по рибальнях чи на звіриних ловах, то швидко витрачали на пияцтво, заробітки наче є, але гроші пропиті, звісно, що тоді прямиий шлях до розпусти і свавілля... І коли вже сірома доходив до такого стану, то ці шибайголови кидалися на здобич і починали красти, грабувати й убивати. Вони оббирали чумаків на великих дорогах, чинили розбій над проїжджими купцями і драли ляхів та жидів у Польщі... У цих запорізьких згряях були ватажки, або отамани... Деякі курінні отамани їм потурали, та й не один ватажок, таємно зібравши ватагу, ходив по здобич. Частіше з відома куреня, бо

---

⁶⁵ Материалы по истории Воронежской и соседних губерний. Вып. VIII. Акты XVII и XVIII столет. / [собранные и изданные Л. Б. Вейнбергом]. – Воронеж : Типография губернского правления, 1886. – С. 759–760.

збирається ватажок "погуляти" і просить в отамана козаків, то курінний наказує йому: «Ну, братчику, дивись-бо, щоб якого козака не втратив, тоді вже й до куреня не вертайся, одне слово, грабуй, але кінці ховай»⁶⁶.

Від набігів степових розбійників більшою мірою страждало населення найменш заселених місць. Однак великі розбійні загони іноді заходили вглиб Гетьманщини або Слобідської України, де нападали на поміщиків, купців, чумаків, пастухів та ін. Нерідко розбійники мали в населених пунктах спільників, котрі надавали їм допомогу в учиненні злочинів. Відомо багато епізодів, коли такі розбійницькі загони уводили людей з українських і російських населених пунктів і продавали їх у рабство татарам і туркам. Для розбійників не було важливо, якої дотримувалися релігії, якого стану і підданими якої держави були їхні жертви. Вони мали єдину мету – злочинне збагачення.

Особливо гайдамаки чинили набіги на Правобережну частину України, яка внаслідок Руїни в середині XVII століття була дуже ослабленою. Крім того, проваджувана урядом Речі Посполитої політика, спрямована на ущемлення православно-го населення, призводила у XVIII столітті до народних повстань на території Брацлавського, Київського та Волинського воєводств. У середині XVIII століття незадоволення населення, викликане соціально-економічними та релігійними причинами для гайдамаків ставало сприятливим підґрунтям вчинення нападів на заможних поляків, євреїв, священнослужителів та ін.

Уряди Російської імперії та Речі Посполитої спільними зусиллями намагалися протидіяти гайдамакам. Активну допомогу в цьому надавала козацька старшина Запорозької Січі. Так, у листі кошового отамана Запорозької Січі Олексія Беле-

---

⁶⁶ Устное повествование, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / [авт. предисл. и изд. Гавриил, А. Х. и Т.]. – Одесса : в гор. тип., 1842. – С. 22-23.

цького від 29 вересня 1759 року, адресованому запорозьким козакам, було вказано: "Понеже в Коше довольно известно и частыя жалобы приносятся, что проклятые гайдамаки... начали опять обдирать и деньги отнимают... и вы имеете очищая свои зимовники, неотменно причиняющих ватажанам пакости воров, словить, а в случае поступать с ними (в силе многих наших приказов), так как с неприятелем; особливо кто тех воров придержует доискав, поступать с ними так, как и з суццими ворами, а найпаче пристани таковых воров доискиваться в тамошних шинках и шинкарей допрашивать..."⁶⁷.

За відомостями А. Скальковського, проти гайдамаків бичем став кошовий отаман Григорій Федоров, який разом із Петром Калнишевським у 1750-і рр. очолили команди запорозьких козаків, що розшукували в степах гайдамаків, яких страчували в Січі⁶⁸.

Після вчинення нападу гайдамаки прагнули відійти з викраденим на територію суміжної держави або сховатися в степах Дикого поля. Відомими були гайдамацькі поселення, що розташовувалися в Дикому полі. Багато з них мали доволі добрі фортифікаційні укріплення, артилерію.

Для протидії гайдамакам уряди Російської імперії та Речі Посполитої в середині XVIII століття створили російсько-польські прикордонні суди. Вони діяли на кордоні Київської губернії Російської імперії та Київського воєводства Речі Посполитої. Прикордонні суди розглядали справи про розбійні напади гайдамаків на Правобережній Україні.

Російські судді прикордонних судів гайдамаків – вихідців із Запорозької Січі, Гетьманщини та Слобідської України відсилали до Київської губернської канцелярії "для поступлення

---

⁶⁷ Скальковский А. А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733 – 1768 / А. А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1845. – С. 183–185.

⁶⁸ Там само. – С. 58.

с ними по малоросійським правам"⁶⁹. Гайдамаків – вихідців із Росії засуджували відповідно до Соборного Уложення 1649 року, а збіглих російських солдатів – відповідно до Військового статуту Російської імперії.

Гайдамаків – підданих Речі Посполитої засуджували відповідно до польсько-литовського законодавства. Так, наприклад, у листі російських прикордонних комісарів до польських від 21 січня 1758 року значилося: "... а что касается о учиненіи церковному вору, Клишаровскому, смертной казни, о подписке нам с вашим высокоблагородием обще в том сентенціи, то оного вора, яко действительно полского, судить и на смерть осуждать надлежит по полским правам, для чего нам под приговором о смертной казни и подписыватця не следует"⁷⁰.

Цікавий епізод застосування звичасового права відбувся в середині XVIII століття на Правобережжі. Адміністратор Умані Рафаел Млоданович звільняв від смертної кари засуджених гайдамаків, якщо незаміжні жінки погоджувалися вийти за них заміж. Рафаел Млоданович "оголошував повсюди про вік і вину ув'язнених і засуджених до смерті гайдамаків; для огляду їх допускав людей у тюрму, причому всім видно було, що спіймані люди молоді, бадьорі, сильні, здорові; якщо ж яка дівчина при настанні часу виконання смертного вироку заявляла, що той чи інший із бачених нею засуджених милий їй і що вона готова бути його дружиною, і затим вибраного нею виражала готовність увести з місця страти, обійнявши його рукою або зачепивши за шию хусткою, то Млоданович таких цасливців звільняв від страти..."⁷¹.

---

⁶⁹ Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе. Ч. 3. Акты о гайдамаках (1700 – 1768 гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. III. – К., 1876. – С. 705.

⁷⁰ Там само. – С. 683.

⁷¹ Шульгин Я. Очерк колиивщины по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов / Я. Шульгин. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – С. 177.

Правовий звичай помилування злочинця на прохання жінки, яка погоджувалася вийти за нього заміж, існував у Гетьманщині та Запорозькій Січі. Цей звичай був поширений у середньовічній Європі. Ймовірно, в Україні він став відомим у зв'язку із тривалим періодом знаходження українських земель у складі Литви та Польщі.

Російсько-польські прикордонні судді в ході судового розгляду прагнули встановити роль кожного з учасників гайдамацьких збройних нападів.

Так, наприклад, в остаточному рішенні київських прикордонних комісарів у справі про пограбування гайдамаками шляхтича Мартина Журавлевича від 17 червня 1759 року вказувалося: "... из вышеписанных же пойманных гайдамак подговорщик и проводец полской подданной Яким Иванов и приличившийся в принятии у разбойника Андрея Швеца заведения разбойных пожитков, полского села Ратков житель Павел Журавель..."⁷². Ступінь участі винних у вчинених злочинах ураховувалася суддями, які розподіляли "взыскание между лицами, прикосновенными к делу"⁷³.

Уряд Російської імперії таємно направляло на територію Речі Посполитої військові команди для лову злочинців. Так, 12 серпня 1763 року Катерина II видала Указ "О мерах для возвращения в Россию укрывающихся в Польше и Литве Российских подданных, воров и разбойников". В Указі зазначалося: "... многие из подданных наших... ушед, тамо укрываются и переходя за границы, в областях ... чинят великие разбои и смертные убийства... Поляки ... не только сами подговаривают и насильно удерживают подданных..., но и разбойников, с похищаемым ими в областях ... именем у себя укрывая, не

---

⁷² Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Вольском генерал-губернаторе. Ч. 3. Акты о гайдамаках (1700 – 1768 гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. III. – К., 1876. – С. 705.

⁷³ Там само. – С. 702.

выдают их..."⁷⁴. Указом було визначено, "чтоб все Наши пограничные начальники, а именно: малороссийский гегман, киевский... ген.-губернаторы и другие пограничных наших провинций командиры... если они сведают о укрывающихся в польских и литовских пограничных и других ближних местах наших подданных воров и разбойников, то бы они посылали в те места, сколько можно скрытно, нарочные достаточные воинские команды... из малороссийских и других войск..."⁷⁵.

У 1768 році на Правобережжі знову спалахнуло народне повстання, яке ввійшло в історію під назвою Коліївщина. Для багатьох гайдамацьких ватаг повстання населення на Волині, Поділлі й Київщині стало сприятливою умовою для вчинення грабежів. Унаслідок цих подій ряд населених пунктів Правобережної України було розорено або повністю знищено.

У народній пам'яті особливо закарбувалася "уманська різанина", що сталася 1768 року в Умані та її передмісті, у якій активну участь брали гайдамаки під проводом Максима Залізняка, а також надвірні козаки під керівництвом Івана Гонти, які перейшли на бік гайдамаків. В Умані протягом кількох днів було вбито декілька тисяч людей. Убивства чинилися здебільшого на ґрунті релігійної зненависті православних до римокатоликів, греко-католиків і євреїв. Майно загиблих було захоплено повсталими та гайдамаками.

Слід відмітити, що Д.І. Любченко розглядає гайдамацтво як певний вид злочину. Автор вважає, що гайдамацтво – це напад озброєною групою в певному місці (село, шинок, невелике містечко, хутори та ін.) з метою позбавлення життя поте-

---

⁷⁴ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XVI. 28 июня 1762 – 1764. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 11894. – С. 331–332.

⁷⁵ Сенатский архив. Т. XIII. Протоколы Правительствующего сената по секретной экспедиции 1764 – 1765 гг. Указы и повеления императрицы Екатерины II за июль – декабрь 1763 и январь 1764 г. / [под ред. прив.-доц. С.-Петербург. ун-та М. В. Клочкова]. – СПб.: Сенатская типография, 1909. – С. 123.

рпілого або незаконного заволодіння чи знищення майна⁷⁶.

Однак, з таким висновком вченого важко погодитись. У законодавстві Речі Посполитої та Російської імперії такого виду злочинів не існувало. Після придушення повстання на Правобережній Україні суди Речі Посполитої визнавали гайдамаків, а також повсталих селян бунтівниками та зазвичай засуджували їх до смертної кари. Гайдамаки – піддані Російської імперії передавалися російським комісарам для дальшого судового розгляду. Гайдамаків російські судді засуджували за кримінально-правовими нормами, які передбачали відповідальність за бунт, "наезд", вбивство та ін. У Запорізькій Січі, де існувало звичаєве право, до гайдамаків застосовували жорсткі заходи, як до вбивців та насильників.

Наслідки гайдамацького руху на Правобережній Україні ще впродовж кількох десятків років залишались у пам'яті населення. Так, наприклад, в донесенні Дирекції поліції у Львові губернському правлінню від **26 вересня 1789** року повідомлялося: "... були тут люди зі Стрия і підтвердили, що в тих місцевостях поширюється страх, ніби очікується те, що приблизно **20** років тому вчинили гайдамаки в Умані... Деякі місцеві шляхтичі цілком тихо вже втекли звідти. Усе місто Львів повне такого галасу..."⁷⁷.

У **1764** році за правління Катерини II було утворено Новоросійську губернію, куди ввійшли Нова Сербія, Слов'яносербія, Новослобідський козацький полк, Українська лінія, а також частина земель Запорозької Січі. У **1775** року було знову створено Азовську губернію, до якої ввійшли Бахмутська провінція, землі донських козаків, а також територія Приазов'я та частини Північного Причорномор'я, котрі відійшли

---

⁷⁶ Див.: Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : **12.00.01** / Д. І. Любченко ; Академія праці і соціальних відносин федерації професійних спілок України. – К., **2005**. – С. **66–67, 69, 88**.

⁷⁷ Класова боротьба селянства Східної Галичини (**1772 – 1849**): Документи і матеріали / [за ред. Г. Я. Сергієнко]. – Київ: Наукова думка, **1974**. – С. **57**.

до Російської імперії після укладення **21** липня **1774** року Кючук-Кайнарджійського мирного договору з Османською імперією. У **1783** році територія Новоросійської та Азовської губерній увійшли до складу утвореного Катеринославського намісництва. У **1792** до нього були приєднані землі між ріками Дністер і Південний Буг ("очаківський степ")*. У **1796** році за Павла I намісництво було ліквідовано, а територію включено до новоствореної Новоросійської губернії, яку в **1802** році було розділено на Миколаївську (з **1803** р. Херсонська), Катеринославську й Таврійську губернії.

На території перелічених адміністративних утворень діяло тільки законодавство Російської імперії. Українське ("малоросійське") право на ці землі не поширювалося. Так, наприклад, при утворенні в **1764** році Новоросійської губернії російським урядом було визначено, що при включенні до складу Катеринославської провінції Новоросійської губернії, Кременчука, Миргорода й інших населених пунктів Полтавського козацького полку, а також населених пунктів Ізюмського слобідського козацького полку українське населення потрапляло під російську юрисдикцію.

В указі від **21** лютого **1765** року зазначалося: "... где только владельческие черкасы в тех поселениях живут, которые на конфирмованной карте пунктиром к Екатеринославской провинции отмечены, всех присовокупить и утвердить под ведомство и право Екатеринославской провинции"⁷⁸.

У **1764** році Гетьманщину фактично було ліквідовано, а українські землі ввійшли до складу Київської та Малоросійської губернії Російської імперії. Полковий поділ на території губерній зберігався. У **1781** році землі Малоросійської та Київ-

---

* У деяких історичних джерелах ця територія іменувалася, як Едісан.

⁷⁸ Сенатский архив. Т. XIII. Протоколы Правительствующего сената по секретной экспедиции **1764** – **1765** гг. Указы и повеления императрицы Екатерины II за июль – декабрь **1763** и январь **1764** г. / [под ред. прив.-доц. С.-Петербург. ун-та М. В. Ключкова]. – СПб. : Сенатская типография, **1909**. – С. 52.

ської губернії увійшли до складу Київського, Чернігівського й Новоград-Сіверського намісництва. У **1796** році Малоросійська та Київська губернії знову були відновлені. У **1802** році Малоросійську губернію було поділено на Полтавську й Чернігівську губернії під загальним управлінням малоросійського генерал-губернатора.

Судова система Гетьманщини, що діяла останніми роками її існування, складалась із сотенних, полкових, земських, міських, ратушних, магістратських судів. Відповідно до Указу Катерини II "Установи для управління губерній" від 7 листопада **1775** року на території Російської імперії було встановлено новий судовий устрій⁷⁹.

На території України цей документ набув поширення з **1783** року. Від цього часу, за слушним зауваженням О.Ф. Кістяковського, було широкий шлях проникнення в Малоросію впливу законів великоросійського типу⁸⁰.

Незважаючи на те, що судовий процес було видозмінено з урахуванням російської політики централізації судової системи, на українських землях Гетьманщини, а також Слобідської України місцеві суди продовжували використовувати Литовський Статут **1588** року, "Саксон" і "Порядок" при розгляді кримінальних і цивільних справ.

---

⁷⁹ Указ Екатерины II "Учреждения для управления губерний" от 7 ноября 1775 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXI. 1775 – 1780. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 14392. – С. 229–304.

⁸⁰ Див.: Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистьяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 30.

За Павла I судову систему в Росії знову було змінено. На українських землях відновилося судочинство, яке діяло до реформи **1783** року.

Після другого розподілу Речі Посполитої в **1793** році до складу Російської імперії ввійшла частина правобережної України (Поділля та Волинь), де діяв Литовський Статут **1566** року.

Російський уряд, приєднавши після поділу Речі Посполитої українські землі, надав населенню право користуватися місцевими законами. Так, згідно із пунктом **12** наказу Катерини II від **28** травня **1772** року, генерал-майорам М.В. Каховському та М.Н. Кречетникову, на території земель, які увійшли до складу Російської імперії після першого розділу Речі Посполитої, наказувалося здійснювати правосуддя за законами та звичаями, які діяли на цих землях до їх приєднання до Росії: "Суд и расправа внутренняя тех Провинций, в личных делах, имеют производиться по их законам и обыкновениям, и их языком..."⁸¹.

Указ Сенату від **11** вересня **1797** року передбачав, що судові встановлення в губерніях Волинській і Подільській повинні бути залишені "на тих самих правилах, какими суды по прежним их правилам и привилегиям, в статуте и конституциях изображенным, руководствовались"⁸².

Фактично на лівобережній і правобережній частинах українських земель, які були у складі Російської імперії, Литовські Статути **1566** та **1588** років діяли до введення в дію від **1** січня **1835** року Зводу Законів Російської імперії, а офіційно – після проголошенням монаршого Указу **25** червня **1840** року

---

⁸¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XIX. 1770 – 1774. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 13808. – С. 509.

⁸² Бершадский С. А. Литовский статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование / С. А. Бершадский. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1893. – С. 3

"О распространении силы и действия Российских гражданских законов, на все Западные, возвращенные от Польши, области".

Магдебурзьке право офіційно припинило дію після прийняття 5 лютого 1831 року Положення Комітету Міністрів Російської імперії. У цьому документі зазначалося, що з 1796 року на території України (Малоросії – у тексті документа) судочинство було відновлено "по прежним того края правилам и обрядам. Права сіи суть: 1) Литовській Статут, коим судятся дворяне и разночинцы, и 2) Магдебургское право, по коему решались тяжбы между купцами и мещанами и вообще дела о тяжбных убытках"⁸³. Крім того, у документі наводилася виписка з судового рішення Полтавського Генерального Суду в справі між міщанином і купцем. У ній йшлося про те, що указом від 13 листопада 1824 року було скасовано рішення Генерального Суду на тій підставі, що його було прийнято з урахування положень Литовського Статуту, а не магдебурзького права⁸⁴.

Полтавський Генеральний Суд направив до Сенату подання про видання й надіслання до судів Полтавської губернії книг, у яких би російською мовою було викладено магдебурзьке право, а доки воно не видане, просив російський уряд дати дозвіл розглядати в судах справи за Литовським Статутом⁸⁵. Зверталась увага на те, що від 13 листопада 1824 року в українських судах було призупинено судочинство справ міщан і купців.

У 1827 році вивчення питання про видання збірника магдебурзького права було доручено дійсному таємному раднику М.М. Сперанському. Він запропонував при вирішенні судових справ в українських містах використовувати тільки Литовський Статут і російське законодавство, оскільки вважав, що не

---

⁸³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том VI. 1831. – Отд. 1-е. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1832. – № 4319. – С. 119.

⁸⁴ Див. там само. – С. 119.

⁸⁵ Див. там само. – С. 119.

було необхідності видавати збірник магдебурзького права. М.М. Сперанський зазначав, що "закон под именем Магдебургского Права, в Малороссійских городах введенный, с давних уже лет оставлен в бездействии, был заменяем в решении дел отчасти Литовским Статутом, отчасти общими Россійскими законами: то согласно представлению Полтавского Генерального Суда и Малороссійскаго Военнаго Губернатора, в решении спорных дел между городскими обывателями, поступать на том же основаніи, как до указа Правительствующаго Сената 13 Ноября 1824 года было поступаемо"⁸⁶.

4.2. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину на території Слобідській Україні

Слобідська Україна – історично-географічний регіон, який охоплював частину територій Сумської, Полтавської, Харківської, Луганської та Донецької областей України, а також частину південних районів Курської, Белгородської та Воронежської областей Росії.

Перші населені пункти на території Слобожанщини з'явилися наприкінці XVI століття. У 1598 році воєводою Бельським було збудовано місто Царев-Борисів, у якому службу несли "ратні люди" Московської держави. До служби також залучалися донські й українські козаки. У 30-і роки XVII століття царський уряд розпочинає активне будівництво Белгородської лінії укріплень проти набігів кримських татар. Уздовж Белгородської лінії були поселені "служиві московські люди", які несли вартову службу у фортецях і на заставах. При вирішенні судових справ російські воєводи керувалися законодав-

---

⁸⁶ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том VI. 1831. – Отд. 1-е. – СПб. : Тип. П Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1832. – № 4319. – С. 122.

ством, чинним у той період у Московській державі.

У зв'язку з невдалими повстаннями українських козаків у **30-х рр. XVII століття** в Речі Посполитій багато їх учасників отримали згоду московського царя на заселення місць, що були у віданні белгородського, курського та путивльського воевод. Так, у **1639** році українські козаки на чолі з отаманом (за деякими джерелами – гетьманом) Яковом Остряницею побудували фортецю Чугуїв⁸⁷. Крім українських козаків, у Чугуєві несли службу стрільці й городові російські козаки, які підпорядковувалися місцевому воеводі. Однак згодом українські жителі Чугуєва покинули місто, повернувшись на територію Речі Посполитої. Наступне велике заселення Чугуєва вихідцями з Речі Посполитої відбулося вже в **1650-і роки**.

Після невдалої Берестецької битви у **1651** році військ Богдана Хмельницького з військами Речі Посполитої за дозволом московського уряду учасники повстання разом зі своїми сім'ями та майном переселяються з українських міст на землі вздовж Белгородської лінії, а також на південь від неї на землях Дикого поля. Переселенцями були освоєні Суми, Охтирка, Харків, Острогозьк та інші населені пункти, які стали йменувати слободами. Територія, яку вони освоювали, пізніше отримала назву Слобідська Україна.

Найінтенсивнішим було заселення Слобідської України в **60 – 70-і рр. XVII століття** вихідцями з Правобережної частини України, яка опинилася під владою Речі Посполитої й Османської імперії. Московський уряд всіляко залучав населення Правобережної України до переселення на Слобожанщину, надаючи різні пільги та привілеї.

---

⁸⁷ Див.: Указ Михаила Федоровича об устройстве на Чугуевском городище гетмана Яцка Острянина и черкасс в **1639** г. // Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в **XVI – XVIII** столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, **1886**. – С. **15–16**; История Харьковского Слободского казачьего полка (**1651 – 1765** гг.) с приложением карты слободских полков / [сост. Евгений Альбовский]. – Харьков: Тип. Губернского правления, **1895**. – С. **14–15**.

У 80-і рр. XVII століття територія Слобідської України являла собою вже адміністративну структуру, яка складалася з п'яти слобідських козацьких полків: Харківського, Сумського, Охтирського, Ізюмського й Острогозького.

Царський уряд надав слобожанам певну автономію в управлінні й веденні судових справ¹. Незважаючи на те, що слобідські полки були у віданні белгородського воєводи*, через якого московська влада здійснювало вплив на устрій і побут слобідських козаків, царські воєводи все же були обмежені у своїй владі стосовно справ слобожан.

У Слобідській Україні було звичним явищем, коли частина жителів населеного пункту були слобідськими козаками, а інша частина – російськими служивими людьми. Між обивателями слобідських козацьких полків і російським населенням інколи виникали чвари, що призводили до грабежів і розбоїв з обох боків. Скарги слобідських полковників і городових воєвод розбирав белгородський воєвода.

Так, наприклад, у зв'язку із вчиненим розбоєм боярських людей, керованих путивльським воєводою І.Н. Белосельським, стосовно слобідських українських жителів населених місць Сумського слобідського полку, московський цар дав указ воєводі П.І. Хованському провести розгляд справи². У місті Белго-

---

¹ Див.: Грамота от 4 ноября 1686 г. казакам Слободских полков // Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины / [сост. В. В. Гуров при участии Е. К. Бродского]. – Харьков, 1884. – С. 480–481.

* З початку інтенсивного заселення території Слобідської України (друга половина XVII століття) і до 1706 р., слобідські полки були підпорядковані Белгородському розряду Московського Посольського приказу.

² Див.: Тяжба между черкасами г. Лебедина, села Пристайлова, Черленного и Азака и детьми боярскими г. Каменного за земли 1680 – 1681 г. // Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 94–103.

городі воєвода П.І. Хованський* розглядав цю справу й надсилав цареві доповідь за підсумками розбирання, у якій він питав царя, що зробити з винними в розоренні слобідських козаків і міщан¹.

Крім того, сутички між козаками Гетьманщини й Слобідської України також розбирали царські воєводи. Так, наприклад, у 1680 році белгородський воєвода Г.Г. Ромодановський розглядав справу між гадяцьким полковником М. Васильєвим і сотниками Сумського слобідського полку С. Васильєвим та І. Бірловим з приводу розбоїв і грабежів, чинених їхніми людьми в прикордонних поселеннях Гетьманщини та Слобожанщини².

З кінця XVII й до початку XVIII століття городові воєводи та слобідські полковники неодноразово писали "чолобитні" московським царям, у яких просили надати право суду: воєводи – над слобідськими козаками, а слобідські полковники – над російським населенням Слобідської України.

Так, наприклад, харківський воєвода скаржився цареві на харківських слобідських козаків, що вони "безупинно п'ють а вгамувати їх нема кому"³. Є. Альбовський зазначав, що московським воєводам не до вподоби було те, що слобідські козаки

---

* За деякими історичними джерелами, князь П. І. Хованський у період 1680 (1681) – 1682 рр. був Курським воєводою.

¹ Див.: Тяжба между черкасами г. Лебедина, села Пристайлова, Черленного и Азака и детьми боярскими г. Каменного за земли 1680 – 1681 г. // Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 94–103.

² Див.: Тяжба жителей г. Лебедина с гадяцким полковником Михаилом Васильевым за земли 1681 г. // Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 103–114.

³ История Харьковского Слободского казачьего полка (1651 – 1765 гг.) с приложением карты слободских полков / [сост. Евгений Альбовский]. – Харьков: Тип. Губернского правления, 1895. – С. 28.

вільно займали собі землі, "не визнаючи ніяких законів, крім своєї «черкаської звичайності»"¹. Приміром, харківський воевода Семен Дурново у **1688** році від московських царів отримав Інструкцію, у якій було сказано: "А полковые службы черкас, судом и никакими расправными делы ему Семену неведать, а буде у харьковцов у русских людей и у черкас городовые службы учинятца ссоры полковые службы с черкасы и таких челобитчиков отсылать к харьковскому полковнику Григорию Донцу, и с полковником с Григорием Донцом, и со всеми полковыми черкасы, держать совет и ласку"².

Такі ж самі документи, що надавали право судового розгляду справ українських жителів, отримували й інші слобідські козачі полковники. Наприклад, у грамоті московських царів Іоанна Олексійовича та Петра Олексійовича від **27** лютого **1683** року, даній сумському козацькому полковнику Герасиму Кондратьєву, зазначено: "... по указу великаго государя по челобитьи сумского полку городов старшин и редовых козаков велено... черкас и свойственников и работников их которые в городской службе и в мещанех ненаписани всякими делы и расправою ведать им полковнику и старшине по прежнему и воеводам и приказным людям их полковые службы черкас и свойственников и работников их нивчем неведать..."³.

У чолобитній острогозького полковника Федора Куколева зі скаргою на насильства й утиски воевод і приказних людей

---

¹ История Харьковского Слободского казачьего полка (1651 – 1765 гг.) с приложением карты слободских полков / [сост. Евгений Альбовский]. – Харьков: Тип. Губернского правления, **1895**. – С. **28**.

² Инструкция, данная харьковскому воеводе Семену Дурново **1688** г. // Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в **XVI – XVIII** столетии. В 2-х томах. Т. 1. / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Харьков, **1886**. – С. **153**.

³ Экстракт о слободских полках **1734** г. // Д. И. Багалей Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. К. Л. Счасни, **1890**. – С. **173**.

сказано: "... велено мне, холопу Твоему, в том полку быть полковником... и их Острогожских и иных городов черкас всего Острогожского полку старшину и казаков судом и расправою во всяких делах ведать и меж ими расправа чинить по Твоему, Великого Государя, указу и по нашему черкасскому обыкновению против иных черкасских полков"¹. У чолобитній острогозького полковника Івана Сасова про дозвіл йому відати російським судом і розправою в Острогозьку від 1681 року вказано: "... пожалован я, ... ведать на Рыбном* русских людей судом и расправою, а наказу и грамот о том ко мне холопу Вашему не прислано. ... велите, Государи, мне ведать ... на Рыбном русских людей вместо Вашего Государева денежного жалования судом и расправою..."². Питання про юрисдикцію жителів Острогозького слобідського козацького полку московським урядом було незабаром вирішено. Відповідно до царського указу острогозькому полковнику Івану Сасову було визначено "ведать только черкасов, а воеводам только великоруссов"³.

Ці факти свідчать, що в судові справи слобідських козаків місцеві городові воєводи не втручалися. Старшина слобідських полків навряд чи й знала законодавство Московської держави. Тому, здійснюючи правосуддя, сотенні й полкові суди керувалися правом, яке застосовувалося в "их бытность" на території Речі Посполитої. Таким правом було те ж саме, що й застосовувалося на території Гетьманщини: Литовський Ста-

---

¹ Челобитная Острогожского полковника Федора Куколева с жалобой на наси́льства и притеснения воевод и приказных людей // Материалы по истории Воронежской и соседних губерний. Вып. V. Древние акты XVII столетия / [собранные и изданные Л. Б. Вейнбергом]. – Воронеж : Типография губернского правления, 1885. – С. 307.

* Містечко Рибнін (Рибніньськ) – Це Острогозьк, який був на той час полковим містечком Острогозького слобідського козацького полка.

² Челобитная Острогожского полковника Ивана Сасова о разрешении ему ведать русских судом и расправою, в Острогожске // Вейнберг Л. Б. Материалы по истории города Острогожска. Акты XVII и XVIII столетий / Л. Б. Вейнберг. – Воронеж : Типография губернского правления, 1886. – С. 312.

³ Вейнберг Л. Б. Материалы по истории города Острогожска. Акты XVII и XVIII столетий / Л. Б. Вейнберг. – Воронеж, 1886. – С. 12.

тут, "Саксон", "Порядок", а також звичаєве право. Універсали гетьманів України на території Слобідської України поширення не мали, оскільки слобідські полки були у віданні Белгородського воєводства.

Розглядати кримінальні справи на Слобожанщині мали право лише сотенні й полкові суди. Їхні судові рішення повинен був затвердити полковник, наділений найвищою судовою владою у своєму полку. Якщо слобожанин не погоджувався з рішенням полкового суду, то він міг подати апеляцію белгородському воєводі, якому підпорядковувалися всі п'ять слобідських полків.

Якщо злочини вчиняли російські жителі, котрі проживали в Слобідській Україні, то їхні діяння розбиралися відповідно до законодавства Московської держави. Так, наприклад, за вчинення в другій половині XVII століття збройного нападу на поселення слобідських козаків "діти боярські" були засуджені згідно з положеннями Соборного Уложення 1649 року. Це була перша кримінальна справа на Слобожанщині, у якій винних було засуджено до смертної кари й на площі в Харкові страчено¹.

Таким чином, територія Слобожанщини перебувала під подвійною судовою юрисдикцією. Для визначення підсудності кримінальної справи конкретний суд брав до уваги, ким був злочинець – українцем чи росіянином.

Московський уряд забороняв приймати до слобідських полків російських жителів, а російським воєводам не дозволялося приймати на службу українців. Наприклад, в Екстракті про слобідські полки від 1734 року зазначалося: "... у слобідські полки біглих великоросійського народу приймати забороне-

---

¹ Див.: Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій [передмова, коментар В. В. Кравченка]; [художник, упоряд. іл. В. О. Ріянка]. – Х.: Дельта, 1993. – С. 81.

но..."¹. До слобідських полків дозволялося приймати тільки вихідців із Правобережної України, а пізніше – вільних жителів із Гетьманщини.

Покарання в слобідських полках були схожі з тими, що застосовувалися на території Гетьманщини й Запорозької Січі. Так, становить інтерес рішення в судовій справі, прийняте в 1725 році генерал-фельдмаршалом князем М.М. Голіциним, який на той час був Головним командиром як "над регулярними, так і над нерегулярними військами Малоросійських і Слобідських полків, також і Донськими й Чугуївськими козаками та Калмиками"². У суді розглядалася справа про злочин, вчинений сотником Харківського слобідського полку Капустіним. Останній був звинувачений у вживанні "непотрібних слів". За злочин Капустіну було призначено покарання: "за їхнім козацьким звичаєм вибити киями й написати в рядові козаки, а на його місце обрати в сотники гідного"³.

Указом Петра I від 29 травня 1719 року "всім слобідським полкам в судових і кримінальних справах велено було бути під відомством белгородської провінційної канцелярії Київської губернії"⁴. У цьому ж році частина населених пунктів, заселених російськими та українськими жителями Слобожанщини, ввійшли до складу Бахмутської провінції Азовської губернії⁵.

---

¹ Экстракт о слободских полках 1734 г. // Д. И. Багалей Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалей. – Харьков : Тип. К. Л. Счасни, 1890. – С. 161.

² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4200. – С. 51.

³ История Харьковского Слободского казачьего полка (1651 – 1765 гг.) с приложением карты слободских полков / [сост. Евгений Альбовский]. – Харьков: Тип. Губернского правления, 1895. – С. 115.

⁴ Там само. – С. 111.

⁵ Див.: Именной указ, состоявшейся в Правительствующем Сенате "Об устройстве губерний и об определении в оныя правителей" от 29 мая 1719 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3380. – С. 701-710.

У 1727 році в деяких населених пунктах Слобідської України було створено воєводські канцелярії, які існували до 80-х рр. XVIII століття. У їхньому віданні перебували судові справи російських жителів. Це були служиві люди, котрі несли гарнізонну (вартову) службу у фортецях і на Белгородській укріпленій лінії: "боярські діти", стрільці, городові козаки, драгуни, рейтарі, пушкарі й ін. На російських жителів Слобідської України поширювалося Соборне Уложення 1649 року, а також укази, грамоти й інші правові документи російського уряду.

Іменним указом Анни Іоаннівни від 10 квітня 1733 року, даним генерал-лейтенанту і кінної гвардії полковнику князю Шаховському, визначалося, що судові справи в слобідських полках повинні розглядати судді в слобідських полкових канцеляріях. У цьому ж документі вказувалося, що якщо між українцями виникав судовий спір і росіянами, які мали власність у Слобідській Україні, то справи повинні були розглядатися в слобідських полкових канцеляріях¹.

Відповідно до іменного указу Анни Іоаннівни від 31 липня 1734 року всі судові справи, які розглядалися в слобідських козацьких полках, були у віданні князя О.І. Шаховського: "...судним і військовим справам у тих Слобідських полках, до наступного визначення бути під віданням вашим; а який порядок у тому впровадити, про те маєте ви подати Нам думку свою"². Уже в серпні 1734 року князь О.І. Шаховський подав доповідь Анні Іоаннівни, у якій пропонував своє бачення порядку управління судовими та військовими справами в п'яти слобідських полках.

---

¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6366. – С. 78.

² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6610. – С. 383–384.

На думку князя О.І. Шаховського, усі слобідські козацькі полки треба було підпорядкувати єдиній адміністрації, яка йменувалась би Канцелярією комісії запровадження слобідських полків. Цей адміністративний орган, уважав він, повинен був стежити, щоб у полкових канцеляріях слобідських полків судові справи розбиралися без зловживань, а ті, хто був незадоволений судовим рішенням полкових суддів, міг звернутися з апеляцією до Канцелярії, а потім безпосередньо до Сенату¹. 27 серпня 1734 року Анна Іоаннівна схвалила пропозиції князя О.І. Шаховського, написавши відповідну резолюцію на його доповіді.

В XVIII столітті в слобідських полках судові розгляди відбувалися не тільки за українським ("малоросійським") правом та російськими узаконеннями, але й відповідно до Соборного Уложення 1649 року.

Так, наприклад, в іменному указі Анни Іоаннівни від 29 травня 1734 року визначалося, що за посягання на честь і гідність сотенних і полкових старшин слобідських козацьких полків винних карати згідно з положеннями українського ("малоросійського") права: "... за безчестье Слободской полковой и сотенной Старшине, учинить определение против Малороссийской, таких же чинов Старшины"².

В інших документах ми знаходимо посилення на Соборне Уложення 1649 року, а також російські укази. Так, в іменному указі Анни Іоаннівни року 31 липня 1734 року значилося: "... с происходящих в Слободских полках у казаков и посполства между собою судных дел, по силе Уложения*, ежели будет иску до 12 рублей, пошлин не имать... о штрафованіи присуд-

---

¹ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6619. – С. 403–404.

² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6578. – С. 334.

* Тут мається на увазі Соборне Уложення 1649 р.

ствующих в полковых судах, которые дела вершатъ не по силе указов, или волочить будут, для новости против Великороссійских с полегченієм поступать по прежнему указу..."¹.

Відомими є випадки, коли російське населення Слобідської України було підсудне слобідським полковим судам. Це було передбачено в спеціальних указівках московських гусарів. Так, наприклад, згідно з Указом Петра I від 1706 року у зв'язку з тим, що російські люди населених пунктів Уди й Золочева Болхівського приказу зазнавали істотних незручностей через велику відстань до міста Болхова, наказувалося всі справи, у тому числі й судові, російських людей відати полковнику ізюмського слобідського полку Ф.В. Шидловському². Однак уже в указі Петра I від 1707 року бригадиру Ф.В. Шидловському ввірялося російське населення Харкова у зв'язку з тим, що воеводське управління в місті московським урядом було ліквідовано.

На Слобожанщині були землі Святогірського, Архангельського й інших монастирів, де проживало російське та українське населення, яке перебувало під російською юрисдикцією.

З кінця XVII століття вихідці з Росії та Слобідської України почали освоєння соляних промислів у районі Бахмута, Тора і Маяків. У містечках Бахмуті, Торі та Маяках службу з охорони соляних заводів несли місцеві козацькі роти, що складали з 1701 року Бахмутську козацьку компанію, а також Бахмут-

---

¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6610. – С. 385.

² Див.: Указ Петра Великого полковнику Федору Шидловскому о заведывании великороссийскими жителями села Уды 1706 г. // Материалы для истории колонизации и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 178–179.

ський гарнізонний батальйон¹.

На початку XVIII століття бахмутські, торські та маяцькі козаки були підпорядковані Військовій колегії, а 27 жовтня 1748 року з них було сформовано Бахмутський кінний козацький полк². Бахмутські, торські та маяцькі козаки, а також військовослужбовці гарнізонних батальйонів були в підпорядкуванні бахмутського коменданта³. Наприклад, коли в 1732 році було утворено дирекцію Соляної контори Бахмутських і Торських соляних заводів, усі судові справи працівників заводів були їй підвідомчі⁴. Відповідно, правосуддя в Бахмутській провінції здійснювалося за російськими законами.

У 1698 році в Слобідській Україні було утворено Чугуївський козацький полк. Територія цього полку була заселена вихідцями з Росії, Слобідської України, а також осілими християнськими калмиками. Населення полку не підпорядковувалося адміністрації слобідських полків, а перебувало під управлінням воеводської канцелярії Белгородського розряду, а з 1727 року – Чугуївській воеводській канцелярії. Судові справи були у віданні російських військових і цивільних чиновників.

Так, наприклад, у рапорті чиновників Белгородської губернської канцелярії від 1747 року вказувалося про те, що відставні калмики та козаки Чугуївської команди по "розыскным"

---

¹ Див.: Описание казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – С. 4–6.

² Див.: Краткая хроника казачьих войск и иррегулярных частей. Справочная книжка императорской главной квартиры / [сост. В. Х. Казин]; [под ред. В. К. Шенка]. – СПб., 1912. – С. 15.

³ Див.: Описание казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – С. 4–6.

⁴ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6287. – С. 1000.

и "судебным делам" находятся "в ведомстве Чугуевской воеводской канцелярии"¹.

Таким чином, уже з кінця XVII століття правосуддя на територіях чугуївських козаків здійснювалося відповідно до законодавства Московської держави.

На початку XVIII століття для несення військової служби з чугуївських козаків і хрещених калмиків було створено чугуївську команду². У 1719 році Чугуїв разом із прилеглими населеними пунктами, заселеними росіянами, калмиками й українцями, увійшов до складу Чугуївського повіту Белгородської провінції* Київської губернії. З 1721 року чугуївські козаки й калмики із сім'ями були у віданні Військової колегії. 21 липня 1749 року з козаків і калмиків чугуївської команди було створено Чугуївський козацький кінний полк³. У наступні роки кількість чугуївських козацьких полків збільшилося до трьох. У другій половині XVIII століття було утворено Чугуївську військову канцелярію, яка проіснувала до 1817 року⁴.

У деяких урядових документах Російської імперії чугуївські козацькі полки йменували Чугуївським козацьким військом: "... доселе войско Чугуевское составлявших, именно: бывших Чугуевских коренных казаков, бывших однодворцев

---

¹ Описание казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – С. 94.

² Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4335. – С. 139–141.

* До складу Білгородської провінції увійшли міста: Салтів, Валуйки, Миропілля, Суджа та інші населені пункти, які перебували на території Слобідської України.

³ Див.: Описание казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – С. 104.

⁴ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXXIV. 1817. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 27191. – С. 943.

разных наименований, живущих в Чугуеве и в селениях..."¹. У 1780 році Чугуїв разом із повітом увійшов до складу Харківського намісництва. Сім'ї козаків було переведено в розряд військових поселенців. Чугуївський козацький полк проіснував аж до початку XIX століття, але мав статус вже регулярного полку.

Слобідські полки до своєї ліквідації в 1765 році й утворення Слобідсько-Української губернії² підпорядковувалися різним відомствам Російської імперії, які завідували всіма справами в Харківському, Охтирському, Сумському, Ізюмському й Острогозькому слобідських козацьких полках. У період із 1726 по 1727 рр. слобідські полки були у веденні Військової колегії Сенату Російської імперії³. З 1732 р. полки були підпорядковані Слобідській Комісії, і з 1736 р. були у веденні Канцелярії комісії установи слобідських полків⁴.

Маніфестом Катерини II від 28 липня 1765 року "Об учреждении в Слободских полках приличного гражданского устройства и о пребывании канцелярии губернской и провинциальной" автономне управління слобідських козацьких

---

¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XXXIV. 1817. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 27191. – С. 943.

² Див.: Маніфест Катерини II "Об учреждении в Слободских полках приличного гражданского устройства и о пребывании канцелярии губернской и провинциальной" от 28 июля 1765 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XVII. 1765 – 1766. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 12440. – С. 194–195.

³ Див.: Указ Катерини I "О ведении Слободских полков в Военной коллегии, по прежнему" от 2 апреля 1726 года // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4867. – С. 600.

⁴ Див.: Маніфест імператрици Анни Іоанновни "О рассмотрении беспорядков, произошедших в слободских полках и о приведении казаков в лучшее состояние" от 23 декабря 1732 года // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6289. – С. 1002.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

полків було ліквідовано. На території слобідських полків було утворено Слобідсько-Українську губернію з п'ятьма провінціями.

У 1766 р. російський уряд прийняв Інструкцію Слобідсько-Української губернії комісарам. У ній визначався судовий порядок ведення справ. Відповідно до положень розділу "О судах и разбирательствах обывателей и о штрафах" Інструкції судові розгляди на території губернії повинні були провадити комісари, а "в самых малых делах между обывателями разбирательство чинить в войсковом местечке атаманом"¹.

Якщо судові справи були про злочини, то комісари повинні були передавати справу в губернську та провінційну канцелярію: "... дела, состоящие в таких преступлениях, коих камысарам самим разбырать и решить не позволительно, то: есть в смертном убивстве, в разбое и воровстве, то оны, камысары, невступая в производство их почелобитчиковым делам выше двенатцати рублев, исцам должны приказывать для челобитія ехать, а протчим делам преступников забрав, соописанием преступления представлять в губернскую и правынцыальные канцелярии"². Комісари правомочні були здійснювати правосуддя лише на нетяжкі злочини, наприклад за ті, де позови не перевищували дванадцяти рублів, а також "в браниже, в драке, в потраве хлеба, в выбое лугов, в захваченіи скота..."³.

Від початку освоєння Слобідської України на її землі переселялися не тільки жителі Правобережної та Лівобережної України. Якщо раніше потік збіглих російських жителів спрямовувався на землі донських козаків, де вони знаходили собі

---

¹ Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалея. – Харьков : Тип. К. Л. Счасни, 1890. – С. 300.

² Там само. – С. 301.

³ Там само. – С. 301.

притулок від московського уряду, а також захист від кочівників, то пізніше й Слобожанщина стала привабливою для них.

Багато втікачів із російських населених пунктів приписувалося до слобідських козацьких полків. Проте були й такі, що об'єднувалися в збройні загони для вчинення розбійних нападів. Через Слобідську Україну пролягали торгові шляхи до Криму, Азова, Запорозької Січі, Гетьманщини, а також на землі донських козаків. Так, Слобожанщину перетинали муравський, ізюмський, кальміуський і бакаївський шляхи в бік Криму й азовського узбережжя, а також бахмутський шлях, яким можна було дістатися в райони донських козаків. Розбійні загони нападали на цих дорогах на купців, послів, чумаків та ін. Частих нападів зазнавали жителі слобідських населених пунктів.

Заходи, яких уживав московський уряд у XVII столітті, ведучи боротьбу з переховувачами збіглих солдатів, селян, розкольників та інших людей в Слобідській Україні, натикалися на опір слобідської старшини та місцевих городових воєвод. Через часті набіги кримських і ногайських татар, калмиків і азовських турок населені пункти Слобідської України ставали розореними. Кочівники й турки гнали слобідське населення в рабство. Наприклад, останній набіг кримських татар на територію Російської імперії стався в 1769 році. Він проходив ізюмським шляхом через територію Слобожанщини й Нової Сербії.

Слобідські полковники та російські воєводи Слобідської України відчували велику потребу в людях для захисту свого населення. Тому вони охоче записували до себе на службу збіглих драгунів, солдатів, матросів, рекрутів, селян і розкольників, незважаючи на заборони російського уряду.

Разом із тим незадоволені утисками слобідської старшини, а також російської адміністрації люди тікали на землі донських козаків, Гетьманщини, Запорозької Січі, Нової Сербії, Слов'яносербії, а інколи й у суміжні держави.

Російський уряд надсилав укази й інструкції управителям слобідського населення щодо протидії цьому явищу. Напри-

клад, відповідно до п. 2 розділу "О пресечении побегов" Інструкції Слобідсько-Української губернії комісарам від 1766 року слобідське населення було зобов'язане повідомляти про всі факти, які свідчили б про підготування осіб до втеч: "...о имеющих намерение к побегу тот-час кому выше объявлено извещали; естлиж извещено не будет, то весь тот десяток, где ушедший жил, обязан будет подлежащие на беглого в казну подати платить бездоимочно..."¹. Наприклад, в Указі Урядового Сенату від 1770 року значилося: "...о высылке из Бахмутско-го гусарскаго полку* беглых слободских полков Черкас и поданных на прежние жилища и впредь о непринимании"².

Переховування збіглих на південних територіях Московської держави (Російської імперії) з кінця XVII століття аж до скасування кріпосного права було для декого своєрідним ремеслом, яке приносило прибуток. Особи, які надавали допомогу у втечах, у населених пунктах мали "пристані", де укривалися втікачі зі своїми провідниками. Утримувачі цих "прис-таней" за свої послуги одержували певну плату.

4.3. Кримінальна відповідальність за причетність до злочину в Запорозькій Січі

У Запорозькій Січі правосуддя здійснювалося на підставі звичаєвого права. Суддями була військова старшина, яка про-

---

¹ Инструкция Слободской Украинской губернии комиссарам от 1766 г. // Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалея. – Харьков: Тип. К. Л. Счасни, 1890. – С. 300.

* Бахмутський гусарський полк розміщувався на території Слав'яносербії, на правому березі Сіверського Дінця, між річками Бахмут та Луганню.

² Опись казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – С. 201.

вадила правосуддя в паланках, а також у самій Запорозькій Січі. Кошовий отаман мав найвищу судову владу в Запорожжі. До нього зверталися козаки в разі, якщо були незадоволені рішенням запорозької старшини паланки або куреня.

Г.Ф. Міллер, який вивчав устрій і побут запорозьких козаків у другій половині XVIII століття, зазначав, що серед запорожців було заведено у звичай не мати писаних законів, "коих иметь и не желают, опасаясь умаления их вольностям, и словом лишение всех Гражданских порядков, кроме одного безпрекословного послушания вушним, особливо же их *Атаману Кошевому*"³. На думку Д.І. Яворницького, запорожці не визнавали законів, що застосовувалися в Гетьманщині, "як не згідних з духом малоросійського народу, й замінили писані польські закони* «здоровим розсудом і введеними звичаями»"⁴.

Так, наприклад, в ордері кошовому отаману Запорозької Січі, надісланому 2 липня 1768 році київським генерал-губернатором Федором Воєйковим, говориться: "... чтоб никто из подчиненнаго вам войска Запорожскаго козаков, от своих мест отнюдь отлучаться и к сей шайке пристать не осмелился, под опасением жесточайшаго по обыкновениям войска Запорожскаго права наказания"⁵. Під "обыкновениями" в Запорозькій Січі розумілося звичаєве право, яке застосовувалося до злочинців.

У Запорозькій Січі основними видами злочинів були про-

---

³ Миллер Г. Ф. Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах / Г. Ф. Миллер. – М. : Университетская типография. – 1846. – С. 39.

* Тут Д.І. Яворницький під польськими законами мав на увазі Литовський Статут та німецьке магдебурзьке право. Див.: Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах / Д. І. Яворницький ; [редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – Т. 1. – К. : Наукова думка. – 1990. – С. 188.

⁴ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах / Д. І. Яворницький ; [редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – Т. 1. – К. : Наукова думка. – 1990. – С. 188.

⁵ Скальковский А. А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733 – 1768 / А. А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1845. – С. 198.

ти особи та проти власності. Якщо злочин мав майновий характер, то до винного застосовувалися штрафні санкції, якщо було вбивство, то злочинця зазвичай позбавляли життя. У цьому відношенні цікавими є відомості про правосуддя, здійснюване в Запорозькій Січі, залишені нам французьким істориком того часу Жаном-Бенуа Шерером (Йоганном Бенедиктом). Дослідник зазначав: "Козак, який убив іншого козака, лягав на труну вбитого, і його ховали живого, відповідно до принципу, за яким усі козаки є брати, що повинні жити разом, не діючи шкоди один одному... Козака, який щось украв в іншого козака на Січі або поза Січчю, прив'язували на великому ринковому майдані до стовпа, поставленого для такої кари, і він лишався там, доки не віддасть украдене або не заплатить утричі більше за його вартість, а потім ще мав лишатися там три дні. Якщо йшлося про велику крадіжку або коли він уже крав раніше, то після того, як він вистоїть під стовпом належний час, його вішали на цьому стовпі..."⁶.

Причетних до злочину осіб запорозькі козаки карали так само, як і основних злочинців. Як писав Жан-Бенуа Шерер (Йоганн Бенедикт), у Запорозькій Січі "переховувача або скупника краденого карали так само, як злодія"⁷. Н. Марковін також відзначав у своїх роботах, що в Запорожжі "той, хто бере участь у крадіжці, і той, хто зберігає вкрадене, зазнають однакової долі зі злодієм"⁸.

Оскільки запорозькі козаки до викрадачів застосовували тілесні покарання, то й особи, які переховували таких злочинців, а також збувальники краденого піддавалися таким самим видам покарання. Д.І. Яворницький наводить приклад пока-

---

⁶ Шерер, Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорозьців та козаків України, або Малоросії / Шерер, Жан-Бенуа; [пер. з фр. В. В. Коптілов]. – К. : Укр. письменник, 1994. – С. 181.

⁷ Там само. – С. 181.

⁸ Марковин Н. Очерк истории запорожского казачества / Н. Марковин. – Спб. : Типография Ф. С. Суздальского. – 1878. – С. 21.

рання запорозькими козаками осіб, причетних до викрадення: "... до ганебного стовпа та київ засуджувались особи, які вчинили крадіжку або сховали вкрадені речі..."⁹.

Уважаємо, що до переховувачів злочинців, які вчиняли умисне вбивство, зраду або інший тяжкий злочин, у Запорозькій Січі застосовувалося найсуворіше покарання – позбавлення життя.

У 1775 році Запорозьку Січ було ліквідовано, а її землі й населені пункти ввійшли до складу Новоросійського краю. Правосуддя в Новоросії здійснювалося відповідно до російського законодавства, українське ("малоросійське") право на її території не поширювалося.

Частина запорозьких козаків після ліквідації Запорозької Січі покинула межі Російської імперії, перебравшись до Туреччини. У 80-і рр. XVIII століття запорожці поселились у гирлі Дунаю, утворивши Задунайську Січ, котра проіснувала близько півстоліття.

Із запорозьких козаків, які залишилися в Російській імперії, у 1788 році було сформовано військо вірних чорноморських козаків, яке очолив кошовий отаман С. Білий. У 1790 році військо було поселено на землях між Дністром та Бугом*, і воно стало іменуватися Чорноморським козацьким військом. У 1792 році військо під керівництвом кошового отамана А. Головатого було переселено на Тамань і Кубань¹⁰.

Відповідно до жалуваної грамоти Чорноморському війську від 30 червня 1792 року військовий уряд (канцелярія) мав

---

⁹ Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах / Д. І. Яворницький ; [редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – Т. 1. – К. : Наукова думка. – 1990. – С. 192.

* Частина території нинішньої Одеської, Миколаївської та Херсонської областей України та частини Республіки Молдова.

¹⁰ Див.: Сенатский Указ "О пожаловании Черноморскому войску острова Фанагории с землями, между Кубанью и Азовским морем лежащими" от 30 июня 1792 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIII. 1789 – 31 октября 1796. – СПб. : Тип. П. Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 34056. – С. 343–344.

право суду над злочинцями: "Мы предоставляем Правительству Войсковому расправу и наказание впадающих в погрешности в войске"¹¹. Однак над тими, хто вчиняв більш тяжкі злочини, правосуддя здійснював губернський суд: "но важных преступников повелеваем для осуждения по законам отсылать к губернатору Таврическому"¹². У **1802** році було запроваджено Положення про Чорноморське козацьке військо, відповідно до якого утворено військовий уряд (канцелярію) Чорноморського козацького війська, який відав улаштуванням колишніх запорозьких козаків¹³.

Внутрішній устрій Задунайської Січі був багато в чому схожий на устрій у Запорозькій Січі. Задунайська Січ розташовувалася на території Буджакського санджака Силістрійської провінції (вілаєту) Османської імперії й перебувала в підпорядкуванні турецького паші. Керував Січчю кошовий отаман, котрого обирала козацька старшина. Правосуддя в Задунайській Січі здійснювалося, напевно, за козацькими "обыкновениями", тобто за тими ж самими звичаями, що були в Запорозжжі. Найвища судова влада зосереджувалася в руках кошового отамана.

У період свого існування Задунайська Січ активно поповнювалася завдяки припливу українського населення. Сюди тікали з Російської імперії селяни, солдати, матроси, рекрути, розкольники, а також ті, хто вчинив злочин і прагнув уникнути правосуддя. Уряд Росії усвідомлював, що Задунайська Січ, межуючи з імперією, служила гарним сховищем для втікачів.

---

¹¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIII. 1789 – 31 октября 1796. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 17055. – С. 342–343.

¹² Там само. – С. 343.

¹³ Див.: Высочайше утвержденный доклад военной коллегии "Об устройстве Черноморского войска" от 13 ноября 1802 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXVII. 1802 – 1803. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 20508. – С. 356.

Тому він неодноразово засилав до колишніх запорожців своїх емісарів, щоби переконати їх повернутися до Росії, обіцяючи амністію.

Перша хвиля козаків-репатріантів прибула на початку **XIX** століття за правління Олександра I в період російсько-турецької війни **1806 – 1812** рр. У **1806 – 1807** рр. частина запорозьких козаків Задунайської Січі, очолювана козацькими старшинами Трохимом Гайбадурою та Іваном Губою, повернулася до Російської імперії. Козакам було надано для заселення землю в Аккерманському повіті Бессарабської губернії.

20 січня **1807** року з них було утворено Усть-Дунайське козацьке військо¹⁴. На землі війська спрямувався потік селян-утікачів, які намагалися сховатися від місцевих поміщиків, записавшись у козаки. З цього приводу поміщики надсилали скарги представникам російського уряду. **20** червня **1807** року військо було скасовано, а населення розділено на усть-дунайських і буджацьких поселених козаків*. У **1830**-і рр. з цих козаків, а також із частини населення, що проживало в районі Аккермана*, було створено Дунайське козацьке військо. Козаки несли службу з охорони російсько-турецького кордону й перешкоджали втікачам з України переселятися за Дунай на землі Османської імперії.

Відповідно до параграфів **48** і **125** Положення про Дунайське козацьке військо від **13** грудня **1844** року кримінальні справи дунайських козаків розглядала Комісія військового суду, яка перебувала при військовому правлінні: "все чини військового сословия, за преступления всякаго рода, на полевой и внутренней службе содеянные, хотя бы они обнаружилась и

---

¹⁴ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** г. : В **45** т. Том **XXIX. 1806 – 1807**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **22465**. – С. **1024**.

* Частина території Одеської області України та частини Республіки Молдова.

* Місто Білгород-Дністровський Одеської області України.

по возвращении их на место жительства"¹⁵. Кримінальні справи решти населення війська розглядали цивільні суди. У **1856** році Дунайське козацьке військо було перейменовано в Новоросійське козацьке військо¹⁶, яке проіснувало до **1869** року¹⁷.

Друга хвиля переселенців із Задунайської Січі припадає на період російсько-турецької війни **1828 – 1829** рр. У **1828** році більша частина козаків Задунайської Січі під проводом кошового отамана Й. Гладкого повернулася з Туреччини до Російської імперії. У **1832** році їм було виділено землі в Олександрівському повіті Катеринославської губернії між Бердянськом і Маріуполем. У **1833** році з них було утворено Азовське козацьке військо.

Відповідно до Положення про оселення запорозьких козаків у Новоросійському краї від **27** травня **1832** року для управління колишніми запорозькими козаками було утворено військову канцелярію, яка мала право розглядати військово-судові справи. Якщо козак, котрий ніс службу, вчиняв злочин, то справу розглядав військовий суд. Для цього військова канцелярія призначала комісію, яка розслідувала кримінальну справу, після чого виносила вирок, що передавався на затвердження новоросійському генерал-губернатору. Інші військові обивателі були підсудні Олександрівському повітовому суду

---

¹⁵ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XIX. 1847. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1845. – № 18526. – С. 847, 858.

¹⁶ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XXXI. 1856. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1856. – № 30711. – С. 564; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XXXIV. 1856. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1861. – № 34535. – С. 494.

¹⁷ Див.: Положение об упразднении Новороссийского казачьего войска от 5 декабря 1868 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XLIII. 1868. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1873. – № 46506. – С. 451.

Катеринославської губернії, котрий розглядав цивільні та кримінальні справи¹⁸. Згідно з п. 13 Положення від 27 травня 1832 року військова канцелярія зобов'язана була стежити за тим, щоб у поселеннях азовських козаків не переховувалися втікачі.

У 1837 році російський уряд оголосив козакам Задунайської Січі, що повернулися до Росії, амністію за злочини, які вони вчинили на території імперії: "о преступлениях казаков Азовскаго войска, из-за границы в Россию вышедших и в местах нынешняго их жительства поселившихся, кои они учинили до побега из России в Турцию, не делают розыскания и предают суду"¹⁹.

У 1865 року Азовське козацьке військо було ліквідовано, а основну частину населення переселено на територію Кубанського козацького війська.

4.4. Кримінальна відповідальність за причетність до злочину на землях донського козацтва

На території Луганської та Донецької областей України проживали громади донських козаків. Після утворення в 1919 році Донецької губернії УСРР до її складу ввійшла більша частина населених пунктів Донецького, Черкаського, 1-го Донського й Таганрозького (до 1887 р. – Міуський) округів Обла-

---

¹⁸ Див.: Положение о водворении запорожских казаков в Новороссийском крае от 27 мая 1832 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том VII. 1832. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1833. – № 5395. – С. 337–338.

¹⁹ Именной Указ, объявленный Аудиторскому департаменту дежурным генералом главного штаба Российской империи от 8 февраля 1837 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XII. 1837 – 1832. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9927. – С. 80.

сті Війська Донського. Серед них були Каменська, Луганська, Гундоровська, Калитвенська, Усть-Белокалитвенська, Глибокинська станиці, а також міста Таганрог, Олександрівськ-Грушевський (з 1921 р. – місто Шахти) та ін. Ці населені пункти входили до Луганського, Таганрозького й Шахтинського округів Донецької губернії УСРР. У жовтні 1924 року більша частина населених пунктів Таганрозького й Шахтинського округів увійшли до складу Південно-Східної області (з 16 жовтня 1924 року – Північнокавказький край) РСФРР. Решту населених пунктів цих округів було включено до складу Луганського й Сталінського округів Донецької губернії УСРР.

На території нинішніх Луганської та Донецької областей України громади донських козаків почали з'являтися з кінця XVI століття. Це були вихідці з Московської держави та Речі Посполитої, переважно збігли селяни, солдати, розкольники, злочинці й інші. Великі поселення донських козаків були по ріці Сіверський Донець і його притоках Айдару, Деркулу, Євсугу, Ковсугу та ін.

Внутрішній устрій донських козаків відзначався самобутнім характером, схожим на устрій запорозьких та українських козаків, і аж до початку XVIII століття він був відносно самостійним. На військовому крузі в місті Черкаську вони обирали отамана, а також старшину. Донський отаман разом зі старшиною мали всю повноту влади над донськими козаками. Однак ця влада часто обмежувалася лише низовими донськими містечками.

З кінця XVII століття Московська держава намагалася вибудувати відносини з донськими козаками, яких вона розглядала як колишніх своїх підданих, котрі покинули межі вітчизни з різних причин, таких як вчинення злочину, втеча від кріпосної залежності або від служби тощо. Нерідко на землі донських козаків російське населення йшло разом зі своїми сім'ями та майном. Повернути втікачів московський уряд не мав можливості через віддаленість своїх кордонів від донських

поселень, котрі розташовувалися не тільки по берегах Дону, але також і по найближчих річках, таких як Сіверський Донець, Хопер, Ведмедиця та ін.

Московська держава стосовно донських козаків прийняла політику співробітництва й залучення їх до вартової та військової служби. Вона була заінтересована в існуванні донських громад, оскільки вони ставали живою перешкодою від кочівників, які розоряли прикордонні міста, а нерідко проникали всередину країни. Московський уряд задовбував донську старшину, у Москві представники донського посольства отримували щедрі винагороди, а в столицю донських козаків (Раздорське, Монастирське і Черкаське містечка) щороку надсилалося жалування та хлібні запаси, а у воєнний час – порох, свинець і зброя.

Донські козаки несли вартову службу, повідомляючи прикордонних белгородського, воронезького й астраханського воевод про набіги кримських і ногайських татар, калмиків і азовських турок у внутрішні області Московської держави.

Так, у період російсько-турецької війни в другій половині XVII століття загопи азовських турок доходили до кордонів Слобідської України, де розоряли населені пункти. Наприклад, у 1684 року ними було повністю розорено Луганське містечко на Сіверському Донці²⁰. Частина населення цього містечка було вбито, а решта угнано в неволю.

З донських козаків формувалися полки, які брали участь майже в усіх війнах, які вела Московська держава. Крім того, донські козаки спільно з запорожцями були учасниками морських і сухопутних походів проти татар і турок. Так, наприклад, донські й запорозькі козаки в 1637 році захопили турецьку фортецю Азов і протягом кількох років утримували її за собою. Ця подія в історії стала відома як Азовське сидіння. Такі походи на кримські й турецькі міста на узбережжі Азовського і

---

²⁰ Див.: Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск : Войсковой статистический комитет, 1869. – С. 488.

Чорного морів відбувалися зазвичай без відома московського уряду У зв'язку з цим у мирний час московським царям доводилося виправдовуватися перед турецькими та кримськими послами, посилаючись на те, що нібито їхні міста розорили не донські, а запорозькі козаки.

Московський уряд завжди прагнуло обмежити доступ російського населення в донські землі. На Дон могли йти тільки вільні люди, а інших воєводи прикордонних міст повинні були не допускати за межі держави й повертати на колишні місця. На кордоні з землями донських козаків установлювались урядові застави для піймання втікачів.

Донські козаки часто надавали допомогу росіянам, які бажали втекти на Дон. Так, наприклад, у відписці від **28** грудня **1645** року воронезький воєвода А.В. Бутурлін просить царя дати указ про те, що робити з козаками, які їхали з Москви на Дон: "... А с Москвы, государь, ан с собою привезли многих беглых ребят, и тех ребят мне, холопу твоему, не объявляли, держали у себя в хороньбе"²¹.

Цікаво зазначити, що московський уряд інколи передавав донським козакам на поруки явних злочинців, яким загрожувала смертна кара. Так, відповідно до пам'яті з приказу Великого приходу в Посольський приказ від **10** березня **1647** року московський цар дозволив узяти розбійника Оничка Юр'єва на поруки донським козакам і звелів його звільнити з Розбійного приказу й поселитися на Дону: "... идти ему на Дон и жить на Дону без съезду, а на Москве ему, и ни в которых городах, нигде не жить..."²².

Велику загрозу від донських козаків Московська держава відчувала на торгових шляхах, де чинилися постійні грабінницькі та розбійні напади на проїжджих російських і закор-

---

²¹ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т. XXVI. Донские дела. Кн. 3. – СПб. : Типография Главного Управления Уделов, 1909. – С. 464–465.

²² Там само. – С. 383–385.

донних купців, послів, чиновників та інших людей незалежно від їхньої релігійної та національної належності. Інколи розбійники становили загрозу для населених пунктів, які за слабкої охорони зазнавали спустошень. У мирний період через нескінченні грабежі та розбої торгівля між Московською державою і сусідами тимчасово припинялася.

У московських документах XVII століття, адресованих донській старшині, таких козаків іменували "зłodійськими", аби вирізнити їх із маси донських козаків, котрі несли вартову службу або брали участь у воєнних кампаніях, які вела Московська держава.

Московський уряд уживав заходів із протидії цьому явищу. Через віддаленість козачих містечок від кордонів Московської держави протягом XVI – XVII століть такі заходи мали м'який характер. Усвідомлюючи, що силовим способом не вдасться знищити розбійні загопи козаків, які переховувалися в безкраїх степах Дикого поля, московський уряд намагається використовувати для цього донську старшину.

У грамотах донським отаманам і козакам містилися вмовляння не чинити нападів на торгові каравани, іноземні посольства, не розоряти в мирний час кочовища кримських і ногайських татар, калмиків. У міру посилення свого впливу на донські справи тон московського уряду поступово змінюється. У грамотах уже були вимоги здійснити розправу зі "зłodійськими" козаками за своїм звичаєм.

Наприклад, у царській грамоті від 4 червня 1659 року було вказано: "... а те воровские казаки обявятца у вас на Дону где в Нижних и в Верхних юртах, и вы б тем || воровским казакам [у вас] как обявятца, велели учинить им [смертное] по своему войсковому праву смертную казнь, чтоб, на то смотря иным так неповадно было воровать и наших, великого государя, русских всяких людей грабить и до смерти побивать"²³.

---

²³ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т. XXXIV. Донские дела. Кн. 5. – Петроград: Типография министерства земледелия, 1917. – С. 481–482.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

У деяких випадках московський уряд тимчасово припиняв поставки жалування та хлібних запасів донським козакам. Тому донська старшина намагалася не дратувати московський уряд. Іноді вона карала активних учасників і керівників розбійних загонів.

Слід зазначити, що багато загонів донських козаків, котрі промишляли розбоями, не підпорядковувалося донській старшині та військовому круту. Відомими є безліч епізодів, коли розбійні загони козаків нападали на донські містечка й розоряли їх. Особливо страждали населені пункти, де основна частина була у воєнних походах і не могла захистити свої житла.

Тому донська старшина була заінтересована в знищенні таких "зłodійських" козаків, які становили загрозу безпеці населення донських громад, і вершило стосовно них самостійне правосуддя. Про такі факти донські отамани повідомляли московський уряд. Наприклад, у військовій відписці донського отамана Л. Фролова від 14 квітня 1660 року про піймання козаків, що крали, зазначалося: "И мы государь, их спрашивали в кругу о том их воровстве, ... мы тех воровских забротчиков, Ваську и Петруньку за такое их воровство повесили..."²⁴.

Інколи в донські й донецькі степи московський уряд у другій половині XVII століття споряджав стрілецькі загони для піймання розбійників і знищення "зłodійських" містечок. В цих урядових експедиціях нерідко брали участь донські козаки зі згоди військового круга і донської старшини.

Найбільшу активність "зłodійські" козаки проявляли в період повстання С. Разіна в 1670 – 1671 рр. С. Разін відкрито не визнавав над собою влади донських отаманів Черкаського містечка й активно залучав у свої маси козаків, що бажали брати участь у його грабіжницьких походах. Загони разінських

---

²⁴ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т. XXXIV. Донские дела. Кн. 5. – Петроград: Типография министерства земледелия, 1917. – С. 657–658.

козаків проникали в донецькі козацькі містечка по Сіверському Донцю та його притоках, а також у Слобідську Україну, де нападали на місцеве населення. Після придушення разінського повстання окремі загони "зłodійських" козаків продовжували діяти на землях донських козаків і в Слобідській Україні.

У царській грамоті від 8 жовтня 1673 року донському отаману вказувалося: "... в степи, на реке Донец, объявилось великое воровство, а ворует прежних воров Стенькина собрания Разина казак Миуской, да с ним тогож воровскаго собрания многие люди, человек с 200 и больше, и проезд от них нашим, ... людем становится труден, ... и вы б атаманы и казаки и все войско Донское... учинили о тех ворех всякой промысел сопча, ... чтоб тех воров переимать и пристанища их разорить"²⁵.

14 жовтня 1673 року про цих розбійників до Посольського приказу повідомляли московські чиновники, що поверталися з Дону: "На Северском Донце объявилось воровство... А грабят де те воры на Донце торговых людей, которые ходят на Дон с товарами, с Белгорода, с Оскола, с Маяк и иных украинских городов"²⁶. Згодом Міуський зі спільниками перебрався до Запорозької Січі, де видавав одного із своїх людей за царевича Симеона Олексійовича. У 1674 року кошовий отаман Іван Сірко відправив самозванця в супроводі запорозьких старшин до Москви для встановлення дійсності його походження.

Московський уряд нерідко вимагало від донських отаманів видачі винних у вчиненні злочинів у Московській державі, які ховалися від правосуддя на Дону. Наприклад в урядовій грамоті від 8 жовтня 1673 року вказувалося: "...в верховые городки, тамошним атаманам и казакам послать листы, чтобы они беглых ратных людей к себе не принимали, а в пограничные городки не пропускали... с таким подтверждением, чтобы за неисполнение сего указа подверглись ослушники жестоко-

---

²⁵ Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск: Войсковой статистический комитет, 1869. – С. 427.

²⁶ Там само. – С. 427.

му по вашим казачьим правам наказанию"²⁷.

Однак донські отамани зазвичай ігнорували такі вимоги. Донська старшина усвідомлювала, що її дії з розшуку цих злочинців і видачі їх московським властям наштовхнуться на активний спротив рядових козаків, котрі охоче приймали до свого середовища втікачів із Московської держави. На урядові вимоги донська старшина найчастіше відповідала, що знайти вказаних злочинців серед донських козаків їм не вдалося. Козачий звичай "З Дону видачі немає" був непорушним аж до початку XVIII століття.

Крім того, донські козаки брали активну участь у супроводженні збіглих із Московської держави на Дон. Відомо багато випадків, коли за такі послуги донські козаки брали певну плату з утікачів. Поміщики прикордонних із землями донських козаків територій скаржились уряду на те, що їхніх селян підмовляють донські козаки тікати на Дон: "Селючки наші, покидаючи помістя й хатинки свої, розійшлися безвісно й розбіглися на Дон і на Хопер і нині бігають безупинно, а підмовляють і проводжають таких біглих людей на Дону донські козаки"²⁸. Цілком можна припустити, що для деяких донських козаків супроводження російських утікачів у донські поселення було дохідною справою.

Цікаву характеристику внутрішнього устрою та побуту донських козаків дав у 60-і рр. XVII століття колишній чиновник Посольського приказу Московської держави Г.К. Котошихін. У своїй роботі "Про Росію в царювання Олексія Михайловича" ("О России в царствование Алексея Михайловича"), написаній в еміграції у Швеції, про донських козаків автор пові-

---

²⁷ Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск : Войсковой статистический комитет, 1869. – С. 427.

²⁸ Задонский Н. А. Донская либерия : Исторические хроники / Н. А. Задонский. – Воронеж : Центрально-Черноземное книжное издательство, 1983. – 383 с.

домляє таке: "А люди они породю Москвичи и иных городов, и новокрещенные Татаровя, и Запорожские казаки, и Поляки, и Ляхи, и многие из них Московских бояр и торговые люди и крестьяне, которые приговорены были к казни в розбойных и в татиных и в-ыных делах, и покрадчи и пограбя бояр своих уходят на Дон; и быв на Дону хотя одну неделю, или месяц, а лучитца им с чем нибудь приехать к Москве, и до них вперед дела никакова ни в чем не бывает никому, что кто ни своровал, потому что Доном от всяких бед свобождаютца ... а добываються те казаки на Дону на всяких воинских промыслах от Турских людей... также и от Персицких людей и от Татар и от Калмыков, и что кто где на воинском промыслу ни добудут, делят все меж собою по частям, хотя кто и не был... а иные сами на себя промышляют"²⁹.

Щодо правосуддя яке здійснювалося на землях донських козаків Г.К. Котошихін вказував: "И дана им на Дону жить воля своя, и начальных людей меж себя атаманов и иных избирают, и судятца во всяких делах по своей воле, а не по царскому указу ... А кого лучитца им казнити за воровство, или за иные дела... и тех людей посадя на площади, или на поле, из луков или ис пищалей розстреляют сами; также будучи на Москве или в полках, кто что сворует, царского наказания и казней не бывает, а чинят они меж собою сами ж..."³⁰.

Таким чином, можна впевнено сказати, що право на донських землях було таке ж саме, як і в Запорозькій Січі, – звичаєве право. Воно реалізовувалося через такі форми, як станичні та військові круги, а також круги військових загонів козаків, котрі перебували далеко від своїх жител. Право суду над донськими козаками мали отамани, яких обирали в козацьких містечках (станіцях). Найвища судова влада була в руках отамана, що обирався на військовому крузі. Такі заходи в XVII сто-

---

²⁹ О России в царствование Алексея Михайловича. Современное сочинение Григория Котошихина / [пред. А. А. Куников]. – 3-е изд. – СПб.: Издание Археографической комиссии, 1884. – С. 151–152.

³⁰ Там само. – С. 152.

літті проходили в Раздорському, Монастирському й Черкаському містечках. Правосуддя над винними здійснювалося на крузі козаків, де зачитувалося обвинувачення й заслуховувалися свідки.

На думку В.Д. Сухорукова, "предела власти сих народных собраний нельзя узнать с точностию, ибо в действиях народа своевольного (каковы были донцы в XVII веке) весьма многое допускалось по случайности и прихоти; они даже иногда позволяли себе смертную казнь... Недовольные могли искать защиты в кругу войсковом"³¹.

В.Б. Броневський про суди донських козаків у XVI столітті писав, що "не имея письменных законов и никаких точных постановлений, казаки вместо оных управлялись обычаями, старыми поверьями, на совести и здравом смысле основанными..."³².

Покарання до злочинців застосовувалося відповідно до тяжкості злочину. За нетяжкі злочини згідно з козацьким звичаєм винного "били в кругу ослопьями"³³. За такі злочини, як зрада, розбої, убивства, винних страчували – вішали або розстрілювали. Найпоширенішою стратою серед донських козаків було утоплення (саджати "в куль, да в воду"³⁴). Однак такі покарання застосовувались, як правило, у випадках, коли зло-

---

³¹ Историческое описание земли Войска Донского / [сост. В.Д. Сухоруков]. – Новочеркасск : 2-е издание Областного войска Донского Статистического Комитета ; Изд. : Частная Донская Типография, 1903. – 471 с.

³² Броневский В. Б. История Донского войска. Книга в 4-х частях. Ч. 1 : Начало и происхождение Донских Казаков (1520 – 1540 гг.) / В. Б. Броневский. – СПб. : Типография Экспедиции заготовления государственных бумаг, 1834. – С. 46.

* Ослоп – м. сев. вост. ослопина ж. ослопье ср. собр. слега, жердь, дрюк, рычаг, стяг, дубина; дубье, палочье, колья, особ. для драки, обороны; у ратников, палица, окованная дубина. Див.: Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М. : Рус. яз., 1981 – Т. 2 : И – О. – 1981. – С. 699.

* Засудженого до смертної кари зав'язували в мішок або вішали на шию йому мішок, набитий піском, після чого кидали у воду.

чини вчинялися щодо членів козацької громади. В інших випадках злочинці переховувалися серед населення, яке само нерідко брало участь у грабежах і розбоях стосовно купців, послів та інших проїжджих.

Ступінь участі "зłodійських" козаків у злочинах донська старшина на військовому крузі визначала на свій внутрішній розсуд. Організаторів і керівників розбійних загонів донських козаків зазвичай засуджували до смерті, вирок приводився до виконання відразу ж після оголошення його на військовому крузі. До інших учасників об'єднань "зłodійських" козаків застосовувалося менш тяжке покарання. В основному це були тілесні покарання, конфіскація майна. Є відомості про продаж донськими козаками розбійників у неволю³³.

У пам'яті до Стрілецького приказу від 6 травня 1646 року наводився приклад покарання в донських козаків: "... учинили себе круг и того вора заводчика Ваську Барабанщика в кругу расстреляли ис пещалей, ... били в кругу ослопы по своему казачьему обычею, как у них на Дону || ведетца"³⁴.

Ставлення до осіб, які надавали притулок розбійним групам, було, очевидно, таким же самим, як і в Московській державі й Речі Посполитій. Якщо це були утримувачі "пристаней" розбійних загонів "зłodійських" козаків, то до них застосовувалося покарання, як і до головних "призвідників", – смертна кара.

Законодавство Московської держави не застосовувалося на Дону. Аж до другої половини XVIII століття злочинців серед донських козаків карали за "войсковыми обыкновениями", тобто за звичаєвим правом. Московський уряд міг притягти

---

³³ Див.: Броневский В. Б. История Донского войска. Книга в 4-х частях. Ч. 1 : Начало и происхождение Донских Казаков (1520 – 1540 гг.) / В. Б. Броневский. – СПб. : Типография Экспедиции заготовления государственных бумаг, 1834. – С. 160.

³⁴ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т. XXIV. Донские дела. Кн. 2. – СПб. : Типография Главного Управления Уделов, 1906. – С. 835.

донських козаків до відповідальності за Соборним Уложенням **1649** року й іншими узаконеннями, лише коли таких було затримано на території Московської держави за який-небудь злочин і там засуджено або якщо такого злочинця передавала донська старшина представникам московського уряду.

У статтях присяги донських козаків на вірність царю від **1670** року старшина й козаки зобов'язувалися придушувати серед донських козаків усіякі заворушення й таємні змови проти царя й вітчизни, а головних змовників присилати до Москви, їхніх же спільників "за військовим правом карати смертю"³⁵. Так, наприклад, у **1671** році донська старшина видала московському уряду С. Разіна з його спільниками.

Мабуть, це був перший прецедент екстрадиції донського козака московському уряду. До цього часу відомими були випадки засудження донських козаків відповідно до московського законодавства. Але це були випадки, коли їх було заарештовано представниками влади на території Московської держави. У Москві С. Разіна разом з його спільниками було засуджено відповідно до Соборного Уложення **1649** року й страчено.

Незважаючи на суворі заборони московського уряду не порушувати миру з Османської імперією і кримським ханом, донські козаки протягом **XVII** століття зі схвалення своєї старшини й отамана здійснювали морські й сухопутні походи на кримські та ногайські улуси, а також на турецькі морські порти. Жалування, яке направлялося донській старшині, не вистачало на всіх козаків. Тому основним джерелом достатку для рядових козаків були напади на своїх сусідів, а також на каравани купців.

Здобуте донськими козаками під час воєнних походів проти турок і татар мало великий попит у купців, котрі спеці-

---

³⁵ Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск: Войсковой статистический комитет, 1869. – С. 413.

ально приїжджали до Черкаського містечка з Московської держави: "А которые де казаки с моря пришли на Дон и полон де и всякую добычу учили продавать, и для покупки полоняников и всякие рухляди приезжали на Дон из государевых городов торговые люди из Астрахани, и из Царицына и из иных из многих городов..."³⁶. Козаки продавали купцям воєнні трофеї недорого, а то й попросту їх пропивали. Купцям не було важливо, яким шляхом козак здобув майно: унаслідок воєнного походу або розбійного нападу на проїжджих торгових людей.

У деяких історичних джерелах є відомості по те, що московські купці брали безпосередню участь в організації козацьких походів на турецькі міста й татарські улуси, а також на російські та українські прикордонні населені пункти, щоби потім придбати в них здобуте майно.

Так, наприклад, у повідомленні астраханського воєводи Ю. Буйнусова-Ростовського від **1627** року йшлося про покарання "придержателей", котрі скупали награбоване у "злодійських" козаків і постачали їм зброю та боєприпаси: "... а торговых де, государь, людей, которые с теми же ворами зимовали и торговали с ними у казаков покупали ясырь, а казакам продавали зелье и свинец, и тех де, государь, торговых людей донские казаки били ж и грабили..."³⁷.

Бували випадки, коли купці давали зброю козакам за умови отримання третини або половини здобутого під час воєнних походів чи розбоїв. Так, у пам'яті з приказу Казанського палацу до Посольського приказу від **15** вересня **1685** року знаходимо таке: "... А которые де купеческие люди приезжают к ним с Воронежа и с Ельца и из иных украинских городов с за-

---

³⁶ Историческое описание земли Войска Донского / [сост. В.Д. Сухоруков]. – Новочеркасск : 2-е издание Областного войска Донского Статистического Комитета ; Изд. : Частная Донская Типография, **1903**. – С. **386**.

³⁷ Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск : Войсковой статистический комитет, **1869**. – С. **199**.

пасы и со всякими товары, и они де привозят порох и свинец тайным обычаем многое число и с ними в походы ходят и ружье им на ссуду дают из полу и из трети"³⁸.

У другій половині XVII століття в столиці донських козаків – Черкаському містечку розміщався московський гарнізон. Служба в ньому була небезпечна, оскільки існувала постійна загроза зовнішня від кочівників, а також внутрішня – від донських козаків, котрі інколи піднімали бунт і розправлялися не тільки зі своєю старшиною, але і з представниками московської влади. Нерідко в цей гарнізон направляли служити тих, хто вчинив злочин у Московській державі. Так, наприклад, згідно з царською грамотою від 2 червня 1648 року за злочини було засуджено до заслання на Дон чиновника ("недельщика") Судного Московського приказу Степан Шарапов. У грамоті зазначалося: "По нашему указу, велено Судного Московского приказу недельщика Стеньку Шарапова за ево воровство сослать на Дон [в драгуны] в солдаты"³⁹.

Після приходу до влади Петра I в Московській державі розпочався процес соціально-економічних перетворень. Петро I запроваджував державні реформи, що торкалися майже всіх верств населення. Незадоволені політикою Петра I знаходили притулок на землях донських козаків. Багато з них селилися по притоках ріки Сіверський Донець. Вони поповняли козацькі містечка по річках Бахмуту, Айдару, Євсугу, Ковсугу, Деркулу. Козацькі поселення по цих річках входили до сфери впливу адміністрації донських козаків, яка розміщувалася в місті Черкаську.

Так, наприклад, до початку Булавінського повстання

---

³⁸ Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск : Войсковой статистический комитет, 1869. – С. 579.

³⁹ Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археологической комиссией. Т. XXVI. Донские дела. Кн. 3. – СПб. : Типография Главного Управления Уделов, 1909. – С. 951–952.

1707 – 1708 рр., вздовж указаних річок, козаки заселяли населені пункти Бахмут, Староайдарський, Бельський, Закотний, Кабаній, Трьохізбенський, Теплинський, Шульгинський, Боровський, Краснянський, Синовий, Сухаревський та ін. Через віддаленість цих населених пунктів від централізованої московської влади його жителі підпорядковувались адміністрації донських козаків. Про це свідчить той факт, що бахмутський отаман Кіндратій Булавін, який був родом із Трьохізбенського містечка, у квітні **1708** року став отаманом усього Війська Донського й очолив повстання донських козаків **1707 – 1708** рр.

На початку **XVIII** століття донські містечка поповнилися великою кількістю вихідців із Московської держави. Місцеве населення приймало у свою спільноту збіглих селян, солдатів, рекрутів, розкольників (переважно старообрядців), опальних стрільців і всіх тих, хто ховався від московського правосуддя. Завдяки значному припливу нового населення донські громади могли протистояти набігам кочівників, а також загонам "зłodійських" козаків. Разом із тим нерідко жителі таких містечок надавали притулок розбійникам і брали участь у "наїздах" на сусідні козацькі поселення.

Для протидії цьому явищу за вказівкою Петра I в донських містечках на початку **XVIII** століття було проведено перепис козачого населення. Усі ті, хто опинився в козацьких поселеннях після **1695** року, підлягали арешту й висилці в колишні місця, а кожний десятий вислався до Азова на роботи.

На початку **XVIII** століття московський уряд зобов'язав донську старшину й козаків не приймати до своїх громад утікачів із Московської держави під страхом втрати отамана разом із трьома найкращими людьми того містечка, де будуть переховуватися втікачі, а сам населений пункт підлягав розоренню: "... в котором городке... новопришлые люди у кого за утайкою в батраках или на пчельниках и на мельницах явятца и в Русь в прежнее их места высланы, не будут, а нам... Войску Донскому, о том будет ведомо, и за то станице той – атаману и с ним лутчим трём человеком у нас... в Черкасском учинена

будет смертная казнь, а станица та будет разорена, и от юрта отказано"⁴⁰.

Донські козаки разом з урядовими військами брали активну участь у придушенні астраханського повстання в період **1705 – 1706** рр. На військовому крузі було вирішено повсталих стрільців і солдатів не підтримувати, а тим, хто з донських козаків надаватиме їм свої житла й ховати їх, загрожувала смерть: "... чтобы никто ... ни от кого возмутительных писем и никаких бунтовщиков не укрывал. Служить государю и отечеству верно и в том учинить присягу... кто качнется, сажать в воду"⁴¹.

Учасників астраханського повстання з числа стрільців і солдатів донські козаки передали урядовим військам. Козаків, які брали участь у повстанні, донська старшина наказувала похідним отаманам судити за козацьким звичаєм.

Так, у відписці Війська Донського до Посольського приказу в січні **1706** року зазначалося: "Служа тебе, велик. государю, и радея писали на Царицын к походному войску, буде приличатся к тем Петровским бунтовщикам из наших, холопей твоих, казаков, чтоб они Тимофей Федоров и Леонтей Поздеев и все наше, холопей твоих, походное войско, не обсылаяся б к нам, холопей твоим, в Черкасской, чинили б ворами и бунтовщикам на Царицыне смертную казнь, по нашей, холопей твоих, обычности..."⁴².

У **1703** році Петро I для ловіння збіглих на землі донських козаків направляє військові експедиції під керівництвом стольників М.Ф. Пушкіна і М.Н. Кологривова. Відповідно до урядової грамоти від **11** липня **1703** року, посланої донській стар-

---

⁴⁰ Буганов В. И. Булавин / В. И. Буганов. – М. : Молодая гвардия, **1988**. – **316** с.

⁴¹ Небрятенко Г. Г. Теория и история обычного права донских казаков / Г. Г. Небрятенко, Е. И. Куксенко. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. Ун-та, **2005**. – С. **36**.

⁴² Историческое описание земли Войска Донского / [сост. В.Д. Сухоруков]. – Новочеркасск : 2-е издание Областного войска Донского Статистического Комитета ; Изд. : Частная Донская Типография, **1903**. – С. **359**.

шині, М.Ф. Пушкін і М.Н. Кологривов зобов'язані були відбирати в козачих отаманів і козаків підписки про те, щоб вони не приймали до своїх поселень біглих людей. За порушення цього обов'язку донським козакам загрозувала смертна кара⁴³.

У 1707 році на землі донських козаків вирушає військова експедиція під керівництвом полковника Ю.В. Долгорукова. Так, в іменному указі Петра I від 6 червня 1707 року полковнику Ю.В. Долгорукову приписувалося: "... из русских порубежных и из иных разных наших ... бегут в разные донские городки, ... убегают и укрываются на Дону с женами и с детьми в разных городках, а иные многие бегают, починя воровство и забойство; однако ж тех беглецов донские казаки из городков не высылают и держат в домах своих"⁴⁴.

Ю.В. Долгоруков разом із донською старшиною провадив у козацьких містечках по притоках ріки Сіверський Донець арешти втікачів із Росії, які переховувалися там. За деякими даними, загону Ю.В. Долгорукова вдалося заарештувати в донських містечках понад три тисячі збіглих. З тими, хто надавав у козацьких поселеннях сховище втікачам, Ю.В. Долгоруков жорстоко розправлявся. До них застосовувалися тілесні покарання, клеймування, а також смертна кара. Дії каральної експедиції Ю.В. Долгорукова викликали заворушення серед козаків по ріці Сіверський Донець і його притоках, які перекинулися на верхові донські містечка.

9 жовтня 1707 року загін Ю.В. Долгорукова в Шульгинському містечку на річці Айдар був знищений повсталими козаками. Керував повстанням бахмутський отаман К. Булавін. У листопаді 1707 року донський отаман Л. Максимов розбив багатотисячний загін козаків під проводом К. Булавіна. Осно-

---

⁴³ Див.: Историческое описание земли Войска Донского / [сост. В.Д. Сухорук]. – Новочеркасск : 2-е издание Областного войска Донского Статистического Комитета ; Изд. : Частная Донская Типография, 1903. – С. 365.

⁴⁴ Ключков М. Население России при Петре Великом по переписям того времени. Т. 1. : Переписи дворов и населения (1678 – 1721) / М. Ключков. – Спб. : Сенатская типография, 1911. – С. 229.

вних учасників повстання донська старшина передала московському уряду.

Булавину вдалося втекти в Запорозьку Січ, де він агітував запорожців узяти участь у повстанні⁴⁵. Так, у грамоті до гетьману Мазепі про ці події знаходимо таке: "Декабря 20-го числа 1707 года будучие из Сечи казаки сказывали: приезжали-де в Сечу из Кадака вор Булавин с товарищами, и для того их приезде была в Сече рада, и в раде читали письмо. И просил он, Булавин, войско запорожское себе в споможение, чтоб учинить бунт в великороссийских городах... И тебе нашего Царского Величества верному подданому Войска Запорожского обоих сторон Днепра гетману и кавалеру Ивану Степановичу от себе в Сечу к кошевому атаману и ко всему посполству по рассуждению своему писать, дабы они вышеписанного вора велели поймать, а поймав прислали б его за крепким караулом к тебе. Также, чтоб к возмущению бунта свою братью запорожских казаков они не допустили. И которые к тому злу обще с ворами явятся, и они б тем людям чинили наказание по войсковым правам. А когда тот вор Булавин с товарищами пойман будет, его прислать, оковав, за крепким караулом в Москву"⁴⁶.

У Запорозькій Січі К. Булавін поповнив лави своїх козаків кількома тисячами запорожців. У повідомленні київського воеводи Голіцина Петрові І значилося: "Из Киева февраля 28-го дня 1708 года. Донской казак бунтовщик Булавин жил немалое время в запорожском городе Кадаке, и приехало к нему с Дону сорок человек таких же воров, и поехал с ними в Сечу и просил запорожских казаков, дабы они с ним поступили к бунту...

---

⁴⁵ Див.: Грамота гетману Скоропадському і всьому малоросійському народу от 26 мая 1709 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IV. 1700 – 1712. – СПб. : Тип. П Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 2233. – С. 453.

⁴⁶ Задонский Н. А. Донская либерия : Исторические хроники / Н. А. Задонский. – Воронеж : Центрально-Черноземное книжное издательство, 1983. – 383 с.

И кошевой атаман к бунту не поступил, а за то его с атаманства скинули, а ныне выбрали нового атамана Константина Гордеенко, о котором ко мне господин гетман Мазепа писал, что древний вор и бунтовщик. И позволил ему вору охотников набирать, и оный вор несколько сот таких же воров собрав, через Днепр переправился, и ныне стоит на речке Вороновке, от Новобогородицкого верстах в двадцати, и многие к нему такие же шаткие люди пристают"⁴⁷.

Булавінське повстання підтримала більшість донських козаків. Так, наприклад, у відписці стольника С. Бехметова від **23 квітня 1708** року говорилося: "... а Северской Донец весь отложился и собираются с ворами же Старо-Айдарской станицы с Семеном Драным, а с Кондрашкою Булавиным Хопер, Бузулук и Медведица отложились же ..."48.

Навесні **1708** року Булавін разом із донськими й запорозькими козаками направився до Черкаського містечка. Наприкінці квітня **1708** року Булавін зайняв столицю донських козаків – Черкаськ, де стратив донського атамана Л. Максимова разом із його старшиною. Там же, на військовому крузі, К. Булавін був проголошений отаманом.

У квітні **1708** року для придушення булавінського повстання на землі донських козаків були відправлені урядові війська під керівництвом В.В. Долгорукова. Петро I наказував В.В. Долгорукову подавити повстання, а козацькі містечка від Луганського містечка вверх по ріці Сіверський Донець і по його притоках повністю знищити: "... надлежит опустошить ... по Донцу сверху до Лугану, ... по Айдару все. По Деркулу все. По Калитвам и другим запольным речкам

---

⁴⁷ Задонский Н. А. Донская либерия : Исторические хроники / Н. А. Задонский. – Воронеж : Центрально-Черноземное книжное издательство, **1983**. – **383** с.

⁴⁸ Историческое описание земли Войска Донского / [сост. В.Д. Сухоруков]. – Новочеркасск : 2-е издание Областного войска Донского Статистического Комитета ; Изд. : Частная Донская Типография, **1903**. – С. **373**.

все ..."⁴⁹. З козачим населенням, яке брало участь у повстанні, урядові війська жорстоко розправлялися.

У записках князя В.В. Долгорукова від 19 вересня 1724 року про дії каральної армії в 1708 року знаходимо таку згадку про розправи над повсталими козаками: "Баталия была з булавинцами под Решетовым, на которой побито и перевешено около пятнатцати тысяч человек; в другом месте под Тором с Драным было восемь тысяч воровских казаков, разве малае число ушли, а то все побиты... В Донетцком сидело две тысячи человек, также штурмом взяты и многое число побиты, а достальные все перевешаны... И города, которыя бунтовали против его величества, по Айдару многия выжжены и по другим рекам выжжены также, об чем заподлинна писать не упомяну, сколько числом людей и городов"⁵⁰.

Наприклад, за відомостями історика XVIII століття А. Ригельмана, священики Бахмутського містечка, які зустрічали К. Булавина і його сподвижників при в'їзді в місто з хрестами та з окропленням святою водою, а також його жителі, за наказом В.В. Долгорукова були розстріляні в Шульгині⁵¹. Основні учасники повстання були страчені, інші відправлені на каторгу, ті, хто поселився в козачих містечках після 1695 року, – відправлені на колишні свої місця.

Булавін за однією з версій був убитий, а за іншою застрелився під час штурму його дому в Черкаському містечку, а решта його сподвижників загинули в період повстання або

---

⁴⁹ Труды историко-археологического института АН СССР. – Том XII: Булавинское восстание (1701 – 1708 гг.). – М. : Изд-во Политкаторжани ссыльно-поселенцев, 1935. – С. 281–282.

⁵⁰ Записка князя В.В. Долгорукого о действиях карательной армии. 19 сентября 1724 г. / О подавлении народного восстания 1707 – 1708 гг. / [сост. Ю. А. Пелевин] // Исторический архив – 1955. – № 4. – С. 194–196.

⁵¹ Див.: Ригельман А. История, или повествование о Донских казаках, отколь и когда они начало свое имеют, и в какое время и из каких людей на Дону поселились, какие их были дела и чем прославились и проч. / А. Ригельман. – М. : Университетская тип., 1846. – С. 96.

були страчені вже після його придушення. Урятуватися вдалось лиш одному з керівників булавінського повстання – І. Некрасову. Після поразки булавінського повстання І. Некрасов очолив переселення кількох тисяч козаків із сім'ями на Кубань, де вони прийняли підданство Османської імперії. Згодом ці козаки називалися некрасівцями або ігнат-козаками.

Після придушення булавінського повстання всі козацькі містечка по притоках ріки Сіверський Донець були знищені, і кілька десятків років ця місцевість залишалася майже безлюдною. З 1732 року більшу частину цих земель стали інтенсивно освоювати козаки Острогозького слобідського козачого полку.

Давній козачий звичай "З Дону видачі немає" Петро I повністю ліквідував. Разом із тим на землях Війська Донського продовжували знаходити притулок втікачі. Російський уряд періодично посилав на донські землі військові команди для розшуку збіглих і повернення їх до колишніх місць⁵².

Після поразки булавінського повстання російське законодавство стало поступово проникати на території донських козаків. 3 березня 1721 року їхні справи було підпорядковано відомству Військової колегії⁵³. Вибірність отамана було припинено, а замість військового круга було пізніше впроваджено військову канцелярію. Укази й інші правові документи російського уряду направлялися донському отаману в Черкаськ, де на військовому крузі їх зачитували. Донська старшина у своїх військових грамотах повідомляла козаці містечка про вимоги російського уряду.

Аж до другої половини XVIII століття злочини донських козаків розглядалися на станичних кругах і військовому крузі. У 1740-х рр. замість військового круга згадується військова ка-

---

⁵² Описание казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – С. 51, 57, 66, 76, 81, 83, 96, 99–101, 118.

⁵³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VI. 1720 – 1722. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3750. – С. 367.

нцелярія. Найбільш небезпечні злочини козаків розглядалися у Військовій колегії: "Внутренние их дела между ими суд и расправа чинить по древнему их Козацкому обикновению в Войсковой Канцелярии, и в собранных их кругах; о важных преступлениях от Войскового Атамана со всем Войском отпискам Военная Коллегия определяет..."⁵⁴.

Звичаєве право серед донських козаків мало поширення аж до кінця XVIII століття. За слушним зауваженням Г.Г. Небрятенка, в умовах засилля в присутствених місцях військових старшин і відсутності "писаного" законодавства застосовуване серед донських козаків звичаєве право до кінця XVIII століття перетворилося в інструмент беззаконня можновладців⁵⁵.

Так, наприклад, у 1772 році донського отамана С. Єфремова згідно з кримінально-правовими нормами Військового статуту 1716 р. було засуджено військовим судом до смертної кари, яку потім замінили на вічне заслання до міста Пернова (Пярну). Йому було інкриміновано вчинення таких злочинів: **1)** у невиконанні багатьох розпоряджень головнокомандуючих арміями; **2)** у 1769 р., зібравши до 10 тис. козаків, протримав їх довгий час без жодної користі; **3)** після розорення станиці Романівської (1771 р.) не велів переслідувати татар далі р. Єї; **4)** ослухався шести указів військової колегії про негайний виїзд до Петербурга; **5)** цією непокорою він дав привід до заколоту козаків проти ген. Черепова і **6)** публічно, перед старшинами, із зухвалістю й погрозами, забувши підданську до її імператорської величності посаду, вимовляв непристойні сло-

---

⁵⁴ Ригельман А. История, или повествование о Донских казаках, отколыи когда они начало свое имеют, и в какое время и из каких людей на Дону поселились, какие их были дела и чем прославились и проч. / А. Ригельман. – М.: Университетская тип., 1846. – С. 127.

⁵⁵ Див.: Небрятенко Г. Г. Институционально-правовая практика становления региональной власти в Землях Войска Донского на рубеже XVIII – XIX вв. [Електронний ресурс] // Сайт: "Вольная станица". – Режим доступу до документа: <http://fstanitsa.ru/thegoldenage/vlast-na-donu-na-rubezhe-xviii-xix-vv>. – Дата доступу: 10.02.2013.

ва"⁵⁶. Крім того, слідством було встановлено, що отаман С. Єфремов присвоював військові землі, розтрачував військову казну, зловживав своєю владою стосовно козаків тощо.

14 лютого 1775 року в землях Війська Донського було запроваджено військовий цивільний уряд, котрий повинен був займатися внутрішнім устроєм та управлінням донських козаків. До компетентності цього органу управління входило розслідування й судовий розгляд справ про злочини, вчинені на території Війська Донського⁵⁷. Судді цивільного уряду, розглядаючи справи про злочини, зобов'язані були керуватися не звичасвим правом, яке ще мало поширення у Війську Донському, а нормами законодавства Російської імперії.

4.5. Кримінальне законодавство щодо причетності до злочину в Московській державі та Російській імперії (XVII – початок XX ст.)

Однією з відомих правових пам'яток, що діяли на території Московської держави, було Соборне Уложення 1649 року (далі – Соборне Уложення). Цій правовий документ в окремих випадках застосовувався на території Гетьманщини, Слобідській Україні, а також на землях Новоросійського краю та донських козаків аж до 1 січня 1835 року. Тому Соборне Уложення 1649 року становить інтерес для дослідження.

Соборне Уложення було прийнято на Земському соборі в 1649 році. Багато положень, закріплених у ньому, були запози-

---

⁵⁶ Савельев Е. П. Древняя история казачества. Историческое исследование. Книга в 3-х частях / Е. П. Савельев. – Ростов н/Д, 1990. – С. 422–426.

⁵⁷ Див.: Доклад Военной Коллегии вице-президента Потемкина от 14 февраля 1775 г. "Об учреждении Гражданского Правительства в пределах Войска Донского для правления Земских дел" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XX. 1775 – 1780. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 14251. – С. 53–55.

чені з Статуту про розбійні і татині (татебні) справи (Устава о разбойных и татиных делах), прийнятого за царя московського Івана IV Васильовича (далі – Статут про розбійні і татині (татебні) справи), Судебника 1550 року, губних грамот та інших документів того часу. Крім того, при складанні Соборного Уложення використовувалися положення з Литовського Статуту.

Як справедливо зазначив О.Ф. Кістяковський, Литовський Статут "був найбагатшим джерелом, з якого укладачі Соборного Уложення 1649 р., запозичували матеріал"⁵⁸. М. С. Таганцев також зауважив, що Литовський Статут 1588 р. мав сильний вплив на Соборне Уложення 1649 р., особливо на глави, "относящиеся до права державного та кримінального"⁵⁹.

Соборне Уложення мало багато схожих положень, які стосувалися причетності до злочину та співучасті. Так, наприклад, для визначення різних форм об'єднання співучасників у Соборному Уложенні вживалися такі терміни, як "скоп", "змова", "стан" та ін.* Така ж термінологія для визначення об'єднань співучасників була характерна і для Литовського статуту 1588 року. Подібні терміни містяться в литовсько-польських правових документах XVI – XVII століть.

22 січня 1669 року законодавство Московської держави

---

⁵⁸ Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с приложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – С. 30.

⁵⁹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая / Н. С. Таганцев. – Т. 1. – Тула : Автограф, 2001. – С. 169–170.

* Статті 18 – 22 глави II, статті 148, 198 глави X, статті 5, 21 глави XXI Соборного уложення 1649 р.

було доповнено кримінально-правовими нормами, що містилися в новоуказних статтях про татебні, розбійні та убивчі справи. У новоуказних статтях в основному було відтворено норми **XXI** і **XXII** глав Соборного Уложення.

Джерелами кримінального права у Московській державі крім Соборного Уложення **1649** року, новоуказних статей про татебні, розбійні та убивчі справи **1669** року були укази, грамоти й накази московських царів та уряду, які містили кримінально-правові норми. Ці документи, в окремих випадках, застосовувалися на українських землях, а також на землях, які на теперішній час входять до складу сучасної України.

У правових документах Московської держави для позначення злочинів, вчинених у співучасті, уживалися такі терміни, як "приїзд", "наїзд", "нахід", "прихід" та ін. Вони позначали, як правило, майнові злочини. Інколи такі терміни характеризували діяння, вчинені з метою самоправства або самосуду за завдані образи. Кількість осіб, що брали участь у таких "приїздах", "наїздах", "находах", "приходах", у правових документах не вказувалася.

Учасники вчинення злочину в кримінально-правових документах Московської держави позначалися як "лихі люди", "зłodійські люди", "зłodії", "лихоїмці", "крадії", "розбійники" та ін.

У кримінальному законодавстві Московської держави виокремлювалися види учасників злочину. Організаторів і керівників злочинів іменували "заводчиками", "змовниками" й ін. Осіб, які сприяли вчиненню злочину, називали "понаровщиками", "підводчиками", "помічниками", а тих, хто надавав притулок для переховування злочинців, іменували "становщиками", "пристаноутримувачами" та ін.

Найбільшій відповідальності підлягали ті особи, котрі організували злочин, керували ним або підбурювали до його вчинення. Так, наприклад, у царській грамоті воеводі Долго-рукому від **8** серпня **1659** року зазначалося: "... а воров велено бити кнутом нещадно, а пущих заводчиков по человеку в го-

роде велено повесить, чтоб на то смотря, неповадно было иным воровать"⁶⁰.

Соборне Уложення поділяє відповідальність учасників вчинення злочину залежно від їхньої ролі в скоєному. Так, в окремих його положеннях для пособників злочину передбачалася менш сувора відповідальність у порівнянні з виконавцями. Наприклад, у ст. **198** глави **X** Соборного Уложення вказувалося: "... а будет кто приедет к кому нибудь на двор насильством, скопом и заговором, умысля воровски, и учинит над тем, к кому он приедет, или над его женою, или над детьми, или над людьми смертное убойство..., и того, кто такое смертное убойство учинит, самого казнити смертию же, а товарищев его всех бити кнутом и сослати, куды государь укажет"⁶¹.

За деякі злочини пособник карався так само, як і безпосередній виконавець. У статті **16** глави **XXII** Соборного Уложення визначалося: "а будет кто умысля воровски придет в чей дом и похочет того дому над госпожею какое дурно учинити..., и которыя люди им на такое воровство учинят помощь, всех казнити смертию"⁶².

Соборне Уложення закріплювало відповідальність за такі види пособництва, як оберігання злочинця від небезпеки при вчиненні злочину й зазначення місця або нагоди для вчинення злочину. У статті **76** глави **XXI** указувалося: "а которых людей в обыску лихуют... в татьбе, или в розбое, или в убийстве, или в разбойном приходе и в приезде, и в поклажем, и в поноровке* ..."⁶³. Наприклад, у статті **63** глави **XXI** установлювалося:

---

⁶⁰ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 256. – С. 488.

⁶¹ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 140.

⁶² Там само. – С. 291.

* "Поноровка" – охорона злочинця від небезпеки під час вчинення злочину.

"... А на которых людей языки говорят с пыток в подводе* и в поноровке, и тех людей..., имати же и животы их печатати, и тех людей съ языки с очей на очи ставити и роспрашивати, и указ им чинити также, как розбойником и становщиком"⁶⁴.

Це положення повністю було запозичене зі Статуту про розбійні і татині (татебні) справи. У ньому говорилося: "... А на которых людей языки говорят с пыток в подводе и в поноровке, и тех людей..., имати же и животы их печатати, и тех людей съ языки с очей на очи ставити и роспрашивати, и указ им чинити также, как розбойником и становщиком"⁶⁵.

Окремим видом пособництва є звідництво, "делати свады", відповідальність за яке передбачалася ст. 25 глави XXII Соборного Уложення: "А будет кто мужескаго полу, или женского, забыв страх божий и христианский закон, учнут делати свады жонками и девками на блудное дело... и им за такое беззаконное и скверное дело учинити жестокое наказание, бити кнутом"⁶⁶.

Згідно з положенням цієї норми іменним з боярським ви роком указом царів Іоанна і Петра Олексійовичів від 4 листопада 1687 року були засуджені пристав "Сережка Морев" і "Катерина" за те, що були "помічниками" у Степана Короб'їна* у згвалтуванні "дівки Маврутки". Учасникам злочину було ви-

---

⁶³ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 281.

* "Подвод" – зазначення місця й нагоди для вчинення злочину.

⁶⁴ Див.: Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 278.

⁶⁵ Уголовные законы царя и великого князя Иоанна IV Васильевича: [Устав о разбойных и татиных делах] / [изданы К. М. Оболенским]. – М. : Тип. Н. Степанова, 1841. – С. 13–14.

⁶⁶ Законодательные памятники Русского централизованного государства XV – XVII веков : "Соборное уложение" 1649 года : текст, коммент. / АН СССР, Ин-т истории СССР, Ленингр. отд-ние ; [подгот. текста Л. И. Ивиной] ; [коммент. Г. В. Абрамовича и др.] ; [руковод. авт. коллектива А. Г. Маньков]. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, 1987. – С. 131.

* У 1693 р. ім'я Степана Короб'їна згадується, як Єнісейського стольника і вєводи.

значено різні види покарань з урахуванням ступеня їх участі в його вчиненні. Безпосередньому виконавцеві Степану Короб'їну "за блудное насилование" було "учинено жорстоке покарання". Його було засуджено до тілесного покарання – биття батогом, заслання до Соловецького монастиря й вишлати **500** рублів потерпілій за "безчестя її й на посаг"*.

Пособників звалтування "Сережку Морева" і "Катерину" за те, що обманним чином привезли "Маврутку" в оселю Степана Короб'їна "для блуднаго дела", засудили за "їхне злодійство" до тілесного покарання – биття батогом. Крім того, Сережку Морева з дружиною та дітьми було заслано до Сибіру "на вечное житие"⁶⁷.

Соборне Уложення передбачало однакову відповідальність замовників і безпосередніх виконавців убивства, а також тілесних ушкоджень. У статті **19** глави **XXII** Соборного Уложення указувалося: "А будет кто над кем учинит смертное убийство по чьему научению, ... и того, кто на смертное убийство научал, и кто убил, обоих казнити смертию же". Виняток, мабуть, становило вбивство батьками своїх дітей. За такий злочин батьки несли покарання у вигляді річного ув'язнення, а також церковного покаяння.

Однак якщо діти вбивали своїх батьків, то відповідальність наставала у вигляді смертної кари, навіть і в тому випадку, коли вони були тільки замовниками вбивства: "А будет кто убиет до смерти брата, или сестру сам, или по его велению, кто иной их убиет..., и их за то самих всех казнити смертию

---

* Указом царей Иоанна и Петра Алексеевичей от **6** ноября **1687** г., Степан Коробин был освобожден от ссылки в Соловецкий монастырь. Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** г. : В **45** т. Том **II. 1676 – 1688.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **1267.** – С. **903.**

⁶⁷ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** г. : В **45** т. Том **II. 1676 – 1688.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **1266.** – С. **901–902.**

же" (стаття 7 глави **XXII**)⁶⁸.

Відповідальність замовників і безпосередніх виконавців тілесних ушкоджень регламентувалася в статті 12 глави **XXII** Соборного Уложення, де говорилося: "... Да будет тот человек с пытки скажет, что он такое наругательство учинил по научению того, кому он служит, или по чьему нибудь научению, и тем людем, кто на такое дело кого научит, и тому, кто такое дело зделает, потому же учинити жестокое наказание..."⁶⁹.

За підбурювання до народних заворушень статтею 13 глави **XXII** Соборного Уложення було передбачено суворе покарання: "А которые воры чинят в людех смуту, и затевают на многих людей своим воровским умышлением затейные дела, и таких воров за такое их воровство казнити смертию"⁷⁰.

Цікаво зазначити, що ця норма Соборного Уложення лягла в основу обвинувального вироку в справі керівника повстання Омеляна Пугачова, а в 1790 р. – у справі відомого російського письменника О.М. Радищева за його твір "Подорож із Петербурга до Москви".

Окремим видом підбурювання було залучення до нехристиянських і християнських неправославних релігій, Так, відповідно до ст. 24 глави **XXII** Соборного Уложення: "А будет кого бусурман какими нибудь мерами насильством или обманом руссаго человека к своей бусурманской вере принудит, и по своей бусурманской вере обрежет, а сыщется про то допряма, и того бусурмана посыску казнитъ, зжечъ огнем безо всякого милосердия"⁷¹.

У 1732 р. Сенатом розглядалася кримінальна справа відносно капітан-лейтенанта Возницина та єврея Бороха Лейбова. Слідством було встановлено, що Борох Лейбов разом із

---

⁶⁸ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 290.

⁶⁹ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 290.

⁷⁰ Там само. – С. 291.

⁷¹ Там само. – С. 291.

трьома співниками примусили Вознищина перейти із православної віри у віру юдейську. За вчинення релігійного злочину Бороху Лейбову та Вознищину ставилося в провину вчинення злочину, передбаченого ст. 24 глави XXII Уложення. Сенат засудив винних до смертної кари: "Понеже оные, Вознищын в богохулении ... и в отвержении истиннаго Христианскаго и в принятии Жидовской веры, а Жид Борох Лейбов, в превращении его чрез прелестныя свои увещания в Жидовство ... дабы далее сие богопротивное дело не продолжилось, и такие, богохульник Вознищын и превратитель в Жидовство Жид Борох, других прельщать не дерзали: ... по силе Государственных прав, обоих казнить смертию с сжечь..."⁷².

Соборне Уложення не проводило розмежування залежно від того, було чи не було заздалегідь обіцяно переховування злочинця або зберігання, придбання або збут предметів, здобутих злочинним шляхом. У порівнянні з виконавцями основного злочину переховувачі й особи, які здійснювали зберігання, придбання або збут викраденого, несли менш сувору відповідальність.

За переховування злочинця відповідальність передбачалася ст.ст. 20, 36, 62, 77, 79 глави XXI Соборного Уложення. Так, наприклад, у статті 20 глави XXI зазначалося: "а будет кто таких людей учнет укрывать и у себя держать, а к воеводам, и к приказным людям, и к губным старостам не ответет..., и на нем за то взять пени десять рублей, чтобы на то смотря иным не повадно было так делать..."⁷³.

Ці положення раніше було закріплено в Статуті про

---

⁷² Див.: Высочайшая резолюция на доклад Сената от 3 июля 1938 г. "О сожении флота Капитан-Лейтенанта Вознищына, за отпадение от Христианской веры, а Жида Бороха за превращение онаго Капитана в Жидовский закон" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том X. 1737 – 1739. – СПб.: Тип. П Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 7612. – С. 560.

⁷³ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 242, 269.

розбійні і татині (татебні) справи. У ньому зазначається: "... а те люди, где он жил, того татя или разбойника не поймали и в Губу не отвели, или в Губе про него не сказали, а сыскался тот татя или разбойник мимо их: и на той сотне или на улице ... имати выти для того, чтоб всяким людем у себе воров, татей и разбойников держати не повадно; а воров бы и татем и разбойником нигде прибежища не было"⁷⁴.

У наведеному документі передбачалося тілесне покарання за укривання злочинців: "А которые обыскные люди ... в обыску скажут, что у них разбойников и татей нет, а после у них тати и разбойники сыщутся, а они их в обысках укрывли, и на тех обыскных людей имати выти, да из них же лутчих людей человека по два по три бити кнутом"⁷⁵.

Пізніше статтею 8 новоуказних статей про татебні, розбійні та убивчі справи 1669 року переховувачів "злодійських людей" приписувалося засилати до Сибіру: "кто учнет воровство их укрывать, и у себя держать, по сыску сослать в Сибирь"⁷⁶.

Привертає увагу та обставина, що за переховування злочинця відповідальність несла громада в особі її найкращих двох-трьох представників.

Колективну відповідальність за переховування до Соборного Уложення було закріплено в грамоті царя Михайла Федоровича в заонезькі погости восводі від 1646 року. У ній установлювалася матеріальна відповідальність: "... по сту рублей за всякого укрывшагося в селении беглеца с Дону ... из новопри-

---

⁷⁴ Уголовные законы царя и великого князя Иоанна IV Васильевича: [Устав о разбойных и татиних делах] / [изданы К. М. Оболенским]. – М. : Тип. Н. Степанова, 1841. – С. 13.

⁷⁵ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 12.

⁷⁶ Новоуказанные статьи о татебных и убийственных делах // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 431. – С. 775.

борных вольных людей..."⁷⁷.

Разом із тим у Губній грамоті, виданій боярину Дмитру Івановичу Годунову, про надання селянам його розрядних повітів, округів і волостей права судити й карати смертю татей і разбійників указується: "... и они б тех разбойников и татей и к которым лудем тати и разбойники приезжают, меж себя обыскав и пытав накрепко и доведи на них в правду, казнили..."⁷⁸.

Отже, осіб, які надавали сховище злочинцям ("люди, к которым тати и разбойники приезжают"), відповідно до зазначеного документа карали так само, як злочинців, котрих вони переховували.

У Губній грамоті, виданій боярину Дмитру Івановичу Годунову, є таке положення: "А не учнут меж себя татей и разбойников обыскивати и имати, и тех людей, к которым тати и разбойники приезжают, или не учнут за татьми и за разбойники сами їздити или посылати и казни ти, или станут татей и разбойников пущати, или хто станет татем и разбойником норовить: и нам велети на них иски тех. Людей, которым в ваших станех и волостех розобьют, без суда имати вдвое; а самих им от меня Царя Государя и Великого Князя быти в продаже и в казне"⁷⁹.

За зберігання викраденого відповідальність встановлювалася ст.ст. **36, 63, 64, 65, 88** глави **XXI** Соборного Уложения. Так, ст. **88** глави **XXI** проголошувала: "... А будет поличное в дому чьем выняли, а жена и дети про те краденые животы ведали, и

---

⁷⁷ Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археологической экспедицией императорской Академии наук; дополнены и изданы Высочайше учрежденной Комиссией. В 4-х томах. Т. IV (1645 – 1700 гг.). СПб. : В тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. канцелярии, 1836. – 527 с.

⁷⁸ Уголовные законы царя и великого князя Иоанна IV Васильевича: [Устав о разбойных и татинных делах] / [изданы К. М. Оболенским]. – М. : Тип. Н. Степанова, 1841. – С. 29.

⁷⁹ Там само. – С. 31–32.

на них имати выть по указу..."⁸⁰.

За надання сховища злочинцям, а також за придбання та збут викраденого відповідальність було передбачено ст.ст. **36, 64, 65, 76, 77, 102** глави **XXI** Соборного Уложення. Так, у ст. **36** глави **XXI** Соборного Уложення: "розбойником приезду к себе не держати, и татинья и розбойныя рухляди не перекупати, и иным никаким воровством не воровати..."⁸¹. А у ст. **64** глави **XXI** визначалося: "... а на которых людей учнут языки говорить с пыток в поклажее* розбойные и татинные рухляди, а скажут, что у них положили за розбойное, или за татиное, или зачисто, или на кого языки учнут говорить в продаже розбойные рухляди... взять в и(ы)сцовы иски выти и дати их на чистую поруку з записью..."⁸².

Положення ст. **64** глави **XXI** Соборного Уложення було повністю запозичене зі Статуту про розбійні і татині (татебні) справи: "А на которых людей язык говорит с пыток, а скажет, что ему розбойную рухлядь продал за чисто без поруки, и на том человеке взять выть: не купи без поруки..."⁸³.

Вит'ю, у контексті розглядуваних норм, розумілася грошова сума, яка передавалася потерпілій стороні особою, який придбав у злочинця крадене майно. Так, Адам Олеарій у своїй книзі "Опис подорожі до Московії і через Московію до Персії і назад" зазначав вживання "виті" в Московській державі: "Якщо злодій після катування зізнається, кому він продав крадені речі, то цих покупців кличуть в суд і вимагають від них, щоб во-

---

⁸⁰ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 284.

⁸¹ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 272.

* "Поклажее" – в даному контексті вживається, як приймання крадених чи награвованих речей.

⁸² Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 278.

⁸³ Уголовные законы царя и великого князя Иоанна IV Васильевича: [Устав о разбойных и татинных делах] / [изданы К. М. Оболенским]. – М. : Тип. Н. Степанова, 1841. – С. 14–15.

ни дали належне відшкодування збитків скаржнику, у якого вкрадені речі. Таку виплату вони називають "витью"; вона утримує багатьох від покупки підозрілих предметів"⁸⁴.

У статті **22** новоуказних статей про татебні, розбійні та убивчі справи **1669** року передбачалося тілесне покарання за придбання викраденого майна: "... а тем людем, которые ведаючи воровское покупают, чинить торговое наказанье, бить кнутом"⁸⁵. Якщо особу втретє буде викрито в придбанні викраденого майна, то згідно зі статтею **61** зазначеного документа призначалося покарання у вигляді заслання його з дружиною та дітьми до Сибіру: "... а будет у них такое ж поклаеет сыщется в третие, и их с женами и с детьми ссылат в Сибирь на пашню..."⁸⁶.

Відповідальність за недонесення встановлювалася в ст.ст. **6, 9, 18, 19** глави **II** Соборного Уложення. Перелік злочинів, за недонесення про які передбачалося покарання, було визначено в названих статтях. Цю категорію злочинів можна віднести до державних, оскільки вони спрямовувалися проти держави, особи государя або його родини, бояр та інших государевих службовців (зрада, посягання на життя государя тощо).

До недоносителів застосовувалося таке ж саме покарання, як і до виконавця злочину, – смертна кара. Наприклад, статтею **9** глави **II** Соборного Уложення передбачалося: "... А будет кто, сведав или услыша на царское величество в каких людях скоп и заговор, или иной злой умысел, и про то не известит, а государю про то будете ведомо, что он про такое дело ведал, а

---

⁸⁴ Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно / Адам Олеарий; введение, перевод, примечания и указатель А. М. Ловягина. – СПб. : Издание А. С. Суворина, **1906**. – С. **287**.

⁸⁵ Новоуказанные статьи о татебных и убийственных делах // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **I**. **1649 – 1675**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **431**. – С. **779**.

⁸⁶ Там само. – С. **790**.

не известил, и сыщется про то допряма: и его за то казнити смертию..."⁸⁷. Суворість покарання за недонесення була зумовлена тяжкістю основного злочину.

За окремі випадки майнових злочинів, а також за недонесення про них і за придбання викраденого майна московський уряд установлював більш суворе покарання. Так, в іменному указі царів Іоанна і Петра Олексійовичів від 4 квітня 1695 року повідомлялося про велику кількість розбійних нападів на купців та інших заможних людей, вчинених у 1694 – 1695 рр. у Москві й інших містах.

Цим указом передбачалася смертна кара за недонесення про злочини, а також за придбання "воровской рухляди": "... а буде кто за сим ... указом объявится, что про те разбои ведал, или сам был, или купил, или ведая не известил, ... и тем людем за то быть безо всякого милосердия в смертной казни, а дворы их и животы взяты будут на Них Великих Государей"⁸⁸.

В Московській державі ще до Соборного Уложення 1649 р. за окремі випадки недонесення, а також пристаноутримання передбачалась смертна кара. Так, в окружній царській грамоті у місто Пермь від 10 лютого 1637 р. містилось положення про відповідальність за надання сховища фальшивомонетникам, а також за недонесення про фальшивомонетництво: "... кто учнет таким вором у себя пристань чинить, или кто воровскими деньгами учнет торговать, ... или кто воров ведая не известит, ... и тем всем без милости бить кажненым смертию"⁸⁹.

Від обов'язку доносити ніхто не був звільнений. Близькі родичі державного злочинця несли рівну з ним відповідаль-

---

⁸⁷ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 74.

⁸⁸ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том III. 1689 – 1699. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1510. – С. 202.

⁸⁹ Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археологической экспедицией императорской Академии наук: дополнены и изданы Высочайше учрежденной Комиссией. В 4-х томах. Т. III (1615 – 1645 гг.). СПб.: В тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. канцелярии, 1836. – С. 406–407.

ність, якщо знали про його злочин. Так, згідно із ст. 6 глави II Соборного Уложення: "А жены будет и дети таких изменников про ту их измену ведали, и их потому же казнити смертию"⁹⁰. Разом із тим родичі іменника звільнялись від покарання, якщо вони не знали про вчинення злочину главою сімейства: "А будет которая жена про измену мужа своего, или дети про измену же отца своего не ведали, и сыщется про то допряма, что они тое измены не ведали, и их за то не казнити, и никакова наказания им не чинити..."⁹¹.

Задовго до Соборного Уложення в Московській державі було встановлено, що близькі родичі не несли відповідальності за главу сім'ї, якщо не були з ним у змові або не знали про його злочини. Так, московський цар Василь Шуйський у своєму підхресному запису обіцяв "всякого человека, не осудя истинным судом с боярами своими, смерти не предать, вотчин, дворов и животов у братьи его, у жен и детей не отнимать, если они с ним в мысли не были; также у гостей и торговых людей, хотя который по суду и по сыску дойдет и до смертной вины, и после их у жен и детей дворов, лавок и животов не отнимать, если они с ними в этой вине невинны"⁹².

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності, що полягав у тому, щоб не карати разом із винним і невинних родичів, як зауважує С.М. Соловйов, імовірно, принесено Лжедмитрієм і супутниками його з Речі Посполитої, де, на думку вченого, давно вже внаслідок більш раннього послаблення родових відносин родичі злочинця не піддавалися разом із ним покаранню⁹³.

---

⁹⁰ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 73.

⁹¹ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 73.

⁹² Соловьёв С. М. История России с древнейших времён. В 18 книгах. Книга IV. Т. 7 – 8. Царствование Василия Иоанновича Шуйского / С. М. Соловьёв ; [отв. ред. Н. А. Иванов]. – М. : Голос ; Колокол-Пресс, 1994. – С. 333.

⁹³ Там само. – С. 334.

Це свідчить про те, що на російське законодавство справило певний вплив литовсько-польське право у якому було передбачено таке положення.

Держава передбачала заохочення тим, хто повідомить про державних злочинців. Так, у наказі **1644** року воєводам приписувалося повідомити ясачних людей про таке: "... в которых будете людех почают шатости, и воровства, и они б тех воров не укривали и не таили; а кто на кого скажете, и их государ пожалует своим царским жалованием и животы и вотчины тех людей, на кого кто какую измену и воровство доведет"⁹⁴.

У подальших нормативних документах московський уряд зобов'язує людей не тільки доносити про злочинців, але також і сприяти в пійманні їх. У новоуказаних статтях про татебні, розбійні та убивчі справи **1669** року населенню міст, посадів і повітів встановлювалося, щоб "они разбойников, смертных убийц и всяких воровских людей и ведунов у себя не таили, а приводили к сыщикам"⁹⁵.

У статті **63** новоуказних статей про татебні, розбійні та убивчі справи **1669** року передбачалася відповідальність бояр за недонесення про злочини, вчинені їхніми людьми: "... и будет те их Бояре... за теми своими людьми те их воровства, за что указано на них выги, ведали, а не известили, и в приказ их не приводили; и за тех людей иматъ на Великого Государя пения на тех их Боярех... по пятидесяти рублев на человек, а истцом выги; а будет они за теми своими людьми воровства не ведали, и на них пени не иматъ, и выги не править"⁹⁶.

У законодавстві Московської держави було встановлено відповідальність за потурання. Стаття **83** глави **XXI** Соборного

---

⁹⁴ Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань: Типография Императорского университета, **1862**. – С. **206**.

⁹⁵ Там само. – С. **209–210**.

⁹⁶ Новоуказанные статьи о татебных и убийственных делах // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649** – **1825** гг. : В **45** т. Том **I**. **1649** – **1675**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **431**. – С. **790**.

Уложення визначала відповідальність за потурання для осіб, в обов'язки яких входило займатися затриманням "татей" і "розбойників" ("недельщиків"): "А пошлют которого недельщика иматъ татей и розбойников..., а изымав ему татей и розбойников не отпустить, и от того посулов не имати. А понаровит которой недельщик татю или розбойнику по посулом, и его отпустит..."⁹⁷.

Згідно зі статтею 14 новоуказних статей про татейні, розбійні та убивчі справи 1669 року всі жителі населених пунктів повинні були припиняти вчинення злочину й брати участь у затриманні злочинців: "... а кто таких воров на Москве и в городах видя где, не изымает, и в приказ не приведет, а изымать было им мочно ж, ... и на тех людех, которых от смертнаго убивства не отняли, и убойцу не поймали, а поймать было им мочно ж, иматъ заповеди на чиновных людех по пятидесяти и по тридцати и по двадцати рублев, смотря по человеку, а обычных людей бить батоги..."⁹⁸.

У Московській державі було безліч "гулящих", бродяг, жебраків і збіглих людей, котрі об'єднувалися в розбійницькі групи й наводили страх на місцеве населення й державних чиновників. Пересуватися дорогами, віддалік від населених пунктів без озброєної охорони було надзвичайно небезпечно протягом усього XVII століття.

На думку Д.Г. Тальберга, звичка до відкритого насильства була настільки велика в Московській державі в XVII столітті, що розбоєм займалися князі й інші вельможні люди⁹⁹.

---

⁹⁷ Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – С. 283.

⁹⁸ Новоуказанные статьи о татейных и убийственных делах // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 431. – С. 777.

⁹⁹ Див.: Тальберг Д. Насильственное похищение имущества по русскому праву (разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование / Д. Тальберг. – СПб., 1880. – С. 68.

Н.Д. Сергієвський зазначав, що XVII століття в Московській державі вражало величезною кількістю злочинів проти особи, особливо корисливих убивств і розбоїв¹⁰⁰.

Причини, які спонукали людей Московської держави полишати осілі місця та займатися розбійним промислом, у XVI – XVII століттях багато в чому нагадували ті, що були й у Речі Посполитій. В основному вони мали соціально-економічний, а інколи й релігійний характер. У Речі Посполитій релігійний чинник залишення населенням насиджених місць став сильно відчуватися після укладення в 1596 році Брестської унії. З цього періоду в польсько-литовській державі утиски православних проходять червоною ниткою протягом її подальшої історії існування.

У Московській державі релігійний мотив загострився лише в другій половині XVII століття. Цьому сприяли церковні перетворення, започатковані московським патріархом Никоном. Цілі села в Московській державі йшли в "розкол". На окраїнних територіях розкольники знаходили сховище від переслідування влади.

Через важкі соціально-економічні умови життя населення в Московській державі й Речі Посполитій народні заворушення часто переростали в масштабні повстання. Ні раніше XVII століття, ні після не було такої кількості і всеохопності народних повстань у цих державах.

Найбільше страждало населення окраїнних територій Речі Посполитої та Московської держави, де влада була обмежена в можливостях протидіяти розбоям і насильствам з боку "лихих" людей. На території Дикого поля злочинці облаштували свої стани, звідки чинили набіги на населені пункти Слобідської України, Белгородської укріпленої лінії, житла донських козаків та ін.

Московський уряд у XVII столітті вживає низку заходів із

---

¹⁰⁰ Див.: Сергеевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII века / Н.Д. Сергеевский. – СПб. : Изд. книжн. маг. А.Ф. Цинзерлинга, 1887. – С. 55.

протидії поширенню розбійних нападів на мирне населення, купців, іноземні посольства тощо. Упроваджується інститут прописки з метою контролю за пересуванням населення, стають жорсткішими покарання за втечу селян від поміщиків, а солдатів – з військової служби та ін.

Наприклад, відповідно до іменного боярського вироку від **13** вересня **1661** року про покарання за прийняття й тримання біглих людей, селян до посадських, ямських і земських старост застосовувалися тілесні покарання: "бити батою нещадно"¹⁰¹. Іменним патріаршим і боярським вироком від **3** січня **1683** року передбачалися штрафні санкції у вигляді **20** рублів на рік з поміщиків і вотчинників за тримання втікачів. Цим же документом визначалося прикажчиків і старост за прийняття біглих людей віддавати в селянство¹⁰².

У другій половині **XVII** століття Московська держава вела війни з Річчю Посполитою, Швецією, Туреччиною та Кримським ханством. У цей період кількість рекрутів, а також солдатів, які полишали військову службу, помітно збільшилося.

Московський уряд уживав заходів щодо протидії цьому явищу. Уводилися жорсткі санкції стосовно тих, хто надавав допомогу в переховуванні збіглих солдатів і рекрутів. Так, наприклад, у царській грамоті стольникові Сабурову від **2** липня **1661** року вказувалося: "... всякие люди беглых служилых людей, по свойству, и по дружбе, и по знакомству и для взятку, и для работы отнюдь никого не принимали, и себя их явно и втай отнюдь не держали, и от Нашея Государевы службы их не

---

¹⁰¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 307. – С. 556.

¹⁰² Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том II. 1676 – 1688. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 985. – С. 492.

укривали..."¹⁰³. За порушення царського указу переховувачеві загрожувало "быть в великой опале и в жестоком наказанье и в разоренье безо всякия пощады; а которые из них в ... службу годятся, и тех всех вместо беглецов, велим взять в пешую службу и сослать на житье в новые в дальные города"¹⁰⁴.

За царювання Петра I посилювався потік збіглих солдатів і рекрутів, а також розкольників, селян і всіх тих, хто був невдоволений політикою царя-реформатора. Утікачі прямували на території, де уряд мав найменший вплив через віддаленість від центральних міст. Дуже привабливими для них були землі Гетьманщини, Запорожжя, Слобідської України й донських козаків.

Петро I уживає низку заходів для протидії ухиленню солдатів, матросів і рекрутів від військової служби, оскільки від них ішла загроза, що вони, будучи на втіках, займатимуться злочинною діяльністю: "... вьящее зло умножают, приставаая к воровским и разбойническим компаниям, и вместо честнаго солдатскаго звания, с охотою приемлют на себя воровское имя, и тем чинятся, вместо Его Царскаго Величества верных подданных и честных солдат, злодеи своему Государю и Отечеству, и кроются у таких же подобных себе воров"¹⁰⁵.

За петровської доби військовослужбовці-втікачі прирівнювалися до "злодійських і лихих людей" незалежно від того, чи вчиняли вони під час утечі або після неї які-небудь злочини: "понеже уже те беглые честнаго солдатскаго имени нарицать не могут, но в числе тех же воров и разбойников обретаются"¹⁰⁶. Покарання для них було таким само суворим, як і для розбійників.

---

¹⁰³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 302. – С. 553.

¹⁰⁴ Там само. – С. 553.

¹⁰⁵ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3445. – С. 749.

¹⁰⁶ Там само. – С. 749.

Відповідно, у період правління Петра I посилювалася відповідальність за переховування збіглих солдатів, матросів і рекрутів. Так, у статтях про рекрутські набори в 1705 році говорилося: "буде хто таких беглецов станет укрывать у себя или ведая, про них не известит, и таких людям по розыску, учинена будет смертная казнь"¹⁰⁷.

У 1708 році вводиться кругова порука з метою утримання рекрутів і солдатів від утеч. Наприклад, у боярському вирокі від 22 січня 1708 року зазначалося, що якщо хто з рекрутів утече, то "беглецов спрашивают на поручиках и отцах и свойственников их; а за те побеги отцы, родственники и свойственники сосланы будут в новозавоеванные города с женами и детьми; затем всюду следует объявить, чтобы никто под страхом жестокой кары беглых не держал"¹⁰⁸.

Згідно з указом Петра I від 7 квітня 1715 року встановлювалася відповідальність за переховування, а також за недонесення про переховувачів збіглих солдатів: "... а у кого таким беглецам чинится пристанище или кто про таких беглых солдат и про их приемщиков будет ведать, а не донесет: и таким людям учинено будет жестокое наказание, а имение их движимое и недвижимое взято будет..."¹⁰⁹.

За Петра I недонесення про кілька розбоїв і вбивств каралося смертю. Так, указом Петра I від 7 лютого 1718 року було засуджено до смертної кари декілька жінок, які завідомо знаючи про кілька розбійних нападів, а також убивство, вчинені їхніми чоловіками, не повідомили про це. Цим же указом одну жінку було засуджено до заслання на прядильний двір (шпінгаус) за неповідомлення про те, що її чоловік вчинив один ро-

---

¹⁰⁷ Ключков М. Население России при Петре Великом по переписям того времени. Т. 1. : Переписи дворов и населения (1678 – 1721) / М. Ключков. – Спб. : Сенатская типография, 1911. – С. 135.

¹⁰⁸ Там само. – С. 130.

¹⁰⁹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – Спб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 2900. – С. 153.

збійний напад. Крім того, в указі зауважувалося: "да и впредь таким ворам за такія вины... чинить тоже"¹¹⁰.

Завдяки реформам Петра I в Росії було сформовано боєздатну армію та збудовано флот. Петро I брав активну участь у підготуванні правових документів, які регулювали відносини серед військовослужбовців в армії та на флоті. У 1716 році було прийнято Військовий статут, а в 1720 році – Морський статут, які стали основою військово-морського законодавства. У цих правових пам'ятках містилися кримінально-правові положення. Так, частиною Військового статуту був Артикул військовий Петра Першого, який включав 209 правових норм.

Воїнські артикули мали поширення лише на злочини, які скоїли військовослужбовці або за їх участю. Разом із тим, згідно Указу Петра I від 10 квітня 1716 року, вони могли бути використані судами при розгляді кримінальних справ за обвинуваченням цивільних осіб: "... и понеже оной хотя основанием воинских людей, однако ж касается и до всех Правителей земских, как из онаго сами усмотрите"¹¹¹.

Військовий статут 1716 року виокремлює різновиди злочинних об'єднань, таких як: непристойні підозрілі збіговиська й збори "воїнських людей" (артикул 133); збір (артикул 138) та ін. Учасники злочинного об'єднання несли рівну відповідальність за скоєне. Так, наприклад, у тлумаченні до артикула 189 сказано: "...Ежели многие вкупе в воровстве пойманы будут, те все, хотя их много или мало, всяк так наказан будет, яко бы един все воровство учинил"¹¹².

Військовий статут не передбачав класифікації видів співучасників злочину. Головними винуватцями вчинення злочи-

---

¹¹⁰ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3154. – С. 539–540.

¹¹¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3010. – С. 457.

¹¹² Артикул воинский с кратким толкованием. – СПб.: При Имп. Акад. наук, 1735. – С. 200.

ну, разом із виконавцем, були організатор, підбурювач і пособник. Для позначення виконавця, організатора і підбурювача в Військовому статуті використовувалися такі терміни, як "заводчик или возбуждатель возмущения" (артикули **68** і **84**); "зачинщик" (артикул **133**), "подкупщик, наемщик" (артикул **161**) та ін.

Крім того, у Військовому статуті наводяться способи вчинення злочину, які підпадають під дію виконавця, організатора й підбурювача: "подкупит", "склонит" (артикул **2**), "соблазн учинит" (артикул **11**), "принудит", "подманит" (артикул **119**), "упросит" (артикул **161**) й ін.

Відповідальність ініціатора вчинення злочину була, як правило, вища, ніж інших учасників злочину. В артикулі **133** зазначалося: "...Ежели из рядовых кто в сем деле преступит, то зачинщиков без всякого милосердия, не смотря на тое, хотя они к тому какою и причину имели или нет, повесить, а с остальными поступать, как о беглецах упомянуто..."¹¹³.

В артикулах **2**, **160** і **161** відповідальність для організатора та підбурювача встановлювалася така ж, як і для виконавця злочину. Так, наприклад, в артикулі **2** проголошувалося: "Кто чародея подкупит, или к тому склонит, чтоб он кому другому вред учинил, оный равно так как чародей сам наказан будет". У тлумаченні до цього артикула говорилося: "Что один чрез другого чинит, почитается так, яко бы он сам то учинил"¹¹⁴.

Пособники у Військовому статуті йменувались як "помогатели" (артикул **138**), "вспомогатели" (артикули **19**, **59**, **155**) та ін. Відповідальність вони зазвичай несли однакову з виконавцями злочину, що закріплено в артикулах **19**, **138**, **155**, **178**, **185** і **189**. Наприклад, в артикулі **155** визначено: "Властно яко убийца сам, тако и прочие имеют быть наказаны, которые подлинно к смертному убийству вспомогали или советом или

---

¹¹³ Артикул воинский с кратким толкованием. – СПб. : При Имп. Акад. наук, 1735. – С. 142.

¹¹⁴ Там само. – С. 16.

делом вступались"¹¹⁵.

У Військовому статуті не проводиться розмежування між співучастю і причетністю до злочину. В артикулах указується на відповідальність за недонесення про злочин, приховування, а також придбання, отримання, зберігання та збут майна, здобутого злочинним шляхом.

Особи, причетні до злочину, несли, як правило, однакову відповідальність зі співучасниками злочину. Не мало значення, коли давалася згода на надання сприяння виконавцеві злочину – до вчинення злочину чи після.

Для притягнення до відповідальності за переховування злочинця, придбання, отримання, зберігання або збут майна, здобутого злочинним шляхом, було важливо, щоби винна особа наперед знала про вчинений первинний злочин. Так, у тлумаченні до артикула **189** указано: "Оные, которые... о воровстве ведали, и от того часть получили, или краденое ведаядобровольно приняли, спрятали и утаили, оные властно, яко самые воры, да накажутся..."¹¹⁶.

Для характеристики дій переховувача злочинця у Військовому статуті використовувалися такі формулювання: "содержит при себе вора" (артикул **190**), "неприятелей, изменника какова или злодея утаить или под каким видом уводит" (артикул **206**) та ін. Згідно з артикулами **95**, **190** і **206** переховувачі несли таку ж саму відповідальність, як і ті, кого вони переховували.

Відповідальність за переховування злочинця або майна, здобутого злочинним шляхом, передбачалась артикулами **95**, **189**, **190**, **206** тощо Військового статуту. Згідно з тлумаченням артикула **95** "Якоже достойно есть, чтоб оныя жестоко наказаны были, которыя таковых беглых салдат скроют и оным пропитание дадут, такжеде зело потребно есть, чтоб военный суд, когда о дезертирстве приговор учинить имеет, подлинно

---

¹¹⁵ Там само. – С. **166**.

¹¹⁶ Артикул воинский с кратким толкованием. – СПб. : При Имп. Акад. наук, **1735**. – С. **200**.

розыскал, где и у кого он во время своей отбытности жил, дабы о том в надлежащем месте извещено и определено было, дабы оный, который его скрыл, надлежащим образом наказан был"¹¹⁷.

Для визначення способів зберігання, придбання, отримання та збуту майна, здобутого злочинним шляхом, у Військовому статуті вживалася така термінологія: "отримали", "прийняли", "сховали", "утаїли" (артикул 189), "купить", "продасть", "сховає" (артикул 190) тощо.

Артикулами 189 і 190 для осіб, які вчинили зберігання, придбання, отримання та збут викраденого майна, передбачалося таке ж саме покарання, як і для тих, хто вчинив первинний злочин. Так, наприклад, в артикулі 190 указано: "Ежели кто купит или продаст, ведаючи краденя вещи и скроет, и содержит при себе вора, оной яко вор сам наказан быть имеет"¹¹⁸. Разом із тим артикулом 59 установлювалася менш сувора відповідальність за придбання чи отримання військового мундира або рушниці, ніж за втрату цього майна.

Військовий статут закріплював відповідальність за потурання у вчиненні злочину. Скажімо, в артикулі 81 зазначалося: "Когда войско в марше обретається..., которые войском командуют, во всем том, что во время маршу у жителей украдено и отнято будет, ответ дать и оное заплатить должны. Ибо офицерам надлежит солдат содержать всегда во осмотрении, и все непорядки отвращать"¹¹⁹.

За недонесення про злочин у Військовому статуті було передбачено низку кримінально-правових норм. Перечень злочинів, за недонесення про які наставала відповідальність, був обмежений. Винний карався за недонесення про богохульство (арт. 5), про посягання на життя й волю "його Величності" (арт.

---

¹¹⁷ Артикул воинский с кратким толкованием.- СПб. : При Имп. Акад. наук, 1735. – С. 341.

¹¹⁸ Там само. – С. 200.

¹¹⁹ Там само. – С. 88.

19), про приготування до бунту й заколоту (арт. 136), про викрадення "более двадцати рублей" (арт. 189), про присвоєння державних грошей (арт. 194).

Недоноситель ніс таку ж саму відповідальність, як і та особа, про злочинні дії якої не було своєчасно повідомлено владу. Зокрема, в артикулі 136 сказано: "Таким же образом имеют быть наказаны и те, которые такие слова слышали, или таковыя письма читали, в которых о бунте и возмущении упомянуто, а в надлежащем месте или офицерам своим вскоре не донесли"¹²⁰.

Унаслідок тривалого ведення війни зі Швецією і Туреччиною російська армія потребувала нових солдатів. Уряд Петра I проводив постійні рекрутські набори. Із введенням військових артикулів стало жорсткішим покарання за військові злочини. Кількість збіглих солдатів, матросів і рекрутів за петровських часів була величезною.

Перебуваючи "поза законом", колишні військовослужбовці поповнювали лави злочинців. За відомостями тогочасних джерел, у деяких розбійних загонах, що діяли на території держави, спостерігався суворий порядок, подібний до армійського.

Це свідчило про те, що до складу злочинних зграй прибула велика кількість колишніх солдатів. "Злодійські та розбійні партії" дошкуляли населенню Російської імперії. Доходило до того, що "ватаги злодіїв" нападали на села, міста й монастирі. Так, приміром, у сенатському указі від 12 серпня 1719 року повідомлялося, що в Новгородському, Можайському і Мещовському повітах Московської губернії розбійні загони "многочудныя деревни разграбили приездом своим денным и все до конца пожгли и людей и крестьян вырубали..."¹²¹.

---

¹²⁰ Артикул воинский с кратким толкованием. – СПб. : При Имп. Акад. наук, 1735. – С. 144.

¹²¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3415. – С. 728.

Для ловитви злочинців російський уряд змушений був посилати великі армійські команди, з якими "зłodійські та розбійницькі компанії" нерідко вступали у відкритий бій.

Уряд Петра I посилює відповідальність за пособництво та переховування збiглих солдатів і рекрутів. Так, в указі Петра I від 19 березня 1719 року, спрямованому на викоренення "зłodійських людей", збiглих солдатів і рекрутів, вимагалось всюди виявляти "розбійників і татей", "станів і приїздів і понаровок і зłodійського сховища" не надавати, а в разі, якщо "такіе понаровщики и становщики обявлятсѧ, и их приличат: и указ чинитъ подобно с разбойники; и по тем Его Великаго Государя указам, о чем известно есть, таким разбойникам по достойным их винам чинены казни колесованием и прочими жестокими смертьми"¹²².

За переховування "татей и разбойников и им подобных воровских людей, и беглых солдат и рекрут и ... причинных людей и ... беглых же крестьян", цим указом передбачалася смертна кара: "... а они прикащики и старосты и выборные люди, ведая об них, по обявлении сего указа, хотя одного из них утаят, или упустят: и им за ведомую и умышленную тем ворам понаровку и утайку и за удержание их у себя, учинена будет смертная казнь..."¹²³.

Указом Петра I від 30 жовтня 1719 року передбачалася сувора відповідальність за недонесення й переховування "беглых драгун и солдат, матрозов и рекрут, також воров и разбойников". У цьому документі проводилося певне розмежування між співучасниками злочину й тими, хто не повідомляє про злочинців і надає їм своє житло для переховування: "... или им в чем помогает, которые по всем Государственным правам осуждаются за таких же воров, которым хотя мало в чем сооб-

---

¹²² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3334. – С. 681–684.

¹²³ Там само. – С. 682–683.

щниками бывают..."¹²⁴. Разом із тим причетні особи прирівнювалися до основних злочинців: "... люди, которые таких воров кроют, или пристани им держат, или об них також и о тех, у которых они пристають, ведают, а не известят прежде времени, признаются за таких же воров..."¹²⁵. Покарання для таких осіб було таким само суворим, як і для "беглых драгун и солдат, матросов и рекрут, також воров и разбойников", – смертна кара: "... и поступлено будет с ними так, как и с сущими ворами и злодеями"¹²⁶.

Цим же указом установлювалися заохочувальні заходи до тих, хто повідомить про осіб, які переховують перелічених злочинців: "... а кто донесет на тех, кто пристань им держит, тому отдается все того имение движимое и недвижимое, хотяб, кто чей служитель был..."¹²⁷.

24 грудня 1719 року Петро I видає Інструкцію польових і гарнізонних команд офіцерам, відправленим для розшуку біглих драгунів, солдатів, матросів і рекрутів і для викоренення злодіїв, розбійників і пристаноутримувачів їх (далі – Інструкція 1719 р.)¹²⁸. Відповідно до пункту 4 Інструкції 1719 р. приписувалося "ворам и разбойникам и становщикам... чинить указ, по Воинскому Артикулу, кто чему будет достоин; а вящих воров и разбойников, особливо тех, кои чинили смертныя убийства и мучения, вешать за ребра, а иных колесовать, смотря по жестокости их воровских злых поступков"¹²⁹.

---

¹²⁴ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3445. – С. 749.

¹²⁵ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3445. – С. 749.

¹²⁶ Там само. – С. 749.

¹²⁷ Там само. – С. 749–750.

¹²⁸ Див.: Инструкция полевых и гарнизонных команд офицерам от 24 декабря 1719 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3477. – С. 773–775.

¹²⁹ Там само. – С. 774.

Крім того, пунктом 7 Інструкції 1719 р. установлювалася смертна кара прикажчикам, старостам, виборним людям і поміщикам, котрі, завідомо знаючи про те, що їхні селяни переховували злочинців або брали участь у розбоях, не протидіяли цьому: "Ежели где по подлинному розыску явится, что пристань ворах чинилась сведома самих помещиков, или чьи люди и крестьяне сведома господ своих на воровство и разбой ходили: и того помещика... в том же месте повесить, а ежели в том приличатся... прикащики, и старосты и выборные, и тех колесовать"¹³⁰. Відповідно до цього ж пункту Інструкції прикажчики, старости й виборні піддавалися тілесному покаранню, у разі якщо вони не знали про те, що їхні селяни брали участь у розбоях: "за их неосторожность и худое управление"¹³¹.

Для виявлення осіб, які планують вчинення злочинів, за Петра I були проведені перетворення в церковних справах. Так, 17 травня 1722 року було видано Синодський указ "Про оголошення священникам відкритих їм на сповіді навмисних злодіянь, якщо сповідники в них не розкаяться і наміру свого вчинити їх не відклали" ("О объявлении священникам открытых им на исповеди преднамеренных злодейств, если исповедающиеся в оных не раскаются и намерения своего совершить их, не отложили") (далі – Синодський указ від 1722 р.).

У відповідності з цим указом, священники повинні були прийняти присягу, за якою зобов'язувалися повідомляти відомості про заплановані злочини, які були отримані ними під час сповіді: "... о ущербе же Его Императорскаго Величества интереса, вреде и убытке, как скоро о том уведаю, не токмо благовременно объявлять, но и всякими мерами отвращать, препятствовать, и не допускать, тщатися буду ... о исповеди

---

¹³⁰ Инструкция полевых и гарнизонных команд офицерам от 24 декабря 1719 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3477. – С. 775.

¹³¹ Там само. – С. 775.

объявлении изъяснено и утверждено, и о чем по тому объявлению доносить повелено: то буду доносить и объявлять самою сущюю правдою без всякаго лжи прилога, и без употребления лукавственных вымыслов, имея страх лишения чести и живота... "132.

Цей указ був наслідком судового процесу в справі царевича Олексія Петровича. У ході слідства було встановлено, що під час таємної сповіді своєму духовнику, протопопу Якову Ігнат'єву, царевич Олексій Петрович повідомив його про те, що бажає смерті своєму батькові – Петру I. Однак протопіп Яков Ігнат'єв не поінформував царя про наміри його сина, за що згодом був позбавлений сану й засуджений до смерті.

Згідно з Синодським указом від 1722 року за недонесення про плановані злочини священник оголошувався співучасником злочинця: "А ежели кто из священников сего не исполнитъ, и о вышеозначенном услышав вскоре не объявит, тот ... яко противник, и таковым злодеям согласник, паче же Государственных вредов прикрыватель..."¹³³. Священнику загрожувало покарання залежно від тяжкості планованого сповідником вчинення злочину: "... то таковой яко преслушник, сана извержен, имения лишен и от гражданского суда, по жестоком на теле наказании, в галерную работу послан, а ежели что важное явится, и смертию казнен будет"¹³⁴. Крім того, відповідно до цього документа священники зобов'язані були повідомляти місцевого єпископа про знаходження в його приході розкольників: "... не будет укрывать молчанием, но подаст об оных ведение на письме Епископу своему"¹³⁵.

---

¹³² Присяга для духовных лиц от 17 мая 1722 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VI. 1720 – 1722. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6540. – С. 688–689.

¹³³ Там само. – С. 687.

¹³⁴ Там само. – С. 687–688.

¹³⁵ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VI. 1720 – 1722. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3912. – С. 313.

Згідно з Плакатом Петра I від 26 червня 1724 року на населення покладался обов'язок повідомляти офіцерів військових команд про злодіїв і розбійників. За неповідомлення про злочинців винний піддавався покаранню у вигляді заслання на каторжні роботи, а також конфіскації в нього усього рухомого й нерухомого майна.

Цим же документом передбачалася відповідальність для полкових командирів за потурання злочину: "а буде полковые командиры сами проведав, или от кого известясь, в скорости за ворами и разбойниками посылков не учинятъ: и за то учинено им будет по Военному Артикулу"¹³⁶.

За Петра II відповідальність за причетність до злочину пом'якшується. Так, згідно з пунктом 15 наказу губернаторам і воеводам і їх товаришам від 12 вересня 1728 року за недонесення про розбійників та інших злочинців винний піддавався покаранню переважно майнового характеру за нормами Соборного Уложення: "... а где о ворах и разбойниках проведают, о том бы доносили... А ежели кто уведав таких воров, не донесет, или в поимке не будет вспомогать, ... то на таковых править выти по Уложению"¹³⁷.

За потурання у вчиненні злочину посадові особи, на яких покладался обов'язок "викоріняти" злочинців у ввіреній їм губернії, провінції чи місті, притягалися до відповідальності. Винним призначався штраф за нормами Соборного Уложення: "А буде Губернаторы и Воеводы или полковые командиры сами проведав, или от кого известясь, в скорости за ворами и разбойниками посылков не учинятъ. И за то штрафованы будут по Уложению"¹³⁸.

---

¹³⁶ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4533. – С. 311.

¹³⁷ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 5333. – С. 99.

¹³⁸ Там само. – С. 99.

Прикажчики, виборні люди та старости відповідно до цього наказу піддавалися тілесному покаранню, клеймуванню й заслання на каторгу, якщо давали неправдиві відомості про те, що в населеному пункті, яким вони управляють, "воров и разбойников и становщиков и беглых драгун, солдат, матрозов и чужих беглых же крестьян"¹³⁹ нет.

За Анни Іоаннівни знову посилюється відповідальність для осіб, причетних до злочину. Так, відповідно до іменного указу від 7 червня 1731 року до осіб, винних у переховуванні злочинців і недонесенні про злочин, застосовувалася смертна кара: "... не точию ворам и разбойникам, которые сами то чинят, но и тем, которые пристани им дают, или ведая про них, в надлежащих местах Судьям не доносят, или какое укрывательство чинят, велено по розыску чинить смертную казнь"¹⁴⁰.

В указі від 7 червня 1731 року повідомлялося про збільшення кількості злочинів у населених пунктах імперії, а також про необхідність "викоренення" розбійників, злодіїв та інших злочинців.

Крім того, у документі зверталась увага на укази Петра I, спрямовані на протидію злочинам: "... в некоторых селах и деревнях, не страшас тех указов и забыв смертные казни, принимают и дают пристанище беглым драгунам и солдатам и матросам и беглым же людям и крестьянам, которые собираясь и присовокупляя к тому других таких же, себе подобных, чинят многие разбои и грабежи и смертныя убийства"¹⁴¹.

Згідно з наведеним документом було відтворено суворі заходи відповідальності щодо поміщиків, прикажчиків, виборних людей і старост, які сховують від влади розбійників, зло-

---

¹³⁹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 5333. – С. 99.

¹⁴⁰ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том VIII. 1828 – 1832. – СПб.: Тип. II Отд-ния Е. И. В. Канцелярии, 1833. – № 5774. – С. 472.

¹⁴¹ Там само. – С. 472.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

дій, утримувачів пристаней, становщиків у підпорядкованих їм населених пунктах, а також потуратимуть вчиненню злочинів такими особами: "... ведая об них по объявлении сего указа, хотя одного из них утаят, или каким вымышленным своим предлогом упустят: и им за ведомую и умышленную тем вора́м понаровку и утайку, и за держание их у себя, учинена будет смертная казнь... а у помещиков их... таких воров искоренять не станут: те поместья их и вотчины по настоящейму розыску, отписаны будут на Нас безповоротно"¹⁴².

Указом від 7 червня 1731 року на таких посадових осіб, як губернаторів, віце-губернаторів, воєвод, офіцерів військових команд, посланих для ловіння злочинців, покладався обов'язок контролювати виконання цього указу.

У разі якого-небудь потурання з їхнього боку передбачалася сувора відповідальність: "... и в том неисправны будут, или какую ослабу для своей корысти им вора́м учинят, или весьма настоящее время для посылки по тех воров и разбойников, каким небрежением своим умедлят: за то ... поступлено с ними будет по указам непременно"¹⁴³.

Указом Анни Іоаннівни від 10 лютого 1732 року передбачалося суворе покарання для збіглих драгунів, солдатів, матросів і рекрутів, котрі відмовляться прийти з повинною й продовжуватимуть перебувати на втіках і вчиняти злочини: "буде же кто такую ... превысокую милость презрит и сам не явится, таких беглых драгун и солдат, матросов и рекрут, також воров и разбойников всех обще, яко злодеев отечеству, ... казнить без всякаго милосердия"¹⁴⁴.

Цим документом установлювалася відповідальність для

---

¹⁴² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том VIII. 1828 – 1832. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1833. – № 5774. – С. 472.

¹⁴³ Там само. – С. 472.

¹⁴⁴ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 5954. – С. 628.

осіб, які переховували, потурали або не повідомляли про таких осіб представникам влади. З указу виходило, що діяння, вчинені причетними особами, за ступенем тяжкості прирівнювалися до розбоїв та інших злочинів, за які було передбачено суворе покарання: "... те люди, которые таких воров кроют или пристани им держатъ, или об них, також о тех, у которых они пристаюг, ведаюг, а не известяг прежде времени, признаны будут за такиж же воров... и поступлено будет с ними так, как и с сущими ворами и злодеями"¹⁴⁵.

Указом від **10 лютого 1732** року було встановлено матеріальні заохочення тим, хто спіймає і доставить злочинця, у розмірі **10 рублів**, а тим, хто повідомить про осіб, котрі "пристань им держат", заохочення було більше – **100 рублів**.

Укази Анни Іоаннівни, спрямовані на "викоренення" збіглих, злодіїв і розбійників, фактично реанімували петровські укази від **7 квітня 1715** року, від **30 жовтня 1719** року, а також Інструкцію від **24 грудня 1719** року, які містили суворі покарання, аж до позбавлення життя, усім тим, хто переховував збіглих драгунів, солдатів, матросів, стрільців, рекрутів, селян, а також злодіїв, розбійників, убивць, потурав їм або не доносив на них.

Причини, що спонукали селянина тікати від поміщика, а солдата й матроса – із місць несення служби, мали соціально-економічний характер. Їх дуже добре розкрито дослідниками кріпосного права, яке існувало протягом кількох століть на території Росії.

Уведення жорстких кримінально-правових заходів, спрямованих на "викоренення" зростаючої кількості розбійних збройних загонів у губерніях і провінціях, а також утримання військовослужбовців, рекрутів і селян від утеч, які зазвичай поповнювали лави злочинців, були викликані природним бажанням російського уряду забезпечити населення імперії від

---

¹⁴⁵ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 5954. – С. 628.

насильства, яким загрожували маргінальні групи.

За Анни Іоаннівни продовжилася політика боротьби з розкольництвом. Відповідно до Сенатського указу від **21 березня 1736** року встановлювалося покарання розкольникам за підбурювання православного населення до переходу в "розкольницьку секту". Винний підлягав засланням на галерні роботи, а майно вилучалося в державну казну.

Крім того, цим документом передбачалася відповідальність поміщикам, прикажчикам, старостам і виборним людям за потурання в "поширенні розколу" в керованих ними населених пунктах. Покарання за потурання було рівне тому, яке застосовувалося до розкольників: "ежели ж оное богомерзское учение свое будут они разсевать за ведомом своих помещиков, прикащиков же старость и выборных... и в том, оные попустители будут изобличены, то и с теми... попустилено будет против того ж, как и с самими оными развратники"¹⁴⁶.

Російський уряд за Анни Іоаннівни для протидії розбійним нападам уживає низку неординарних заходів. У деяких губерніях, на ділянках доріг, де розбійники становили найбільшу небезпеку, наказувалося вирубувати ліс обабіч дороги, "дабы ворама пристанища не было"¹⁴⁷.

За Єлизавети Петрівни, **11 вересня 1744** року, було прийнято Сенатський указ, яким вимагалось вже в усіх губерніях і провінціях розчищати ліс обабіч дороги на п'ятнадцять сажнів

---

¹⁴⁶ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6928. – С. 791.

¹⁴⁷ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6772. – С. 547–548; Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6822. – С. 588.

"для свободнаго и от воровских людей безопаснаго проезда"¹⁴⁸.

У перші роки правління Єлизавети Петрівни зберігалася політика застосування жорстких заходів щодо переховувачів злочинців, недонositелів на них і потурачів злочинам для "искоренения воров, разбойников, беглых драгун, солдат, матросов, рекрут и беглых же крестьян, и всяких шатающихся без указных паспортов людей"¹⁴⁹.

Указом Єлизавети Петрівни від 7 вересня 1744 року передбачалася смертна кара за недонесення й переховування злочинців: "... а ежели кто, уведав таких воров, не донесет, или пристань оным будет иметь, ... и таковые, яко самые те злодеи, какого б кто чина ни был, казнены будут смертию"¹⁵⁰.

Відповідно до цього указу поміщики, прикажчики, управителі, вибірні люди й старости під страхом смертної кари зобов'язані були повідомляти про злочинців, які ховаються в населених пунктах, і про тих, хто надає їм притулок. Губернаторам, воеводам, сищикам, генералітету, офіцерам і командирам військових команд наказувалося, під загрозою покарання, виявляти старання щодо піймання злочинців.

За правління Єлизавети Петрівни 7 вересня 1744 року було прийнято інструкцію для сищиків¹⁵¹, а 19 листопада 1756 року – інструкцію для головного сищика¹⁵². В інструкціях було

---

¹⁴⁸ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9032. – С. 224.

¹⁴⁹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9025. – С. 214.

¹⁵⁰ Там само. – С. 214.

¹⁵¹ Див.: Инструкция сыщикам от 7 ноября 1744 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9026. – С. 216–220.

¹⁵² Див.: Сенатский Указ "Об определении главных сыщиков для сыску и искоренении воров и разбойников и беглых людей" от 19 ноября 1756 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 180

визначено порядок розшуку та піймання злодіїв, розбійників, а також збіглих військовослужбовців, рекрутів і селян. За своїм змістом вони були багато в чому схожі з інструкцією для польових і гарнізонних команд офіцерам від **24 грудня 1719 року**.

Відповідно до п. **4** інструкції від **7 вересня 1744 року** в пійманих злочинців сищикам треба було вивідувати, які злочини вони вчинили, а "паче допытываться о том, у кого пристают, кому воровские пожитки продают или отдают, с кем знают, и не ведают ли других каких воровских станиц"¹⁵³. Пунктом **5** цієї інструкції визначався порядок зберігання "воровских пожитков" і розпорядження ними.

Прикажчики, старости й виборні люди за потурання вчиненню злочинів, а також переховування злочинців жителями населених пунктів, якими вони управляли, відповідно до пункту **7** інструкції піддавалися тілесному покаранню незалежно від того, чи знали вони про такі злочини.

16 жовтня 1752 року сенатський указ підтвердив обов'язок для поміщиків, прикажчиків, старост, виборних людей, а також соцьких і десяцьких сприяти в ловінні злодіїв, розбійників, збіглих солдатів, матросів, рекрутів і селян, а також переховувачів таких осіб, "дабы чрез то всеконечно таковыя злодеи и всякия их злодейския разорения и укрывательства прекращены быть могли"¹⁵⁴.

Цей документ відсилає до указів Петра I і Анни Іоаннівни в тій частині, де йдеться про вид і розмір покарання: "... потушено так, как о том в прежних указах изображено, без вся-

---

1825 гт. : В 45 т. Том XIV. 1754 – 1757. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10650. – С. 664–675.

¹⁵³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825 гт. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9026. – С. 217.**

¹⁵⁴ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825 гт. : В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10033. – С. 709.**

кого милосердя"¹⁵⁵.

В указі від **16** жовтня **1752** року згадується про "причинних людей": "... а ежели кто таковых воров и разбойников и становщиков и беглых... и им пристань имеющих и других к тому причинных людей, ..." ¹⁵⁶. Під "причинними людьми", у контексті цього правового положення, законодавець, очевидно, розумів тих, хто за характером своїх діянь був близький до осіб, причетних до злочину. Це могли бути ті, хто не на постійній основі надавав нічліг злочинцеві, їжу, отримував на зберігання злочинно здобуте майно тощо. Як і переховувачі, "становщики", "пристанодержатели", "причинные люди" не брали безпосередньої участі в злочинах тих, кому надавали допомогу.

В період пізнього правління Єлизавети Петрівни щодо злочинців пом'якшилося покарання. Так, приміром, відповідно до сенатського указу від **30** вересня **1754** року засудженим до смертної кари остання замінялася тілесним покаранням, клеймуванням і засланням на каторжні роботи: "... а которые явятся в воровствах и разбоях, и по Государственным правам и указам, за те их воровства надлежат будут наказанию, бить кнутом и с вырезанием ноздрей сосланы в ссылку вечно"¹⁵⁷.

Згідно з сенатським указом від **11** червня **1756** року на "обитавелів" було покладено обов'язок повідомляти представників влади про знаходження "злодійських і розбійницьких партій", а також брати участь у їх ловінні спільно з військовими командами¹⁵⁸.

---

¹⁵⁵ Там само. – С. 709.

¹⁵⁶ Там само. – С. 709.

¹⁵⁷ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг. : В 45 т. Том XIV. **1754 – 1757**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **10306**. – С. **233**.

¹⁵⁸ Див.: Сенатский Указ "О искоренении воровских и разбойнических партий по рекам оке и Волге, и о чинении вспоможения определенным для сыску оных разбойников военным командам" от **11** июня **1756** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг. : В 45 т. Том **182**

Для протидії приховуванню злочинів було посилено відповідальність для прикажчиків, старост та інших осіб, котрі зобов'язані були стежити за порядком в населених пунктах. Так, в іменному указі Єлизавети Петрівни від **22 жовтня 1759** року зазначалося, що "разбойники особливья свои имеют пристани, в которья они с воровства укываются, и в злодействии своем от таких же злых людей вспомошествоемы бывають"¹⁵⁹. Цей документ визначав, що якщо прикажчики, старости й інші управителі будуть визнані винними в тому, що сприяють злочинцям шляхом надання їм сховища "в таких местах, где воровские убежища найдены будут, а прикащики, старосты и управители в их сообществе явятся", то вони підлягали відданню в рекрути. У тому разі, якщо винні в рекрути були б непридатні, то в рекрути забирали когось із їхніх дітей або близьких родичів.

Якщо в переховуванні злочинців був винний поміщик або священик, то в указі від **22 жовтня 1759** року визначалося: "с теми поступать по прежним указам"¹⁶⁰. Згідно з "прежними" указами Петра I й Анни Іоаннівни в поміщика конфіскувався маєток, а також до нього могло бути застосовано тілесне покарання. Священик, визнаний винним у переховуванні злочинців, позбавлявся духовного сану й передавався суду, як звичайна людина.

За Єлизавети Петрівни було відтворено відповідальність за відмову населення йти в "погоню і на слід". Так, згідно з сенатським указом від **11 жовтня 1761** року поміщики, прикажчики й інші управителі населених пунктів зобов'язані були в разі виявлення поблизу їхніх поселень "розбійників", не чека-

---

XIV. 1754 – 1757. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10571. – С. 586.

¹⁵⁹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XV. 1758 – 26 июня 1762. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 11001. – С. 385.

¹⁶⁰ Там само. – С. 385.

ючи на військові команди, збирати селян і разом із ними здійснювати за злочинцями погоню.

Якщо, приміром, селяни відмовлялися брати участь у погоні, то до них застосовувалося покарання "по силе Уложения 21 главы 59, також Губернаторскаго и Воеводскаго Наказа 15 пунктов"¹⁶¹. Відповідно до Соборного Уложення за відмову йти "в погоню і на слід" винному пред'являвся позов потерпілої сторони, а також застосовувалося тілесне покарання – "бити батогом нещадно".

За правління Катерини II продовжується кримінально-правова політика посилення відповідальності переховувачів злочинців. В іменному указі Катерини II від 10 лютого 1763 року звертається увага на небезпеку, яка виходить від причетних осіб, котрі сприяють розбійникам, злодіям, грабіжникам, лихоїмцям та іншим злочинцям: "... ибо таковыя злодеи, становщики вреднее самых злейших разбойников, тем, что когда б всех становщиков и пристанодержателей искоренить, то б и разбойники сами по себе истребились, не имея нигде прибежища своего"¹⁶².

Цим же указом було передбачено для розбійників та інших злочинців звільнення від покарання, якщо вони повідомлять про тих, хто надає сховище злочинцям, за умови, що вони не вчиняли вбивств і підпалів будинків. Крім того, він визначав матеріальну винагороду в розмірі 50 рублів за повідомлення про таких переховувачів.

Іменним указом Катерини II від 22 серпня 1765 року закріплювався порядок кругової поруки населення. Так, якщо буде виявлено, що в населеному пункті знаходили притулок злочинці, то його обивателів накладалися штрафні санкції:

---

¹⁶¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XV. 1758 – 26 июня 1762. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 11337. – С. 796.

¹⁶² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XVI. 28 июня 1762 – 1764. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 11750. – С. 155–156.

"А чтоб все жительство опоручить круговою порукою в искоренении таковых злодеев, за слабое в том смотрение, а иногда и понаровку, со всего того жительство, где воры и разбойники, хотя и не ведомые им, пристань и жительство в то время имели"¹⁶³.

З кожної ревізької душі*, відповідно до цього указу, стягувався штраф по десять копійок, а на прикажчиків, старост, соцьких і десяцьких накладався додатковий штраф в розмірі 5 рублів.

Поміщики від штрафних санкцій звільнялися за умови, що їм було невідомо про переховування злочинців у своєму маєтку. Населення звільнялося від відповідальності за переховування за умови, коли одним із жителів було надано злочинцеві житло на строк не більше трьох днів. У цьому випадку відповідальність покладалася лише на того, хто надав своє житло злочинцеві, і за умови, що йому було відомо про злочинну діяльність останнього. Якщо злочинець проживав у населеному пункті понад три дні, відповідальність несло все населення, незалежно від того, знало воно чи ні про злочинну діяльність особи, яка переховувалася.

Як впливає з розгляданого документа, таких заходів було вжито для того, щоби "все обыватели в их селениях один за другим прилежнее смотрели, и никакой ворами и разбойникам пристани, а паче укывательства, не чинили"¹⁶⁴.

Указом від 22 серпня 1765 року передбачалося перехову-

---

¹⁶³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XVII. 1765 – 1766. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 12455. – С. 228.

* Ревізька душа – одиниця обліку чоловік нас. підлягає обкладенню подушною податтю (1718 – 1887 рр., у Сибіру до 1899). Див.: Российский гуманитарный энциклопедический словарь: В 3 т. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС : Филол. фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2002. Т. 3 : П – Я. – 2002. – 744 с.

¹⁶⁴ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XVII. 1765 – 1766. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 12455. – С. 228.

вачам злочинців відшкодовувати шкоду, заподіяну тим, кого вони укривали: "в недостающее же число взыскивать с тех только одних, кои воров и разбойников заведомо держали, и об их воровствах знали"¹⁶⁵.

У Наказі Катерини II Комісії про складення проекту нового Уложения від 1767 року (далі – Наказ 1767 р.) було відображено концептуальні положення з розвитку кримінального законодавства в дусі епохи Просвітництва. У ньому знайшлося місце питанням причетності до злочину та співучасті.

Катерина II в статті 202 глави X Наказу 1767 р. звертала увагу на необхідність диференціації відповідальності співучасників злочину: "... надобно положить наказания не столь великия сообщникам в беззаконии, которые не суть непосредственными оного исполнителями, как самим настоящим исполнителям"¹⁶⁶. Катерина II зазначала, що "законы, наказующие с большею жестокостию исполнителей преступления, нежели простых только сообщников, воспрепятствуют, чтоб опасность могла быть равно на всех разделена, и причинять, что будет труднее сыскать человека, который бы захотел взять на себя совершить умышленное злодеяние, понеже опасность, которой он себя подвергнет, будет больше в рассуждении наказания, за то ему положенного неравного с прочими сообщниками"¹⁶⁷.

На думку Катерини II, такий підхід до врахування ступеня участі кожного з винуватців у спільному вчиненні злочину зменшить можливість "спільникам злодіяння погодитися між собою".

У статті 203 глави X Наказу 1767 р. Катерина II розмірко-

---

¹⁶⁵ Там само. – С. 228.

¹⁶⁶ Наказ Екатерины II Комиссии о составлении проекта нового Уложения. 1767 г. // [Электронный ресурс] // Сайт: "Российский общеобразовательный портал". – Режим доступа до документа: http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793. – Дата доступу: 10.03.2013.

¹⁶⁷ Там само.

вує про доцільність звільнення від покарання співучасників злочинної діяльності, які повідомлять про її членів. Вона пропонує застосовувати таке правило у виняткових випадках: "Общий всегдашний закон, обещающий прощение всякому сообщнику, открывающему преступление, должно предпочесть временному особому объявлению в случае каком особенном; ибо такой закон может предупредить соединение злодеев, вперяя в каждого из них страх, чтоб не подвергнуть себя одного опасности; но должно по том и наблюдать свято сие обещание и дать, так говоря, защитительную стражу всякому, кто на сей закон ссылаться станет"¹⁶⁸.

Катерина II в статті 403 глави XX Наказу 1767 р. приділила увагу розгляду питання стосовно доносительства про злочини. На її погляд, обов'язок доносити має бути передбачений для громадян лише про особливо небезпечні злочини, котрі стосуються тільки "образи Величності".

У період правління Катерини II 19 грудня 1774 року було прийнято інструкцію "соцькому з товариші", у якій містилися вказівки соцьким, п'ятдесяцьким і десяцьким здійснювати контроль над населенням, щоб у населених пунктах "кроющихся воров и разбойников, шпионов и злоумышленных злоразгласителей и ко всякому воровству подговорщиков, и беглых драгун, солдат, матросов и рекрут и пристанодержателей и укрывателей отнюдь не было"¹⁶⁹.

За потурання злочинам соцькі, п'ятдесяцькі, десяцькі, старости й вибірні люди несли відповідальність: "о ворах и разбойниках и смертноубийцах и о пристанослужителях уве-

---

¹⁶⁸ Наказ Екатерины II Комиссии о составлении проекта нового Уложения. 1767 г. // [Электронный ресурс] // Сайт: "Российский общеобразовательный портал". - Режим доступа до документа: http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793. - Дата доступу: 10.03.2013.

¹⁶⁹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIX. 1770 – 1774. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 14231. – С. 1067–1081.

дав, ловить и в надлежащее место за крепким караулом приводит не будут, или хотя одного из оных вора и разбойника и смертоубийцу, по слышании узнав утаитъ, и в Канцелярии не объявит... с таковым поступлено будет по указу без упущения"¹⁷⁰.

8 квітня 1782 року Катерина II підписала Статут благочинства або поліцейський (далі – Статут 1782 р.). Цей документ активно використовувався в судовій практиці, оскільки в ньому містились окремі питання кваліфікації злочинів, а також правила призначення покарання за окремі види злочинів.

Статут 1782 р. містив низку кримінально-правових норм, котрі мали ознаки причетності до злочину та співучасті. Так, у статті 229 розділу М "Запрещени" Статуту перелічувалися діяння, що мали ознаки приховування злочину. Вони були віднесені до категорії злочинів проти правосуддя: "подтверждается запрещение учинять уголовныя преступления противу правосудия вообще, как то..."¹⁷¹. До їх числа входили: "прием краденной вещи" (п. 8), "лживое употребление поддельного, или скрытого, или утаенного" (п. 10), "утайка уголовного дела" (п. 12)¹⁷². У ч. 2 ст. 271 Статуту 1782 р. було передбачено відповідальність за потурання по службі: "учинитъ упущение должности"¹⁷³.

Статут 1782 р. включав норми, які передбачали відповідальність за групову співучасть. Про такі злочини йшлося в статті 230 розділу М "Запрещени". Це "сходбища подозрительныя" (п. 2), "челобитье или прошение, или донос скопом или

---

¹⁷⁰ Там само. – С. 1070.

¹⁷¹ Указ Екатерины II "Устав Благочиния или Полицейский" от 8 апреля 1782 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг.: В 45 т. Том XXI. 1781 – 1783. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 15379. – С. 480.

¹⁷² Там само. – С. 480–481.

¹⁷³ Там само. – С. 486.

заговором" (п. 7). Ці злочини були віднесені до тих, що були "проти́ву народно́й ти́шини"¹⁷⁴.

Відповідно до Статуту 1782 р. при визначенні виду покарання враховувався розмір майна, яке винні незаконно придбавають. У п. 8 ст. 271 за прийняття краденої речі ціною понад двадцять рублів передбачалося взяття винного під варту й передання його до суду. Якщо сума була нижчою за двадцять рублів, то винний брався під варту й направлявся в робочий дім "доне́же зарабо́таєт, ско́лько це́ною при́нял краде́ную ве́щь"¹⁷⁵.

За такі діяння, як "упущение должности" (п. 2 ст. 271), використання приховуваного майна (п. 10 ст. 271), утаювання кримінального злочину (п. 12 ст. 271), "сходбище подозрительное" (п. 1 ст. 272), "учинение скопа" (п. 6 ст. 272), "учинение челобитья или прошение или донос скопом или заговором" (п. 7 ст. 272) Статут 1782 р. зобов'язував органи влади брати винних під варту й направляти до суду: "... того имать под стражу, и отослать к суду"¹⁷⁶.

Таким чином, розмір приховуваного майна, вид приховуваного злочину, кількість осіб, що утворювали "сходбище" або "скоп", значення не мало. Винну особу належало представити суду для дальшого розгляду. Отже, такі діяння мали великий ступінь суспільної небезпечності в порівнянні з тими, за які призначалося покарання у вигляді направлення в робочий дім.

Про підбурювання знаходимо згадку в статті 200 Статуту 1782 р., де було закріплено заборону підбурювати православ-

---

¹⁷⁴ Там само. – С. 481.

¹⁷⁵ Указ Екатерины II "Устав Благочиния или Полицейский" от 8 апреля 1782 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 г. : В 45 т. Том XXI. 1781 – 1783. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 15379. – С. 486.

¹⁷⁶ Там само. – С. 486.

них змінити віру: "Подтверждается и возобновляется запрещение всем и каждому иноверцу православного отвратить от православия, или уговорить перейти в иную веру"¹.

У Грамоті на права і вигоди містам Російської імперії (Жалуваній грамоті містам) і в Грамоті на права, вольності й переваги благородного російського дворянства (Жалуваній грамоті дворянству), прийнятих у 1785 році Катериною II, було передбачено відповідальність за підбурювання до злочину.

Так, дворянин і міщанин могли бути позбавлені свого звання, якщо "доказано будет, что других уговаривал, или научал подобныя преступления учинить"². До таких злочинів належали: порушення клятви, зрада, розбій, всілякі крадіжки, нечесні вчинки, злочини, за які закон передбачав тілесне покарання.

За правління Павла I особи, які надавали житло для переховування злочинців, розглядалися як найнебезпечніші злочинці нарівні з убивцями й бунтівниками. Так, в іменному указі генерал-прокурора від 13 вересня 1797 року наводилася класифікація злочинців для визначення місця відбуття покарання.

До першої категорії увійшли винні в утриманні приста-ней: "1) смертоубийщов, також произносителей дерзких слов противу Императорскаго Величества, равно возмутителей народа и пристанодержателей, по наказании отсылать въ Нерчинск в работу"³. Пізніше в період правління Павла I відповідно до іменного даного сенату указу від 31 липня 1799 року на каторжні роботи призначалися лише особи, визнані вин-

---

¹ Там само. – С. 478.

² Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XX. 1784 – 1788. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 16187. – С. 347.

³ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIV. 6 ноября 1796 – 1797. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 18140. – С. 735.

ними в убивстві або грабежі¹.

1 січня **1833** року Микола I видав маніфест про введення в дію з 1 січня **1835** року Зводу законів Російської імперії. У XV томі (Закони кримінальні) Зводу законів Російської імперії **1833** року містилися кримінально-правові норми. Відтоді Соборне Уложення **1649** року, новоуказні статті про татебні, розбійні та убивчі справи **1669** року, а також деякі узаконення, що містили кримінально-правові норми, прийняті з другої половини XVII і до початку XIX століття, перестали діяти.

Звід законів Російської імперії **1833** року діяв до жовтневої революції **1917** року. За цей період редакція, а також нумерація кримінально-правових норм п'ятнадцятого тому Зводу законів неодноразово змінювалася.

У XIV томі Зводу законів Російської імперії **1833** року містився Статут про попередження і припинення злочинів. Статті статуту відсилали до законів Російської імперії, які належало застосовувати при вчиненні винним злочину².

23 березня **1839** року Микола I затвердив Сільський поліцейський статут для державних селян (далі – Сільський поліцейський статут **1839** року), а також Сільський судовий статут для державних селян (далі – Сільський судовий статут **1839** року).

Сільський поліцейський статут **1839** року містив кримінально-правові норми. Однак у них не було передбачено санкцій за злочини. Норми відсилали до статей Статуту про попередження і припинення злочинів **1833** року і Законів кримінальних **1833** року.

Приміром, у статті **71** Сільського поліцейського статуту

---

¹ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649** – **1825** гг. : В 45 т. Том XXV. **1798** – **1799**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **19059**. – С. **742**.

² Див.: Устав о предупреждении и пресечении преступлений. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1876**. – **96** с.

1839 року було передбачено обов'язок для селян повідомляти сільських старост про утримування пристаней, про "скопище воров и разбойников". Крім того, селяни зобов'язані були "доносить об умысле на зажигательство и о похваляющихся на оное" (ст. **72**), а також доносити найближчому своєму начальству, "если узнает о намерении, тем более о самом действии всякаго рода законопротивных поступков и злоумышлений, в особенности же насилии и убийстве"¹ (ст. **73** Сільського поліцейського статуту **1839** року).

У розділі I Сільського судового статуту **1839** року були розкрито ознаки проступку, за які призначалося покарання, а також наведено його види. Крім того, у статтях **99** – **101** статуту визначено види співучасників проступку та причетних до нього осіб.

Законодавець вживав не термін "співучасники", а термін "спільники", характеризуючи осіб, які брали участь у вчиненні проступку. Відповідно до ст. **99** Сільського судового статуту **1839** року спільниками визнавалися: **1)** призвідники; **2)** помічники й **3)** учасники.

Під призвідниками розумілись особи, які діяли спільно з іншими, але "прежде их первые положили умысел и согласили к тому других, или первые подали пример к совершению проступка" (ст. **100** Сільського судового статуту **1839** року). Ознаки помічників та учасників було розкрито в ст. **101** статуту.

Цікаво зазначити, що відповідно до п. **5** ст. **101** Сільського судового статуту **1839** року недоносителі про злий намір, а також про вчинений уже проступок були віднесені до категорії помічників та учасників. Крім того, виходячи з п. **6** ст. **101** статуту помічниками й учасниками вважалися "те, кои изобли-

---

¹ Див.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XIV. 1839. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1840. – № 12165. – С. 286.

чені в разделении выгод от проступка"¹.

У ст. **102** Сільського судового статуту **1839** року роз'яснювалося розуміння приховувачів проступку: "... те, кои укрывали последствия проступка, или виновны в отпуске, или в послаблении при поимке учинившаго проступок"². Судячи зі співвідношення статей **99** і **102** Сільського судового статуту **1839** року законодавець не відніс приховувачів до категорії спільників, а вирізнив їх в окремий вид.

Слід відзначити, що таке ж саме розуміння спільників і приховувачів було в кримінальному законодавстві, закріпленому в Статуті про попередження і припинення злочинів (том **XIV** Зводу законів Російської імперії **1833** року), а також у Законах кримінальних **1833** року (том **XV** Зводу законів Російської імперії **1833** року).

У **1845** році Державною Радою Російської імперії було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні³. **15** серпня **1845** року воно було затверджене імператором Миколою I, а набрало сили **1** травня **1846** року. З **1845** до **1885** року редакція цього Уложення змінювалася, а в редакції **1885** р. воно діяло до революції **1917** р. У роботі ми будемо використовувати текст Уложення про покарання кримінальні та виправні в останній його редакції.

Уложення **1885** року закріплювало низку положень про причетність до злочину та співучасть. Так, наприклад, у ст. **11** Уложення **1885** року передбачалося дві форми співучасті: **1)** співучасть за попередньою змовою; **2)** співучасть без попе-

---

¹ Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. **12** декабря **1825** – **28** февраля **1881** гг.: В **55** т. Том **XIV**. **1839**. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1840**. – № **12166**. – С. **297**.

² Там само. – С. **297**.

³ Див.: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных **1845** г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: **08.10.2012**.

редньої змови. Для кожної з цих форм був характерним свій перелік видів співучасників.

Відповідно до ст. 12 Уложення 1885 року за співучасті без попередньої змови виділялися такі види, як: 1) головні винуватці; 2) учасники. До головних винуватців відносилися: 1) особи, які розпоряджалися діями інших учасників; 2) особи, які керували діями інших учасників; 3) особи, які стали до дії раніше за інших, від самого її початку; 4) особи, які безпосередньо вчинили злочин. До кола учасників входили: 1) особи, які надавали допомогу головним винуватцям у скоєнні злочину; 2) особи, які доставляли засоби на місце злочину; 3) особи, які усували перешкоди для вчинення злочину.

У разі співучасті за попередньою змовою вирізнялися такі види: 1) призвідники; 2) спільники; 3) підмовники або підбурювачі; 4) пособники (ст. 13 Уложення 1885 року).

До призвідників відносилися: 1) особи, які керували діями інших при вчиненні злочину або замаху на злочин; 2) особи, які перші розпочали вчиняти злочин (ті, хто подає приклад іншим учасникам вчинення злочину – А.Б.).

Спільниками вважалися: 1) особи, які погодилися з призвідниками вчинити спільними зусиллями умисний злочин; 1) особи, які погодилися з учасниками вчинити спільними зусиллями умисний злочин;

До підмовників і підбурювачів належали особи, які не брали участі в злочині, але проханнями, переконаннями, підкупом, обіцянням вигод, спокушанням, обманом, примусом чи погрозами схилили інших до вчинення злочину.

До пособників відносились особи, які не брали участі у вчиненні злочину, але з корисливості чи інших особистих спонукань: 1) допомагали або зобов'язали допомагати тим, хто замислив злочин: а) порадами, указівками, повідомленням інформації; б) доставлянням яких-небудь засобів для вчинення злочину; в) усуненням перешкод; 2) заздалегідь, перед вчиненням злочину, надавали в себе притулок учасникам злочи-

ну; 3) заздалегідь обіцяли сприяти після скоєного, переховати злочинців чи приховати злочин.

Формулюючи ознаки пособництва, законодавець виділив критерії, які дозволяють відмежувати співучасть від причетності до злочину. В Уложенні **1885** року указується на те, що пособником визнається особа, яка завідомо перед вчиненням злочину обіцяла сприяти переховуванню злочинців або прихованню злочину після скоєного. Отже, якщо таке сприяння заздалегідь не обіцяне, то пособництвом воно не охоплювалось би. Згідно з Уложенням **1885** року така діяльність уважалася причетністю до злочину.

Відповідальність для перелічених видів співучасників була різною залежно від ступеня їх участі у вчиненому злочині. Так, згідно зі ст. **117** Уложення **1885** року в разі вчинення злочину без попередньої змови головні винуватці засуджувалися до "найвищої міри покарання, за той злочин у законах належного"¹, а учасники злочину каралися на ступінь чи два нижче за те, що чекало на головних винуватців.

За вчинення злочину за попередньою згодою призвідники, якщо в законі не визначався особливий рід або особлива міра покарання, а також підмовники й підбурювачі засуджувалися до найвищої міри покарання, передбаченої за злочин, у якому вони брали участь (ст.ст. **118** і **120** Уложення **1885** року).

Для співників у злочині, відповідно до ст. **119** Уложення **1885** року, міра відповідальності визначалася залежно від міри сприяння призвідникам у підготуванні до злочину, у підшуканні учасників злочину, а також залежно від сприяння у вчиненні злочину.

---

¹ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных **1845** г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: **08.10.2012**.

Пособники, дії яких були необхідні для вчинення злочину, згідно зі ст. 121 Уложення 1885 року, несли відповідальність нарівні з тими, хто його вчинив, а решта – на ступінь нижче, у разі сприяння у вчиненні злочину.

У ст.ст. 115 – 121 Уложення 1885 року передбачалися певні умови (зокрема для призвідника, спільника, пособника, підмовника або підбурювача), за виконання яких покарання знижувалося на один, два або три ступеня відносно покарання за злочин, у якому вони брали участь. Наприклад, особа повинна була добровільно відмовитися від вчинення злочину, сприяти в недоведенні злочину до кінця, повідомити про свою участь у злочині тощо.

Уложення 1885 року вводило інститут добровільної відмови від вчинення злочину (ст. 122 Уложення 1885 року.), який застосовувався в тих випадках, коли до вчинення замаху на злочин усі, хто в ньому брав участь, добровільно відмовилися від доведення його до кінця, і за умови, що злочин не належить до числа тих, "в коих законом полагается наказание и за один на них умысел"².

Було встановлено правила кваліфікації при ексцесі виконавця. Згідно зі ст. 123 Уложення 1885 року в разі якщо хтось із учасників злочину вчинив інший злочин за відсутності єдиної згоди між спільниками, то винний піддавався покаранню за правилами про сукупність злочинів.

В Уложення 1885 року було включено норми, які передбачали відповідальність за причетність до злочину ("прикосновенных к делу и преступлению"). У ст.ст. 14 та 15 визначались особи, які були причетні до злочину: 1) потурачі*, ті, хто, маю-

---

² Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: 08.10.2012.

* Див.: ст. 14 Уложення 1845 р.

* Див.: ст. 14 Уложення 1845 р.

чи владу або можливість попередити злочин, цілеспрямовано або свідомо допустили його вчинення; 2) переховувачі*, ті, хто не брав участі у вчиненні злочину, а після скоєного: а) приховав або знищив сліди злочину; б) сховав злочинців; в) узяв до себе, або прийняв на зберігання, або передав чи продав іншим викрадене, або відняте у кого-небудь, або іншим протизаконним способом здобути речі; 3) особи*, які завідомо знали про умисний (мається на увазі підготовлюваний або вчинюваний злочин – А.Б.) або вже вчинений злочин, мали можливість повідомити про це владу, але не виконали цього обов'язку*.

Відповідальність за причетність до злочину передбачалась у різних розділах Уложення 1885 року залежно від того, які було порушено суспільні відносини особами, що скоїли первинний злочин*.

Згідно з Уложенням 1885 року за приховування несли відповідальність не тільки фізичні особи, але й громади. Так, статтею 530 встановлювалося: "з єврейської громади, у якій переховувався військовий втікач із євреїв, стягується..."³. Цією нормою в російському кримінальному праві того періоду закріплювався принцип колективної відповідальності за вчинення злочину.

Такий репресивний підхід законодавця Російської імперії був зумовлений, імовірно, тим, що дуже складно було змінити звичаї та традиції релігійних або етнічних груп населення Росії, щоб особи сприяли виявленню та видачі органам влади

---

* Див.: ст. 14 Уложення 1845 р.

* Див.: ст. 15 Уложення 1845 р.

* Ідеться про такий вид причетності, як недонесення.

* Див., напр., ст.ст. 822, 930, 931-1, 931-2, 1210, 1670-1, 1701 та 1702 Уложення 1845 р.

³ Див.: Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: 08.10.2012.

розшукуваних осіб.

Як висловився П.І. Пестель у підготовленому ним програмному документі для Південного товариства декабристів (Руська Правда), євреї "відрізняються від усіх інших народів, що наймовірно тісний зв'язок між собою незмінно зберігають, ніколи один одного не видають ні в яких випадках та обставинах і завжди готові до всього того, що власне для їхньої громади може бути вигідне чи корисне..."*.

Як слушно зазначав Н.Д. Сергієвський, інститут групової відповідальності завжди існував у російському кримінальному праві, і "найпевніше, завжди існуватиме, видається у письменників немовби однією суцільною, безперервною помилкою... – положення, очевидно, неслухне"⁴.

В Особливій частині Уложення 1885 року пропонується такий різновид причетності, як заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом*.

За вчинення деяких злочинів передбачалась однакова відповідальність для співучасників (призвідників, спільників, пособників, підмовників або підбурювачів) і причетних осіб (потурачів, переховувачів або недоносителів)*. Так, наприклад, згідно зі ст. 243 Уложення 1885 року всі учасники посягання на особу імператора або його владу у вигляді спільників, підмовників, підбурювачів або потурачів, а так само переховувачів і

---

* Пункт 4 програмного документа для Південного товариства декабристів. Див.: Пестель П. И. Русская правда, или Заповедная Государственная Грамота Великого Народа Российского служащая Заветом для Усовершенствования Государственного Устройства России и Содержащая Верный Наказ как для Народа так и для Временного Верховного Правления / "Русская правда" П. И. Пестеля и сочинения, ей предшествующие / [под ред. М. В. Нечкиной] / Восстание декабристов. Документы. Т. VII. / [под ред. М. В. Нечкиной]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1958. – С. 119–209.

⁴ Сергеевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII века / Н.Д. Сергиевский. – СПб. : Изд. книжн. маг. А.Ф. Цинзерлинга, 1887. – С. 41.

* Див., напр., ст.ст. 822, 930, 931-1, 931-2, 1210, 1670-1, 1701, 1702 Уложення 1845 р.

* Див., напр., ст.ст. 243, 1552, 1661 Уложення 1845 р.

недоносителів засуджуються "до того ж покарання".

В Особливій частині Уложення 1885 року мовиться про такі форми злочинної діяльності, як скоп*, змова*, зграя*, злочинне співтовариство*. За вчинення злочину в складі таких злочинних об'єднань передбачалася спеціальна відповідальність.

В окремих кримінально-правових нормах Уложення 1885 року містилися ознаки потурання злочину. Так, відповідно до відділення 1 ("О преступлениях и проступках чиновников при следствии и суде, ст. 426 – 434") глави XI ("О преступлениях и проступках чиновников по некоторым особым родам службы, ст.ст. 426 – 505") розділу 5 ("О преступлениях и проступках по службе государственной и общественной, ст.ст. 329 – 505") Уложення 1885 року до відповідальності притягувалися слідчі: за порушення своїх посадових обов'язків (ст. 426), за придбання майна, що є "предметом справи" (ст. 427), за невідкриття провадження в справі, коли були достатні підстави для проведення слідства (ст. 429), за тяганину при веденні слідства (ст. 431), за примушення до дачі показань (ст. 432). Згідно з відділенням 3 ("О преступлениях и проступках чиновников полиции, ст.ст. 446 – 459") глави XI розділу 5 Уложення 1885 року до відповідальності притягувалися чиновники поліції за потурання злочину (ст. 446).

У 1864 році Державною Радою Російської імперії було прийнято Статут про покарання, що накладаються мировими судьями (далі – Статут про покарання 1864 року)⁵, а 20 листо-

---

* Див., напр., ст.ст. 249, 269, 269-1 Уложення 1845 р.

* Див., напр., ст. 249 Уложення 1845 р.

* Див., напр., ст.ст. 922, 924-930, 1607, 1613, 1633, 1639, 1645 Уложення 1845 р.

* Див., напр., ст. 1654 Уложення 1845 р.

⁵ Див.: Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями 1864 г. [Електронний ресурс] // Сайт "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: 08.10.2012.

пада **1864** року затверджено імператором Олександром II. Цей документ вміщував кримінально-правові норми, виділені з Уложення **1885** року, про злочинні діяння, підвідомчі мировим суддям. Статут про покарання **1864** року передбачав відповідальність за менш тяжкі протиправні діяння (проступки).

У статті **15** Статуту про покарання **1864** року містилося положення про співучасть: "За участі двох чи більше осіб у вчиненні проступку ті з винних, які його самі вчинили або підготували до того інших, караються суворіше, ніж їхні співучасники". Таким чином, можна було б виокремити три види співучасників: **1)** особи, які вчинили діяння (виконавці), **2)** особи, які підбурювали до вчинення проступку (підбурювачі), **3)** інші особи, які брали участь у вчиненні проступку.

В Особливій частині Статуту про покарання **1864** року встановлювалася відповідальність за окрему форму незаконної діяльності – участь у збіговиську*. Крім того, документ містив норми, які визначали відповідальність за деякі види причетності до злочину (приховування злочинця або майна, здобутого злочинним шляхом*, а також придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом*).

Наприклад, відповідно до ст. **172** Статуту про покарання **1864** року приховувачі злочину та учасники злочину несли однакову відповідальність: "за участь у крадіжці та за приховування викраденого винні підлягають покаранням, визначеним за крадіжку". Однак мировий суддя міг зменшити покарання до половини для цих осіб.

У **1876** році було прийнято Статут про попередження і припинення злочинів (далі – Статут **1876** року). Він прийшов на зміну Статуту, прийнятому в **1833** році, який набрав чинності з **1 січня 1835** року.

---

* Див., напр., ст. **42-1** Статуту про покарання **1864** р.

* Див., напр., ст.ст. **64, 159, 172** Статуту про покарання **1864** р.

* Див., напр., ст.ст. **159, 180** Статуту про покарання **1864** р.

Статут **1876** року містив норми про причетність до злочину та співучасть. Як и Статут **1833** року, він не передбачав покарання за вчинення злочинів. Статті Статуту **1876** року відсилали до законів Російської імперії, які встановлювали покарання за вчинення злочинів, про які йшлося в документі.

Так, наприклад, стаття **112** Статуту **1876** року забороняла подавати прохання або донос "скопом или заговором". У цій же статті були посилання на Статут благочинства і поліцейський **1782** року й на інші правові норми, у яких передбачалося покарання.

Статут **1876** року зобов'язував органи поліції реагувати на певну поведінку людей, яка свідчила про вчинення ними злочинів. Наприклад, згідно зі ст. **156** поліція повинна була стежити за тим, щоб не виникали "непотрібні й звабливі зборища".

Крім того, в Статуті **1876** року містилася указівка населенню, коли й кому належало повідомляти про факти злочину. Так, у сьомій главі Статуту **1876** року передбачалися заходи з попередження та припинення крадіжок, розбою, грабежу, а також утримання пристановищ. Відповідно до ст. **290** громадяни були зобов'язані доносити органам поліції про відомі їм факти утримання притонів, а також скопищ злодіїв і розбійників.

До початку **XX** століття на території Російської імперії крім Уложення про покарання кримінальні та виправні **1845** року (в редакції **1885** року), Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями (**1864** г.), Статуту про засланих **1909** року, діяло військово-морське кримінальне законодавство. Воно було закріплено у Військовому та Морському статутах.

Військово-морське кримінальне право на території Російської імперії почало діяти від часів Петра I. З моменту прийняття Військового статуту **1716** року й Морського статуту

1720 року воно періодично змінювалося. У 1797 році було прийнято Статут військового флоту, який у 1853 році замінено на Морський статут. У 1812 році Військовий статут 1716 року доповнено Польовим уложенням, що містило Військово-кримінальні закони, які діяли у воєнний час. У 1839 році було прийнято Військово-кримінальний статут. У 1867 році введено в дію Загальну частину, а в 1868 році – Особливу частину Військового статуту про покарання, який замінив Військово-кримінальний статут 1839 року. У 1869 році прийнято Дисциплінарний статут, у 1868 році – Морський статут про покарання (у 1885 році його редакцію було змінено).

Прийнятий у 1874 році Статут військовий про повинність зумовив прийняття в 1875 році Військово-кримінального кодексу.

Окремі кримінально-правові норми, що містилися в узаконах по військово-морському відомству, наприкінці XIX століття були зведені у Військово-Морський статут про покарання.

У період першої світової війни було посилено кримінальну відповідальність за військові злочини. Так, наприклад, згідно з наказом № 29 від 14 січня 1916 року за підбурювання до дезертирства могла бути призначена смертна кара⁶. У зв'язку з цим до Військового статуту про покарання 1869 року було внесено відповідні зміни.

У Статуті про засланих кримінально-правові норми містилися в главі шостій "Про кримінальну і дисциплінарну відповідальність засланих"⁷. Документ цей було затверджено 22 липня 1822 року Олександром I. Редакція статуту час від часу змінювалася, оновлені видання його виходили в 1857, 1890, 1906 й у 1909 роках. Деякі з кримінально-правових норм цього доку-

---

⁶ Див.: Приказ по Военному ведомству № 29 от 14 января 1916 г. // Разведчик, 1916. – № 1318. – С. 86.

⁷ Устав о ссыльных // Свод законов Российской империи. Т. XIV. – СПб. : Деятель, 1912. – Ст. 3427.

менту визначали ознаки переховування злочинця. Так, відповідно до статті 249 Статуту про засланих 1909 року за обмін іменами та прізвиськами заслани (каторжани, заслани поселенці) підлягали певним видам покарань.

22 березня 1903 року Державною Думою Російської імперії було прийнято Кримінальне уложення. Однак у повному обсязі його не було введено в дію*. Від 1904 року й до жовтневої революції 1917 року на території Російської імперії поетапно вводилися в дію окремі глави Кримінального уложення.

У ст. 51 Кримінального уложення закріплюються ознаки співучасті, із яких можна визначити, що співучастю є діяльність кількох осіб, які погодилися вчиняти злочинні діяння або діяли спільно.

Ця норма пропонує три види співучасників: 1) особи, які безпосередньо вчинили злочинне діяння або брали участь у його виконанні (виконавці); 2) особи, які підбурили іншого до співучасті в злочинному діянні (підбурювачі); 3) особи, які були пособниками, що доставляли засоби або усували перешкоди, надали допомогу у вчиненні злочинного діяння порадою, указівкою чи обіцянням не зашкоджувати його вчиненню або приховати його (пособники)*.

Кримінальне уложення містило положення, згідно з яким знижувалася міра відповідальності для деяких видів співучасників злочину. За ч. 2 ст. 51 Кримінального уложення співучасники тяжкого злочину або злочину підлягають покаранню за вчинене злочинне діяння, але для пособника покарання пом'якшується за умови, що його допомога була неістотною.

У розгляданому документі було передбачено диференціацію відповідальності співучасників проступку. Виходячи з

---

* До революції 1917 р. на території Російської імперії діяли глави I – V, VII, XII, XV, XXI, XXVI, XXVII, XXXV і XXXVII Кримінального уложення 1903 року.

* Див.: ст. 51 Кримінального уложення.

положень ч. 3 ст. 51 Кримінального уложення за вчинення проступку карається лише той, хто безпосередньо його вчинив або брав участь у його вчиненні (виконавці проступку – А.Б.), а підбурювач і пособник підлягають покаранню тільки у випадках, які визначено в законі.

Інститут добровільної відмови від співучасті в злочині закріплювався в ч. 5 ст. 51 Кримінального уложення, де було сказано, що співучасник, який відмовився від участі в злочинному діянні та своєчасно вжив усіх залежних від нього заходів для його відвернення, звільняється від покарання.

Кримінальне уложення в Загальній та Особливій частинах вирізняє форми співучасті. Так, у ст. 52 Кримінального уложення, яка встановлювала правила кваліфікації діянь учасників злочинного співтовариства, зазначалося, що особа, яка погодилася взяти участь у співтоваристві для вчинення тяжкого злочину або злочину і не відмовилася від подальшої співучасті, але не була співучасником тяжкого злочину або злочину, відповідає тільки за участь у співтоваристві.

У ч. 2 ст. 52 Кримінального уложення визначено, що участь у співтоваристві для вчинення тяжкого злочину або злочину в зраї, створеній для вчинення кількох тяжких злочинів або злочинів, карається у випадках, окремо законом указаних.

Таким чином, у Загальній частині Кримінального уложення вбачаються дві форми співучасті: злочинне співтовариство взагалі й злочинне співтовариство у вигляді зраї. В Особливій частині Кримінального уложення, крім співтовариства* і зраї*, указується на такий вид злочинного об'єднання, як скопище*.

Кримінальне уложення не згадує про причетність до злочину. Однак, незважаючи на це, деякі види причетності наво-

---

* Див.: ст.ст. 102, 118, 118-1 і 125 – 127 Кримінального уложення.

* Див.: ст. 279 Кримінального уложення.

* Див.: ст.ст. 121 і 123 Кримінального уложення.

дяться в Особливій частині Кримінального уложення, у якій передбачалася відповідальність за недонесення про злочин* та учасника тяжкого злочину*, а також за переховування злочинця*, майна* і речових доказів*.

Слід зазначити, що ст. 170 Кримінального уложення закріплювала правило, за яким до осіб, які вчинили злочини, передбачені ст.ст. 162 – 169 Кримінального уложення (не повідомили владу про достеменно відомий злочин, а також вчинили приховування), не застосовувалося покарання. Це відбувалось у випадку, коли: 1) повідомлення про злочин було б звинуваченням члена сім'ї недоносителя у вчиненні ним тяжкого злочину або злочину; 2) приховувався злочин, вчинений членами сім'ї приховувача; 3) переховуваним був член сім'ї переховувача.

Цікаво зазначити, що ст. 170 Кримінального уложення закріплювала такі правила: 1) до недоносителя не застосовувалося покарання за неповідомлення про злочин, який він вчинив; 2) до осіб не застосовувалося покарання за приховування вчиненого ними злочину.

В Особливій частині Кримінального уложення було вказано на такий вид причетності, як придбання, прийняття на зберігання й збут чужого майна, здобутого завідомо злочинним шляхом. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 279 Кримінального уложення покаранню піддавалися винні в участі в зраді, утвореній для придбання, прийняття на зберігання, приховання, застави або збуту чужого майна, здобутого завідомо злочинним шляхом.

Крім того, за ч. 1 ст. 279 Кримінального уложення пока-

---

* Див.: ст.ст. 163 і 644 Кримінального уложення.

* Див.: ст. 164 Кримінального уложення.

* Див.: ст.ст. 168 і 644 Кримінального уложення.

* Див.: ст. 279 Кримінального уложення.

* Див.: ст. 166 Кримінального уложення.

рання зазнавала особа, винна в наданні пристановища завідомо учасникові зграї. Однак у нормі не вказувалося, чи має воно бути задалегідь обіцямим.

27 лютого 1918 року відбулася Лютнева буржуазно-демократична революція. Органи управління державою перейшли до Тимчасового уряду. 1 вересня 1917 року постановою Тимчасового уряду було проголошено Російську Республіку.

У період дії Тимчасового уряду на території Російської держави продовжувало бути чинним Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року (в редакції 1885 року), Статут про покарання, що накладаються мировими суддями (1864 р.), Статут про засланих 1909 р., Військовий і Морський статuti. Судами в той час не застосовувалися лише кримінально-правові норми, які стосувалися посягання на імператора і членів його сім'ї.

На території України після зречення російського імператора Миколи II від престолу почалось формування національних органів влади. У березні 1917 року в Києві була створена Центральна Рада, куди увійшли представники українських політичних партій, громадських організацій та різних верств суспільства. У квітні 1917 року на Всеукраїнському національному конгресі Центральна Рада отримала статус виконавчого органу, який діяв на українських землях.

25 жовтня (7 листопада) 1917 року Тимчасовий уряд було скинуто більшовиками. Відтоді розпочався новий період розвитку кримінального законодавства на території України.

7 (20) листопада 1917 року Українська Центральна Рада у своєму третьому універсалі оголосила створення Української Народної Республіки (далі – УНР) у складі Російської Республіки⁸.

---

⁸ Див.: III універсал Українською Центральною Радою від 7 (20) листопада 1917 р. // ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9.

25 листопада (7 грудня) 1917 року УНР приймає Закон "Про правонаступництво", яким було визначено, що до сформування Федеративної Російської Республіки всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до **27 жовтня 1917 року**, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, як закони і постанови Української Народної Республіки⁹. Дане положення було підтверджено Законом УНР "Про порядок видання законів" від **8 (21) грудня 1917 р.**¹⁰ Таким чином, на території України продовжувало діяти кримінальне законодавство Російської імперії.

9 (22) січня 1918 року Українською Центральною Радою четвертим універсалом було проголошено, що Українська Народна Республіка стає самостійною державою¹¹. Між тим, у зв'язку із наступом радянських військ на Київ, Українська Центральна Рада була змушена переїхати в Житомир.

3 березня 1918 р. у Брест-Литовську між Росією з одного боку і Німеччиною та її союзниками з іншого був укладений мирний договір, за яким радянський уряд визнавав незалежність України.

У цей період на території України органів влади практично не існувало. Так описує ситуацію в Україні німецький пу-

---

⁹ Див.: Закон УНР "Про правонаступництво" від **25 листопада (7 грудня) 1917 р.** [Електронний ресурс] // Сайт: "© **2010 – 2013.** Українські підручники онлайн". – Режим доступу до документа: <http://textbooks.net.ua/content/view/993/17>. – Дата доступу: **10.03.2013.**

¹⁰ Див.: Закон УНР "Про порядок видання законів" від **8 (21) грудня 1917 р.** [Електронний ресурс] // Сайт: "© **2010 – 2013.** Українські підручники онлайн". – Режим доступу до документа: <http://textbooks.net.ua/content/view/998/17>. – Дата доступу: **10.03.2013.**

¹¹ Див.: **IV** універсал Українською Центральною Радою від **9 (22) січня 1918 р.** // Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – **1917.** – **13 січня.** – № **3.**

бліцист Колін Росс у своїй доповіді керівнику операційного відділення німецького східного фронту про положення справ на Україні у березні 1918 р.: "У країні немає ніякої центральної влади, що охоплює більш-менш значну територію. Уся країна розділена на цілий ряд окремих областей, які обмежуються межами повіту, міста, а іноді навіть окремими селами і селищами. Влада в таких областях належить різним партіям, а також і окремим політичним авантюристам, розбійникам і диктаторам. Можна зустріти села, оточені окопами, які ведуть одне з одним війну за поміщицьку землю. Окремі отамани панують в областях, підпорядкування яких вони домагаються за допомогою своїх наближених і найманців"¹².

29 квітня 1918 року на Всеукраїнському землеробському конгресі в Києві було проголошено гетьманат під керівництвом Павла Скоропадського. Його уряд у документах мав назву – Українська держава. Державні органи УНР було скасовано.

Урядом П. Скоропадського також було скасовано нормативно-правові документи, які було прийнято за часів Тимчасового уряду, а також Центральної Ради. Так, П. Скоропадський у Грамоті до всього українського народу від 29 квітня 1918 року вказував, що "усі розпорядження колишнього українського уряду, а також тимчасового Російського уряду відміняються і знищуються"¹³.

У період правління П. Скоропадського на українських землях де-факто діяло законодавство Російської імперії. Так, у пункті 23 Закону Української держави "Закони про тимчасо-

---

¹² Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 г. // Архив русской революции. В 22-х томах. Т. 1 – 2 / [под ред. С. А. Кондратова]. – Репринт. изд. 1921 – 1922 гг., издаваемый Г. В. Гессеном. – М. : "Терра"; Политиздат, 1991. – С. 288.

¹³ Грамота ко всему украинскому народу от 29 апреля 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Державний архів Чернігівської області". – Режим доступу до документа: <http://cn.archives.gov.ua/expos/temat/independ/4.html>. – Дата доступу: 08.02.2013.

вий державний устрій України" від **29 квітня 1918** року було вказано, що "Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі"¹⁴. Між тим, урядом П. Скоропадського не було прийнято нормативного документу, який би визначав порядок застосування законодавства Російської імперії.

На думку В.М. Іванова, тою мірою, як затверджувалися відповідні закони Української держави, скасовувались попередні законодавчі акти, про що, як правило, вказувалося в тексті того чи іншого закону¹⁵. У період Гетьманату не було прийнято кримінального законодавства, тому на землях Української держави продовжувало діяти кримінальне законодавство Російської імперії.

14 грудня 1918 року П. Скоропадський відрікся від влади. Державні гілки влади на окремих українських землях перейшли до Директорії Української Народної Республіки (далі – Директорія УНР).

У період правління Директорії УНР було прийнято низьку законодавчих актів щодо протидії окремим видам злочинів. Між тим, Директорія УНР застосовувало кримінальне законодавство Російської імперії.

Так, наприклад, у червні **1919** року Надзвичайний Військовий Суд при Штабі Дієвої Армії пред'явивши обвинувачення отаману Петра Балбочана у скоєння злочину, передбаченого артикулом **246** Зводу військових постанов **1869** р., книги **XXII**, вид. **4**. Суд зазначив, що отаман Петро Балбочан "злочинно захопив владу – посаду Командуючого Запорізькою

---

¹⁴ Закон Української держави "Закони про тимчасовий державний устрій України" від **29 квітня 1918** р. // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Документи і матеріали в 2-х. Т. I. / [упор. Т. Гунчак і Р. Сольчаник]. – К.: Сучасність, **1983**. – С. **386–389**.

¹⁵ Див.: Іванов В. М. Історія держави і права: [навч. посіб.]. Книга у 2-х частинах / В. М. Іванов – К.: МАУП, **2002**. – Ч. 2. – **2003**. – С. **19**.

групою і тим дезорганізував військовий фронт під час щасливого наступу проти ворога"¹⁶. 10 червня 1919 року Надзвичайний Військовий Суд позбавив Петра Балбочана всіх прав стану і призначив покарання до страти¹⁷.

У період із кінця грудня 1918 року до кінця 1920 року на землях України розгорнулася із нової силою громадянська війна. Директорія УНР змушена була вести бойові дії з радянськими військами, повстанською армією під керівництвом Нестьора Махно, Збройними силами Півдня Росії під керівництвом генерала А.І. Денікіна та іншими військовими формуваннями, які існували в цей період на території України. Директорія УНР фактично проіснувала до кінця 1920 року.

Уряди УНР, Української держави та Директорії УНР у зв'язку із малим періодом свого існування, а також через постійні військові сутички із внутрішніми та зовнішніми ворогами не змогли утворити кримінального законодавства незалежної України.

18 березня 1921 року в Ризі був підписаний мирний договір між Польщею з одного боку та РРФСР й УСРР з іншого боку. Згідно умов договору основна частина українських земель опинилась під радянською владою, а частина західних українських земель увійшли до складу Польської Республіки (Друга Річ Посполита).

На території західних українських землях, що опинилися під владою Польщі, діяло кримінальне законодавство цієї країни. Слід зазначити, що на території Польщі, яка раніше входила до складу Російської імперії, діяло Кримінальне уложення 1903 р. 1 вересня 1932 р. у Польщі було прийнято Кримінальний кодекс та Закон про проступки.

Лише у вересні 1939 року Західна Україна, яка перебувала під владою Польщі, увійшла до складу Радянської України.

---

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 2279. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 21.

¹⁷ Див.: ЦДАВО України. Ф. 2279. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 13.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

Глава 5 Радянський період (1917 – 1991 рр.)

5.1. Кримінальне законодавство УСРР щодо причетності до злочину (1917 – 1922 рр.)

Становлення сучасного кримінального законодавства України відбулося завдяки радянському кримінальному законодавству. Після жовтневої революції 1917 року, у період громадянської війни, на території, підконтрольній радянській владі, дію законодавства Російської імперії та Російської Республіки було припинено. У цей період на більшій частині території України діяло законодавство, що було прийняте урядом Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки, а з 1919 р. – також і урядом Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Першим систематизованим документом, який містив загальні положення з кримінального права, були Керівні начала з кримінального права РСФРР, прийняті Народним Комісаріатом юстиції РСФРР 12 грудня 1919 року (далі – Керівні начала 1919 року)¹⁸.

Цей документ, незважаючи на те, що був прийнятий у Ро-

---

¹⁸ Див.: Руководящие начала по уголовному праву РСФСР от 12 декабря 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР: Сборник декретов 1917 – 1918 гг. – М. : Гос. изд-во, 1920. – С. 49-51.

сійській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці, поширював свою дію на територію Радянської України. Діяли тут також інші правові документи, що приймалися в Радянській Росії.

Норми, що передбачали ознаки причетності до злочину та співучасті у період з 1917 до 1922 рр., здебільше містились у декретах та інших нормативних документах, прийнятих урядовими інституціями Радянської Росії та України.

Так, наприклад, за приховування злочину, а також за інші види причетності до злочину відповідальність передбачалася пунктом 2 Декрету РНК РСФРР "Про боротьбу із хабарництвом" від 8 травня 1918 року¹, Декретом РНК РСФРР "Про тилолове ополчення" від 20 липня 1918 року², Декретом РНК РСФРР "Про боротьбу зі спекуляцією" від 22 липня 1918 року³, пунктом 2 Декрету РНК РСФРР "Про дзвін на сполох" від 2 серпня 1918 року⁴, Постановою РНК РСФРР "Про червоний терор" від 5 вересня 1918 року⁵, Постановою РНК УСРР "Про боротьбу з хабарництвом і незаконними поборами" від 30 квітня 1919 року, п. 4 Декрету ВЦВК РСФРР "Про комісії по боро-

---

¹ Див.: Декрет СНК РСФСР "О борьбе со взяточничеством" от 8 мая 1918 г. // В. И. Ленин и ВЧК. Сбор. док. (1917 - 1922 гг.) / Сост. Ж. П. Алибекова и др. ; редкол. В. П. Пирожков (пред.) и др. - Изд-во 2-е, доп. - М. : Политиздат, 1987. - С. 51.

² Див.: Декрет СНК РСФСР "О тыловом ополчении" от 20 июля 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_320.htm. - Дата доступу: 08.02.2013.

³ Див.: Декрет СНК РСФСР "О борьбе со спекуляцией" от 22 июля 1918 г. // В. И. Ленин и ВЧК. Сбор. док. (1917-1922 гг.) / Сост. Ж. П. Алибекова и др. ; редкол. В. П. Пирожков (пред.) и др. - Изд-во 2-е, доп. - М. : Политиздат, 1987. - С. 74.

⁴ Див.: Декрет СНК РСФСР "О набатном звоне" от 2 августа 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_332.htm. - Дата доступу: 08.10.2012.

⁵ Див.: Постановление СНК РСФСР "О красном терроре" от 5 сентября 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_353.htm. - Дата доступу: 08.03.2013.

тьбі із дезертирством" від 8 квітня 1920 року¹, п. 7 розділу 2 Декрету ВЦВК РСФРР "Про вилучення із загальної підсудності в місцевостях де оголошено воєнний стан" від 20 червня 1919 року², ст.ст. 5, 6 Постанови РПтО РСФРР "Про заходи боротьби із дезертирством" від 3 березня 1919 року³, п. "а" ст. 5 Декрету РНК РСФРР "Про порядок загальної трудової повинності" від 29 січня 1920 року⁴, Декретом РНК та ВЦВК РСФРР "Про боротьбу із дезертирством" від 2 лютого 1921 року⁵, Декретом РНК РСФРР "Про трудове дезертирство" від 9 травня 1921 року⁶, Постановою РПтО РСФРР "Про заходи щодо боротьби із приховуванням ниви" від 19 жовтня 1921 року⁷, Декретом РНК УСРР "Про боротьбу з хабарництвом" від 1 листопада

---

¹ Див.: Декрет ВЦИК РСФСР "О комиссиях по борьбе с дезертирством" от 8 апреля 1920 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". - Режим доступу до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=17730>. - Дата доступу: 10.02.2013.

² Див.: Декрет ВЦИК РСФСР "Об изъятии из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении" от 20 июня 1919 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_465.htm. - Дата доступу: 08.10.2012.

³ Див.: Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О мерах борьбы с дезертирством" от 3 марта 1919 г. / [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_446.htm. - Дата доступу: 08.03.2013.

⁴ Див.: Декрет СНК РСФСР "О порядке всеобщей трудовой повинности" от 29 января 1920 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_518.htm. - Дата доступу: 08.10.2012.

⁵ Див.: Декрет ВЦИК и СНК РСФСР "О борьбе с дезертирством" от 2 февраля 1921 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_833.htm. - Дата доступу: 08.02.2013.

⁶ Див.: Декрет СНК РСФСР "О трудовом дезертирстве" от 9 мая 1921 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_931.htm. - Дата доступу: 08.02.2013.

⁷ Див.: Постановление Совета труда и обороны РСФСР "О мерах по борьбе с сокрытием пашни" от 19 октября 1921 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1150.htm. - Дата доступу: 08.03.2013.

1921 року, Циркуляром № 148, затвердженим Пленумом Верхтрибу РСФРР "Про репресії за недонесення, яке має характер приховування" від 28 вересня 1922 року¹.

Пунктом 2 Декрету РНК РСФРР "Про боротьбу з хабарництвом" від 8 травня 1918 року² (далі – Декрет від 8 травня 1918 року) було передбачено відповідальність для осіб, які перебувають на державній або громадській службі в Російській Соціалістичній Федеративній Радянській Республіці. Винні у прийнятті хабара за виконання дії, що входить до кола їхніх обов'язків, або за сприяння у виконанні дії, яка становить обов'язок посадової особи іншого відомства, каралися позбавлення волі на строк не менший, ніж п'ять років, поєднаним із примусовими роботами на той же самий строк.

У пункті 2 Декрету від 8 травня 1918 року вказувалося, що тому ж покаранню піддаються підбурювачі, пособники й усі причетні до давання хабара службовцям.

Наказом № 399 "Про боротьбу з хабарництвом" від 25 листопада 1921 року до Декрету "Про хабарництво" від 8 травня 1918 року було внесено зміни, спрямовані на боротьбу з причетністю до хабарництва. Так, було впроваджено норму, яка передбачала відповідальність за укривання хабарників³.

---

¹ Див.: Циркуляр № 148 "О репрессии за недонесение, имеющее характер укрывательства" утвержденный Пленумом Верхтриба РСФСР от 28 сентября 1922 г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921 – 1928) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле : Гиперборея, 2007. – 528 с. [Электронный ресурс] // Сайт "LITMIR.net – Электронная Библиотека". – Режим доступа до документа: <http://www.litmir.net/br/?b=131625&p=64>. – Дата доступу: 08.02.2013.

² Див.: Декрет СНК РСФСР "О борьбе со взяточничеством" от 8 мая 1918 г. // В. И. Ленин и ВЧК. Сбор. док. (1917 – 1922 гг.) / Сост. Ж. П. Алибекова и др. ; редкол. В. П. Пирожков (пред.) и др. – Изд-во 2-е, доп. – М. : Политиздат, 1987. – С. 51.

³ Див.: Приказ № 399 "О борьбе с взяточничеством" от 25 ноября 1921 г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921 – 1928) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле : Гиперборея, 2007. – С. 312–313.

Радянський уряд у ранніх правових документах не враховував ступеня суспільної небезпечності співучасників хабарництва й причетних до цього злочину осіб. Підбурювачі, пособники та причетні до хабарництва особи піддавалися покаранню, рівному з основним виконавцем отримання хабара.

Такий же самий підхід до розуміння причетності до злочину застосовувався і в інших нормативно-правових документах радянського періоду.

Згідно з пунктом 9 Декрету РНК РСФРР "Про тилове ополчення" від 20 липня 1918 року (далі – Декрет від 20 липня 1918 року) установлювалася відповідальність за сприяння і схилення до невиконання ополченських обов'язків, у сприянні втечі, приховування того, хто ухиляється, а також за неповідомлення органам влади про ухилення винного.

21 березня 1919 року РНК України прийняв Декрет "Про призов громадян у тилове ополчення" (далі – Декрет від 21 березня 1919 року), який передбачав такі ж самі положення, що й у Декреті від 20 липня 1918 року.

Відповідно до пункту 9 Декрету від 20 липня 1918 року та Декрету від 21 березня 1919 р. підбурювачі, пособники, приховувачі та недоносителі підлягали такому ж покаранню, як і безпосередні виконавці (які ухилялися від призову на службу в тилове ополчення)¹.

У Декреті РНК РСФРР "Про спекуляцію" від 22 липня 1918 року вказувалося, що "підбурювачі, пособники й причетні до вищезазначених діячів особи (як-от: ті, що дають спекулянтам дозвіл на отримання й пересування товарів, наряди на них, надають їм склади, вагони й узагалі засоби пересування,

---

¹ Див.: Декрет СНК РСФСР "О тыловом ополчении" от 20 июля 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_320.htm. – Дата доступу: 08.02.2013; Декрет СНК України "О призыве граждан в тыловое ополчение" от 21 марта 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – 1 – 30 июля. – № 32. – Ст. 344. – С. 473–474.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

перепродують дублікати та всякого роду товарні квитанції тощо) караються нарівні з головним винуватцем"¹.

Пункт 2 Декрету РНК РСФРР "Про дзвін на сполох" від 2 серпня 1918 року регламентував, що "співучасники, пособники, підбурювачі (як-от: ті, що закликають усно, письмово або друком до користування позначеним у п. 1 способом оголошення тривоги тощо) і взагалі причетні особи відповідають перед революційним трибуналом нарівні з головними винуватцями"². У пункті 1 декрету перелічуються деякі способи скликання населення дзвоном на сполох: "тривожними гудками, розсиланням гінців і т.п. способами, з контрреволюційними цілями"³.

Привертає увагу вид покарання, що було передбачено за співучасть і причетність до скликання населення дзвоном на сполох з контрреволюційними цілями. Радянський законодавець визначив, що такі особи несуть рівну відповідальність з "головними винуватцями". Під останніми в контексті цієї норми треба розуміти виконавців і організаторів розгляданого злочину.

У цьому документі було зроблено спробу розкрити ознаки підбурювання до вчинення злочину з виокремленням деяких його форм: "усно, письмово або друком".

В окремих радянських правових документах часів громадянської війни було передбачено відповідальність за діяльність, що мала характер підбурювання. Так, наприклад, відповідно до Декрету РНК "Про караність агітації, спрямованої на розпалювання національної ворожнечі" від 13 лютого 1919 ро-

---

¹ Декрет СНК РСФСР "О спекуляции" от 22 июля 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". - Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=18722>. - Дата доступу: 10.02.2013.

² Декрет СНК РСФСР "О набатном звоне" от 2 августа 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". - Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_332.htm. - Дата доступу: 08.10.2012.

³ Там само.

ку за агітацію на фронті й у військових частинах, поєднану з прямим закликком до вчинення насильницьких дій, до винного могла бути застосована найвища міра покарання – розстріл¹.

Постанова РНК РСФРР "Про червоний терор" від 5 вересня 1918 року вказувала на необхідність вести боротьбу з класовими ворогами шляхом ізолювання їх у концентраційних таборах. У цьому документі зазначалося, що "підлягають розстрілу всі особи, причетні до білогвардійських організацій, змов і заколотів..."².

У Керівних начал з кримінального права РСФРР 1919 року містився розділ V (про співучасть), де характеризувалися види співучасників: виконавців (ст. 22), підбурювачів (ст. 23) і пособників (ст. 24). Так, наприклад, під пособниками розумілися ті, хто, не беручи безпосередньої участі у виконанні злочинного діяння, сприяє йому словом або справою, порадами, указівками, усуненням перешкод, укриттям злочинця або слідів злочину, потуранням, тобто неперешкоджанням вчиненню злочину.

Під сприянням виконанню злочинного діяння шляхом приховування злочинця або слідів злочину укладачі Керівних начал 1919 року розуміли діяльність, яка могла бути як заздалегідь обіцяною, так і заздалегідь не обіцяною.

Цей правовий документ фактично відображає два види причетності: 1) приховування злочинця або слідів злочину за умови, якщо це було заздалегідь не обіцяно учасникам злочину, що приховується; 2) неперешкоджання вчиненню злочину (потурання). Незважаючи на те, що ці види було віднесено до

---

¹ Див.: Декрет СНК України "О наказуемости агитации, направленной к возбуждению национальной вражды" от 13 февраля 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев: Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – № 9. – 15 февраля. – Ст. 114. – С. 127–128.

² Постановление СНК РСФСР "О красном терроре" от 5 сентября 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_353.htm. – Дата доступу: 08.03.2013.

пособництва, Керівні начала **1919** року позначили види діяльності, які мали специфічні риси, що потребували правової регламентації.

У період громадянської війни радянський уряд уживав низку кримінально-правових заходів щодо боротьби з дезертирством. На території, підконтрольній радянській владі, перебувала велика кількість осіб, що ухилялися від мобілізації до Червоної Армії, а також ті, хто покинув її лави.

Так, наприклад, Українською Центральною комісією по боротьбі з дезертирством у перші п'ять місяців **1920** року на території Радянської України було виявлено близько **500000** дезертирів із Червоної Армії¹.

Причини дезертирства з Червоної Армії були різні, але насамперед політичні та соціально-економічні. Згубність цього явища полягала в тому, що особи, які покинули частини Червоної Армії, через загрозу бути заарештованими й згодом засудженими революційним трибуналом або комісіями по боротьбі з дезертирством, мали напівлегальний спосіб життя. Деякі з них об'єднувалися в збройні загони й вели боротьбу з радянською владою з ідейних міркувань.

На території, підконтрольній більшовикам, такі загони організовували повстанський рух проти радянської влади. На землях України такий рух набув масштабного характеру в період громадянської війни. Після встановлення в Україні радянської влади повстанські загони існували ще тривалий час завдяки підтримці місцевого населення.

Під час громадянської війни, коли влада на місцях не мала міцної основи, було створено основу сприятливе підґрунтя для діяльності збройних об'єднань із кримінальним елементом. Дезертири з Червоної та Білої армії, а також армій Української Народної Республіки, Директорії й інших військових

---

¹ Див.: Оликов С. Дезертирство Красной Армии и борьба с ним / С. Оликов. – Л. : Издание Военной типографии управления делами Наркомвоенмор и РВС СССР, 1926. – С. 33.

підрозділів, що діяли в Україні в ході громадянської війни, часто поповнювали лави цих злочинних об'єднань. Їхньою метою було зайняття кримінальним промислом шляхом вчинення розбоїв, грабежів та інших корисливо-насильних злочинів. Для населення діяльність таких злочинних об'єднань було справжнім лихом.

С.В. Оліков, який особисто керував восени 1920 року загонами Української Центральної комісії по боротьбі з дезертирством (УЦКД) на території Донецької губернії, наводить приклад часткової мобілізації, що проводилася Виконавчим комітетом рад Румунського фронту, Чорноморського флоту й Одеси ("Румчерод") в Одеській області в 1918 році. Цей комітет надавав мандати мобілізаційному апарату на формування радянських частин. С.В. Оліков згадує думку Л. Дегтярьова, який дав характеристику радянським частинам, що були сформовані "Румчеродом" і його мобілізаційним апаратом: "Користі від таких добровольчих формувань було мало. У найліпшому разі такі частини залишалися нейтральними, у найгіршому перетворювалися в зграї бандитів, що користувалися радянським мандатом для грабежів, конфіскацій і контрибуцій"¹.

Радянська влада посилювала кримінальну відповідальність стосовно дезертирів. Уживалися кримінально-правові заходи до тих, хто переховував дезертирів, а також до тих, хто потурав дезертирству. Було введено спрощену процедуру розгляду кримінальних справ, пов'язаних із дезертирством.

Одним із перших документів щодо боротьби з дезертирством була Постанова Ради робітничо-селянської оборони "Про дезертирство" від 25 грудня 1918 року. Цим документом передбачалася відповідальність за дезертирство. Було організовано Центральну тимчасову комісію, яка наділялася правом призначати винним покарання від грошового штрафу до смертної кари. Цією ж постановою встановлювалася відповідаль-

---

¹ Оликов С. Дезертирство Красной Армии и борьба с ним / С. Оликов. – Л. : Издание Военной типографии управления делами Наркомвоенмор и РВС СССР, 1926. – С. 8–9.

ність за переховування дезертирів: "усіх переховувачів дезертирів, голів домових комітетів і господарів квартир, у яких будуть виявлені особи, що ховаються, – притягувати до примусових робіт на строк до п'яти років"¹.

Постановою Ради праці та оборони РСФРР "Про заходи боротьби з дезертирством" від 3 березня 1919 року було встановлено, що за переховування дезертира посадові особи, винні в цьому, піддаються ув'язненню на строк до п'яти років з обов'язковими примусовими роботами або без таких (ст. 5), а за упуцнення в справі проведення в життя заходів щодо боротьби з дезертирством і за несвоєчасне вжиття відповідних заходів відповідальні за те посадові особи піддаються покаранню, зважаючи на обставини справи, або виключенню зі служби, або ув'язненню на строк до трьох років, з обов'язковими примусовими роботами або без таких (ст. 6).

У наступних документах радянського керівництва заходи щодо боротьби з дезертирством було посилено. Це зумовлювалося ситуацією, що складалася на фронтах Червоної Армії в 1919 році й загрозою падіння радянського режиму на території, підконтрольній владі більшовиків.

Постановою Ради робітничо-селянської оборони РСФРР "Про заходи щодо викоренення дезертирства" від 3 червня 1919 року (далі – Постанова РРСО від 3 червня 1919 року) революційним трибуналам надавалося право осіб, які ухилилися від мобілізацій і дезертирували з лав Червоної Армії, визнавати ворогами й зрадниками трудящого народу й засуджувати до суворих покарань аж до розстрілу.

Де не було революційних трибуналів, ужиття заходів впливу до дезертирів покладалося на губернські комісії по боротьбі з дезертирством, які були наділені правом застосу-

---

¹ Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О дезертирстве" от 25 декабря 1918 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР: Сборник декретов 1917 – 1918 гг. – М. : Гос. изд-во, 1920. – С. 65–66.

вання до винних конфіскації всього майна або частини його, а також позбавлення назавжди або на строк усього земельного наділу або частини його. Застосовувати найвищу міру покарання до дезертирів губернські комісії не мали.

Згідно з пунктом 6 Постанови РРСО від 3 червня 1919 року до кримінальної відповідальності притягалися не тільки дезертири, але також і члени їхніх сімей, винні в переховуванні, інші особи, які ховали дезертирів. Такі особи залучалися до виконання урочних робіт у господарствах червоноармійців, які потребували господарської допомоги (орання, сівба, сінокіс, жнива, перевезення сіна й снопів, молотьба тощо). Крім того, у вигляді покарання на переховувачів могли накладатися повинності з громадських робіт (підводна повинність, дорожні роботи й ін.). У разі ухилення винних у переховуванні від указаних робіт вони підлягали арешту й передавалися суду.

Стосовно посадових осіб, винних у переховуванні мобілізованих і дезертирів було посилено кримінальну відповідальність. Згідно з пунктом 9 Постанови РРСО від 3 червня 1919 року такі особи вважалися зрадниками робітничо-селянської справи й підлягали "найтяжчим покаранням аж до розстрілу..."¹.

Цим документом було введено кругову поруку населення. На селянські громади радянським урядом під страхом кримінально-правових репресій покладався обов'язок не переховувати в населених пунктах дезертирів. У разі якщо явка дезертирів на визначені комісіями по боротьбі з дезертирством збірні пункти була відсутня або слабка, то населений пункт або район, у якому виявлялися дезертири, оголошувався "злісним, ворожим Радянській владі, з усіма наступними наслідками"².

---

¹ Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О мерах по искоренению дезертирства" от 3 июня 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР: Сборник декретов 1917 - 1918 гг. - М.: Гос. изд-во, 1920. - С. 66-67.

² Оликов С. Дезертирство Красной Армии и борьба с ним / С. Оликов. - Л.: Издание Военной типографии управления делами Наркомвоенмор и РВС СССР, 1926. - С. 62.

Так, у Постанові РРСО від 3 червня 1919 року вказувалося, що "в тих випадках, коли місцеве населення вперто переховує дезертирів або не сприяє їх затриманню, губернським комісіям по боротьбі з дезертирством надається право накладати штрафи на цілі волості, села ... за круговою порукою всього населення або призначати для них примусові громадські роботи"¹. У разі невнесення штрафу або невиконання робіт в указаний комісією строк до населення застосовувалися більш суворі заходи впливу.

Таким чином, за приховування злочинця в радянський період притягувалася не тільки конкретна винна фізична особа, але й відповідна громада незалежно від винності кожного її члена.

Разом із тим застосування комісіями по боротьбі з дезертирством кримінально-репресивних заходів до всього населення для виявлення дезертирів в українських населених пунктах мало свою специфіку. Як стверджував С.В. Оліков, котрий був одним із керівників таких комісій в Україні, "не можна було також вимагати від населення України кругової поруки в питанні про відповідальність за дезертирів, доставлянні відомостей про місцезнаходження банд тощо. За подібні відомості, які населення передавало органам Радянської влади, банди жорстоко мстилися й брали дезертирів під свій захист"².

Слід зазначити, що практика застосування покарань до осіб, які не були винними у вчиненні злочинів, була поширеною в роки громадянської війни. За злочини, які могли підірвати обороноздатність Червоної Армії, органи радянської влади могли страчувати людей, задалегідь узятих у заручники.

---

¹ Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О мерах по искоренению дезертирства" от 3 июня 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР: Сборник декретов 1917 - 1918 гг. - М.: Гос. изд-во, 1920. - С. 66-67.

² Оликов С. Дезертирство Красной Армии и борьба с ним / С. Оликов. - Л.: Издание Военной типографии управления делами Наркомвоенмор и РВС СССР, 1926. - С. 45.

Ці заходи кримінально-правових репресій було регламентовано правовими документами.

Так, наприклад, у Декреті РНК України "Про посилення охорони шляхів сполучення" від 2 квітня 1919 року йшлося про дедалі частіші випадки зловмисного руйнування шляхів сполучення й технічних споруд. Цим документом наказувалося губвиконкомам, повітовим виконкомам та надзвичайним комісіям "в усіх випадках указанного руйнування, з найближчих до місця вчинення злочину міст, сіл брати заручників із місцевого куркульства, а в повторних випадках руйнування шляхів – нещадно розстрілювати їх"¹.

Відповідно до Постанови РРСО від 13 грудня 1919 року губернські комісії по боротьбі з дезертирством були тимчасово наділені правом революційних трибуналів при розгляді судових справ щодо злісних дезертирів, а також їх переховувачів. Губернські комісії мали право виносити смертні вироки дезертирам².

Декретом ВЦВК "Про комісії по боротьбі з дезертирством" від 8 квітня 1920 року (далі – Декрет ВЦВК від 8 квітня 1920 року) установлювалася відповідальність для пособників, підбурювачів та переховувачів дезертирів. Згідно з пунктом 2 декрету комісії по боротьбі з дезертирством мали право застосовувати репресивні заходи щодо них, як і щодо самих дезертирів.

У цьому документі розмежовувалися переховувачі залежно від часу давання згоди на переховування дезертира. Під переховувачами дезертирів розумілися дві категорії осіб:

---

¹ Декрет СНК України "Об усилении охраны путей сообщения" от 2 апреля 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – 1 – 30 июля. – № 34. – Ст. 386. – С. 509.

² Див.: Постановление Совета рабочей и крестьянской обороны РСФСР "О предоставлении Губернским Комиссиям по борьбе с дезертирством права Революционных Трибуналов в отношении вынесения приговоров по делам о дезертирах" от 13 декабря 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР, 1919. – № 62. – Ст. 573.

1) особи, які заздалегідь дали згоду на переховування дезертира; 2) особи, які заздалегідь не обіцяли сховати дезертира.

Радянське керівництво прирівняло причетних до злочину осіб (переховувачів дезертирів) до основних злочинців, передбачивши стосовно них такі ж самі суворі міри покарання, як і до дезертирів. Таким чином, у радянському законодавстві вперше було передбачено за причетність до злочину найвищу міру покарання – смертні кару.

У пункті 1 Декрету ВЦВК від 8 квітня 1920 року зазначалося, що на осіб, стосовно яких буде встановлено підбурювання, пособництво й переховування дезертирів, губернська комісія по боротьбі з дезертирством своєю постановою без передання справи у відання судових установлень має право накладати міри стягнення особистого характеру до віддання до штрафних рот включно та майнового у вигляді повної або часткової конфіскації майна (будівель, худоби, землеробських знарядь) і позбавлення земельного наділу або частини його назавжди або на строк¹.

Радянський уряд посилював боротьбу з організованими об'єднаннями дезертирів і їх переховувачів. У пункті 4 Декрету ВЦВК від 8 квітня 1920 року було перелічено деякі форми організованої злочинної діяльності у зв'язку з дезертирством: 1) дезертири, що об'єдналися в збройні банди (пункт "ж"); 2) переховувачі, які діють організованою зграєю (пункт "з"). У цьому ж пункті перелічувалися види переховування: 1) переховувачі дезертирів, як діють з корисливою метою (пункт "к"); 2) радянські посадові особи, винні в умисному переховуванні або пособництві дезертирству, особливо у використанні свого службового становища з метою такого перехо-

---

¹ Див.: Декрет ВЦИК РСФСР "О комиссиях по борьбе с дезертирством" от 8 апреля 1920 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". - Режим доступу до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=ESU; n=17730>. - Дата доступу: 10.02.2013.

вування (пункт "л")¹. Справи щодо перелічених осіб підлягали судовому розгляду, який повинен був проводити революційний трибунал.

Радянський законодавець у цьому документі виокремлює такі форми співучасті дезертирства, як "зграя" і "банда". Слід зауважити, що вперше згадка про бандитизм як злочин у радянських документах трапляється в статті 1 Декрету РНК РСФРР "Про суд – № 3" від 20 липня 1918 року: "на Місцеві Народні Суди покласти розгляд усіх кримінальних справ про злочини та проступки, за винятком справ про посягання на людське життя, звалтування, розбій і бандитизм..."².

Привертає увагу пп. "ж" п. 4 Декрету ВЦВК від 8 квітня 1920 року. У ньому законодавець розмежовує переховування і пособництво дезертирству. Судячи з усього, у контексті наведеного документа пособництвом не охоплювалася діяльність осіб, котрі заздалегідь дали згоду на надання допомоги дезертиру в переховуванні його від органів радянської влади.

Під переховуванням треба було розуміти заздалегідь не обіцяне переховування дезертирів, тобто причетність до злочину.

Слід зазначити, що в Керівних началах з кримінального права РСФРР 1919 року в пункті 24 розділу V (про співучасть) до пособництва було віднесено приховування злочинця або слідів злочину. Укладачі Керівних начал не відмежовували переховування від пособництва, розглядаючи його як один різновид співучасті у формі пособництва.

Тому надання самостійного значення приховуванню злочину в Декреті ВЦВК від 8 квітня 1920 року було певним кроком до розвитку інституту причетності до злочину в радянський період.

---

¹ Див. там само.

² Декрет СНК РСФСР "О суде – № 3" от 20 июля 1918 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=ESU; n=9237>. – Дата доступу: 10.02.2013.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

Такий же самий підхід до розмежування пособництва і переховування дезертирів було зафіксовано в Декреті РНК РСФРР "Про порядок загальної трудової повинності" від **29 січня 1920 року** (далі – Декрет РНК РСФРР від **29 січня 1920 року**). Цей документ був спрямований на боротьбу з дезертирством з "трудового фронту". Радянський уряд вводив загальну трудову повинність для всіх працездатних, спроможних до виконання суспільно корисної роботи в інтересах соціалістичного суспільства.

У підпункті "ж" пункту "А" статті **5 Декрету РНК РСФРР від 29 січня 1920 року** встановлювалася відповідальність за пособництво у вчиненні діянь, перелічених підпунктами "а – е" (ухиленні від обліку і явки за трудовою повинністю (пп. "а"); дезертирстві з робіт, а так само в підбурюванні до такого (пп. "б"); користуванні підробленими документами, а так само у виготовленні таких для сприяння ухиленню від трудової повинності (пп. "в"); повідомленні як посадових осіб завідомо неправдивих відомостей з тією ж метою (пп. "г"); умисному псуванні знарядь праці й матеріалів (пп. "д"); недбалій організації робіт і негосподарському використанні мобілізованої сили (пп. "е")), і переховуванні винних та ін.¹

Пособництво в порушенні порядку загальної трудової повинності й переховування винних у його вчиненні розглядались як окремі види злочинів. Отже, переховування тут треба розуміти, як і в Декреті ВЦВК від **8 квітня 1920 року**, відом причетності до злочину.

Відповідно до наказу Центральної комісії по боротьбі з дезертирством від **25 квітня 1920 року** губернський комітет по боротьбі з дезертирством було наділено правом застосовувати стягнення особистого характеру аж до віддання до штрафних

---

¹ Див.: Декрет СНК РСФСР "О порядке всеобщей трудовой повинности" от **29 января 1920 г.** [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_518.htm. – Дата доступу: **08.10.2012**.

рот включно щодо пособників, підбурювачів і переховувачів дезертирів.

Декретом "Про боротьбу з дезертирством" від 2 лютого 1921 року (далі – Декрет від 2 лютого 1921 року) було ліквідовано комісії по боротьбі з дезертирством. Усі кримінальні справи про військових дезертирів, їх переховувачів, пособників і потурачів мали бути передані народним судам для судового розгляду (пункт 2 Декрету від 2 лютого 1921 року).

Згідно з пунктом 4 Декрету від 2 лютого 1921 року до компетенції революційних військових трибуналів входили справи про дезертирів, які були учасниками збройних зграй (бандитизм) (пп. "в"), про посадових осіб, які буди переховувачами, пособниками і потурачами дезертирству (пп. "г"), про осіб, які брали участь у зграях, що займалися виготовленням і розповсюдженням фальшивих військових документів (пп. "д") та ін.

Виходячи зі змісту пп. "в" п. 4 Декрету від 2 лютого 1921 року радянський законодавець уважав, що збройну зграю слід визнавати бандою. Таке розуміння банди відповідало пункту 4 Декрету ВЦВК від 8 квітня 1920 року, у якому законодавець наділяв банду ознакою озброєності, а стосовно до зграй говорилося про таку ознаку, як організованість.

9 травня 1921 року було прийнято Декрет РНК РСФРР "Про трудове дезертирство" (далі – Декрет від 9 травня 1921 року), спрямований на боротьбу з трудовим дезертирством, а також усіма видами переховування, пособництва, потурання та підбурювання до такого дезертирства. У пункті 1 цього документа перелічувалися основні ознаки трудового дезертирства.

Крім того, у пункті 4 Декрету від 9 травня 1921 року зазначалося, що комісіям по боротьбі з трудовим дезертирством надається право розслідування й направлення за належністю справ про злочини й упушення посадових осіб, що сприяли дезертирству, хоча й не були прямим пособництвом, потуран-

ням або переховуванням трудових дезертирів¹.

Як випливає з Декретів від 2 лютого 1921 року й від 9 травня 1921 року потурання вчиненню злочину розглядається окремо від пособництва. Такий підхід радянського законодавця звужував розуміння пособництва, сформульоване в пункті 24 розділу V (співучасть) Керівних начал 1919 року, де потурання визначалось як один із його різновидів.

У Декреті РНК РСФРР "Про обмеження прав за судовими вироками" від 5 травня 1921 року в числі злочинів, за якими народні суди та революційні трибунали могли визначати обмеження прав винних, згадується різновид заздалегідь не обіцяного приховування злочину – "скуповування завідомо краденого"².

У 1920-і роки радянський уряд уживає активних заходів з придушення повстанського руху проти проваджуваної радянською владою політики воєнного комунізму на території України, а також проводить заходи щодо боротьби з кримінальним бандитизмом.

Так, до весни 1921 року на теренах Радянської України діяло кілька десятків повстанських підпільних організацій і партизанських загонів, загальна чисельність яких сягала сорока тисяч людей³. Ідеологія таких організацій була різною: одні прагнули відновити незалежність України, інші підтримували білий рух, а були й такі, що дотримувалися анархістських поглядів.

---

¹ Див.: Декрет СНК РСФСР "О трудовом дезертирстве" от 9 мая 1921 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_931.htm. – Дата доступу: 08.02.2013.

² Декрет СНК РСФСР "Об ограничении прав по судебным приговорам" от 5 мая 1921 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=ESU; n=9936>. – Дата доступу: 10.02.2013.

³ Див.: Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914 – 1923 рр. : У 2-х томах / Василь Верига ; в.о. Нац. акад. наук України. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Т. 2. – 1998. – 504 с.

У радянських документах періоду громадянської війни такі загони йменували повстанцями, партизанами або "ідейними" бандами, котрі не мали нічого спільного з кримінальним бандитизмом. Це була звична практика часів громадянської війни, коли уряд протиборчої сторони називає бандами партизанські загони, які воюють проти її військових частин.

Так, наприклад, представники влади за часів правління П. Скоропадського бандитами йменували таращанських партизан В. Боженка, які діяли влітку 1918 року в Київській, Полтавській, Чернігівській і Харківській губерніях проти військ гетьмана, а також німецьких і австро-угорських військ.

До середини 1920-х років у більшості радянських документів уже не проводилася межа між "ідейним" (політичним) бандитизмом і кримінальним бандитизмом. Будь-які збройні виступи селян проти радянської влади йменували куркульським бандитизмом або просто бандитизмом.

Найбільші повстанські формування діяли на території Катеринославської, Донецької та Харківської губерній, якими керував Нестор Махно. Перед виступом восени 1920 р. разом із Червоною Армією проти військ Білої Армії в Криму загальна кількість формувань Нестора Махна сягала двадцяти тисяч людей⁴. Його загони контролювали багато населених пунктів не тільки України, але також і території Донецького округу Донської області й південних повітів Воронежської губернії РСФРР.

Треба зауважити, що деякі повстанські загони займалися не стільки боротьбою з радянською владою, скільки розбоями та грабежами щодо місцевого населення. Так, приміром, у 1921 році на території Старобільського, Луганського й інших повітів Донецької губернії безчинствували загони Каменюки, Терези, Ковальова, яких основною метою було незаконне збагачення незалежно від походження й політичних поглядів їх-

---

⁴ Див.: Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 - 1922 гг.) / А. В. Лихолат. - М.; Ленинград: Госполитиздат, 1954. - С. 537.

ніх жертв.

На території Радянської України з метою протидії повстанському руху, а також боротьби з бандитизмом радянська влада оголошує "поза законом" головних його керівників або певну групу людей. Таким прикладом може служити Постанова Всеукраїнського революційного комітету "Про оголошення поза законом Махна і махновців" від **9 січня 1920 року**. У цьому документі поза законом був оголошений не тільки керівник повстанської армії Нестора Махно, але також і "махновці". У постанові значилося: "Махно зі своєю групою оголошувалися поза законом – як дезертери й зрадники".

За переховування Нестора Махна й махновців, оголошених "поза законом", цей документ передбачав покарання у вигляді смертної кари: "... усі, хто підтримує і переховує цих зрадників українського народу, будуть нещадно знищені"⁵. Однак уже в другій половині **1920 року** радянський уряд для використання формувань Нестора Махна для протидії Білій Армії в Криму піде з ним на співпрацю, яка виявилася недовгою. Наприкінці **1920 року** Махно знову був оголошений радянським урядом "поза законом".

Слід зазначити, що перші документи, які оголошували "поза законом" конкретну особу або певну групу, на території України було введено в практику ще навесні **1919 року**.

Так, відповідно до Постанови РНК України "Про оголошення поза законом Зеленого" від **1 квітня 1919 року** за "організацію зграї грабіжників і насильників, котрі тероризують місцеве населення, провадячи розстріли й ведучи людиноне-

---

⁵ Постановление Всеукраинского революционного комитета об объявлении вне закона Махно и махновцев от **9 января 1920 г.** // Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. **1918 – 1921.** Документы и материалы. Серия: Крестьянская революция в России. **1902 – 1922 гг.** : Документы и материалы / [под ред. В. Данилова и Т. Шанина]. – М. : "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), **2006.** – С. **301.**

нависницьку пропаганду проти євреїв..."⁶ отаман Зелений (Т.І. Терпило) був оголошений поза законом.

4 квітня 1919 року РНК України приймає Постанову "Про оголошення поза законом Соколовського, Гончара (Батрака) й Орловського" від 4 квітня 1919 року. Їм інкримінувалися такі діяння, як організація зграй грабіжників, насильство над мирним населенням, людиноненависницьке цькування євреїв тощо⁷. 10 травня 1919 року Постановою РНК УСРР був оголошений поза законом отаман Григор'єв і його сподвижники, що керували повстанським рухом на півдні України. У документі відзначалося, що "1) Григор'єв і його найближчі співробітники оголошені поза законом; 2) кожний громадянин Радянської України, і зокрема кожний червоноармієць, зобов'язаний розстрілювати їх на місці; 3) будь-яке надане сприяння Григор'єву і його спільникам буде каратися з усією суворістю воєнно-революційного часу, аж до розстрілу..."⁸.

Треба сказати, що багато хто з керівників повстанського руху на території Радянської України, котрі оголошувалися "поза законом", раніше співпрацювали з керівництвом Червоної Армії. Дехто з них був нагороджений орденом Червоного Прапора, який був тоді найвищою радянською відзнакою. Серед нагороджених був, приміром, Нестор Махно.

---

⁶ Постановление СНК Украины "Об объявлении вне закона Зеленого" от 1 апреля 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – 1 – 30 июля. – № 34. – Ст. 381. – С. 506.

⁷ Див.: Постановление СНК Украины "Об объявлении вне закона Соколовского, Гончара (Батрака) и Орловского" от 4 апреля 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – 1 – 30 июля. – № 35. – Ст. 405. – С. 519.

⁸ Гражданская война на Украине 1918 – 1920 : Сборник документов и материалов в 3-х томах, четырех книгах. Т. 2 : Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май 1919 г. – февраль 1920 г. / АН УССР. Ин-т истории ; Архивное упр. УССР. Центр. гос. арх. Октябрьской революции и соц. строительства УССР ; [редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др.] ; [ред. тома С. М. Короливский]. – К. : Наук. думка, 1967. – С. 33–34.

20 квітня **1920** року РНК УСРР затверджує Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями (далі – Коротка інструкція від **20** квітня **1920** року). У цьому документі виділялися такі види співучасників бандитів і повстанців, як "ватажки" та "керівники" банд і повстанців, "помічники", "призвідники", "окремі бандити".

Найбільший ступінь небезпечності для радянської влади становили ватажки, керівники та їхні помічники. Стосовно до таких осіб в інструкції передбачалося знищення: "Боротьба з бандитизмом і куркульськими повстаннями повинна вестися найнещаднішим чином, маючи головною метою захоплення що б то не було керівників банд, їхніх помічників, штаби ... Основними завданнями боротьби з бандитизмом і повстанством є: а) знищення банд в окремих бандитів; б) знищення ватажків і їхніх помічників..."⁹.

Коротка інструкція від **20** квітня **1920** року мала кримінально-репресивний характер не тільки щодо активних учасників повстань і бандформувань, але й щодо населення, яке співчувало повстанцям або бандитам, а також щодо населення тих місць, які служили осередком повстання.

Військові команди, кинуті на придушення народних заворушень, мали право піддавати населені воєнній блокаді, "оголошуючи щоразу строк, протягом якого зброя здається безкарно, після чого до осіб, у яких при обшуку буде виявлено зброю, застосовувати... репресивні міри, аж до розстрілу"*.

Крім того, упроваджувався інститут кругової поруки. На всіх жителів певного населеного пункту покладалася відпові-

---

⁹ Краткая Инструкция по борьбе с бандитизмом и кулаческими восстаниями, утвержденная СНК УССР от 20 апреля 1920 г. // ЦГАСА. Ф. 17530. Оп. 1. Д. 64.

* Пункт 31 Короткої інструкції по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями. Див.: Краткая Инструкция по борьбе с бандитизмом и кулаческими восстаниями, утвержденная СНК УССР от 20 апреля 1920 г. // ЦГАСА. Ф. 17530. Оп. 1. Д. 64.

дальність "за яке б то не було заворушення, а тим більше виступ". Якщо встановлювалась явна ворожість населення, переховування й уперта невідача бандитів і повстанців, то це населення зазнавало покарання. У пункті 39 Короткої інструкції перелічувалися каральні заходи, що могли бути застосовані до населення: а) контрибуція продуктами продовольства; б) контрибуція грошова; в) провадження виселення й вилучення сімейств ватажків, призвідників повстань, конфіскуючи все майно та передаючи його бідноті; г) обстріл поселення; д) його повне знищення"¹⁰.

Особи, які підозрювалися в співучасті або співчутті бандитам чи повстанцям, для попередження бандитизму або повстання брались у заручники (пункт 33 Короткої інструкції). У населеному пункті оголошувалося, що в разі відходу населення в "бандитські зграї або участі в повстанні... заручники будуть розстріляні"*.

1 лютого 1921 року РНК України приймає Постанову "Про боротьбу з бандитизмом" (далі – Постанова від 1 лютого 1921 року). У ній указувалося на необхідність місцевим органам влади вживати рішучих заходів щодо боротьби з бандитизмом і разом із воєнними заходами застосовувати ідеологічні до населення районів, які проявили себе постійними осередками виникнення та формування бандитських загонів.

У Постанові зверталась увага на те, що для боротьби з бандитизмом треба вживати заходів карального впливу на осіб, які сприяють діяльності банди, а також на тих, хто переховує учасників банди. У документі пропонувалося застосовувати до таких осіб таке ж саме покарання, як і до активних учасників

---

¹⁰ Краткая Инструкция по борьбе с бандитизмом и кулаческими восстаниями, утвержденная СНК УССР от 20 апреля 1920 г. // ЦГАСА. Ф. 17530. Оп. 1. Д. 64.

* Пункт 35 Короткої інструкції по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстаннями. Див.: Краткая Инструкция по борьбе с бандитизмом и кулаческими восстаниями, утвержденная СНК УССР от 20 апреля 1920 г. // ЦГАСА. Ф. 17530. Оп. 1. Д. 64.

банд: "Пособників, переховувачів бандитів, а також усіх тих, хто забезпечує їх зброєю, продовольством, тачанками й кінями, карати нарівні з активними учасниками банди"¹¹.

5 березня 1921 року Постановою V Всеукраїнського з'їзду Рад було оголошено загальну амністію винних у бандитизмі. Згідно з пунктом 10 Інструкції народного комісаріату юстиції "Про застосування амністії 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад" від 10 березня 1921 року було розкрито поняття "винні у бандитизмі", яке охоплювало "як самих бандитів, так само і їх пособників, переховувачів та інших причетних до бандитизму осіб"¹².

13 квітня 1921 року Постановою ВЦВК УСРР було прийнято Закон "Про комітети незаможних селян". У розділі V "Комітети незаможних і боротьба за революційний порядок" цього документа перелічувалися необхідні заходи щодо боротьби з бандитизмом, контрреволюцією, дезертирством воєнним і трудовим, а також з іншими злочинами. У постанові розмежовуються різновиди бандитизму. У пункті 47 розділу V зазначалося: "Зі зброєю в руках боротися проти бандитизму й нещадно знищувати бандитів, як кримінальних, так і тих, які в інтересах куркулів, капіталістів, поміщиків і білогвардійців руйнують загальнонародне надбання і майно трудової держави"¹³.

---

¹¹ Постановление СНК УССР "О борьбе с бандитизмом" от 1 февраля 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, 1921. – 30 січня – 1 лютого. – Ч. 2. – Ст. 45. – С. 40.

¹² Инструкция народного комиссариата юстиции "О применении амнистии 5-го Всеукраинского съезда Советов" от 10 марта 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, 1921. – 15 лютого – 3 березня. – Ч. 3. – Ст. 91. – С. 86.

¹³ Закон "О комитетах незаможных селян": Постановление Всеукраинского Центрального исполнительного комитета Советов УССР от 13 апреля 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, 1921. – 2 – 10 квітня. – Ч. 6. – Ст. 185. – С. 186.

Таким чином, радянський законодавець виокремлює два види бандитизму: кримінальний і некримінальний. До останнього відносилися збройні повстанські загони, метою яких було повалення радянської влади.

У Законі "Про комітети незаможних селян" від 13 квітня 1921 року зверталась увага на боротьбу з переховувачами бандитів і їх пособниками: "Нещадно переслідувати переховувачів бандитів, а також тих, хто надає їм матеріальну допомогу хлібом, підводами та ін."¹⁴.

Крім того, цим законом передбачалися кримінально-правові заходи репресивного характеру стосовно сімей винних у бандитизмі. Відповідно до пункту 58 розділу V Закону "Про комітети незаможних селян" від 13 квітня 1921 року сім'ї бандитів підлягали переселенню із своїх жител у "хати бідняків"¹⁵.

Становить інтерес для вивчення Наказ Київської окружної наради по боротьбі з бандитизмом від 30 травня 1921 року (далі – Наказ від 30 травня 1921 року). У ньому визначалися заходи кримінально-правових репресій стосовно учасників банд, а також осіб, причетних до бандитизму.

Крім того, цей документ встановлював порядок узяття людей у заручники, який у наказі йменували відповідачами. Таких людей спеціальні комісії намічали в селах і хуторах підозрілих щодо бандитизму районів із числа місцевого населення, які були найбільш заможними та впливовими у своєму населеному пункті. "За будь-який прояв бандитизму" в районі населеного пункту відібрані заручники (відповідачі) несли відповідальність. Згідно з пунктом 2 наказу "в разі вбивства або поранення в селі бандитами представника Радянської влади,

---

¹⁴ Закон "О комитетах незаможных селян": Постановление Всеукраинского Центрального исполнительного комитета Советов УССР от 13 апреля 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, 1921. – 2 – 10 квітня. – Ч. 6. – Ст. 185. – С. 186.

¹⁵ Там само. – С. 187.

червоноармійця або члена комнезаму розстрілюється з відповідачів (заручників – А.Б.) подвійне число... У разі приховання тіл убитих кара збільшується вдвічі"¹⁶.

Наказ від **30 травня 1921** року передбачав відповідальність за неповідомлення про бандита або дезертира: "У разі піймання бандита або дезертира, про якого своєчасно не було повідомлено органи Радянської влади, або в разі виявлення у кого б то не було зброї відповідачі платяться штрафом... Штраф стягується за принципом кругової поруки... У разі піймання в селі ватажка штраф збільшується в'ятеро. Крім того, один із відповідачів підлягає розстрілу"¹⁷.

У пунктах **9 і 11** Наказу від **30 травня 1921** року було визначено відповідальність за сприяння учасникам банди: "За кожний установлений випадок ночівлі в селі банди або підтримки останньої продовольством або обозом, відповідачі (заручники – А.Б.) платять так само, як за піймання одного бандита... Нарівні з відповідачами відповідають громадяни, у домах яких знаходили притулок бандити"¹⁸.

У пункті **15** Наказу від **30 травня 1921** року містилася умова звільнення від відповідальності для рядових учасників банди. Вони повинні були повідомити про керівників банди та про осіб, які схилили їх вступити в банду.

Відповідно до Інструкції РНК УСРР "Про застосування декрету РНК про відповідальність за розграбування радгоспів" від **21 травня 1921** року за розкрадання, знищення або пошкодження майна радгоспів учасниками банд відповідальність покладалася околицьне населення сіл або волостей, безпосередньо прилеглих до радгоспів.

У пункті **2** Інструкції вказувалося, що "а) кримінальна відповідальність покладається як на безпосередніх фізичних ви-

---

¹⁶ Приказ Киевского окружного совещания по борьбе с бандитизмом от **30 мая 1921 г.** // ЦГАСА. Ф. **25880**. Оп. I. Д. **282**. Л. **84–85**.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

нуватців, так і на їх переховувачів; б) матеріальна відповідальність лягає на куркульське населення місць, у районі яких сталося знищення й розкрадання майна радгоспів..."¹⁹.

Цікаво відзначити, що законодавець уводить термін "безпосередні фізичні винуватці", під якими розумілися всі ті, хто був безпосереднім виконавцем злочину. Виходячи з цього документа переховувачі безпосередніх виконавців розкрадання, знищення та пошкодження майна радгоспів несли рівну з ними відповідальність.

29 червня 1921 року Постановою ВЦВК УСРР було прийнято Закон "Про застосування Кримської амністії від 1-го травня 1921 року на території У.С.Р.Р", у якому зазначалося: "Застосувати повну амністію (помилування) ... до всіх громадян, які, ... пішли в гори й стали на шлях як активного збройного бандитизму, так і пасивної його підтримки (приховування)"²⁰.

У цьому документі інтерес викликає розуміння радянським законодавцем приховування бандитизму. Так, із розглядової постанови випливало, що активна підтримка збройного бандитизму приховуванням не була. Найпевніше, така діяльність повинна була підпадати під ознаки пособництва бандитизму, що в контексті закону про амністію належало розглядати як активний збройний бандитизм.

Відповідно до Постанови РНК УСРР "Про заходи боротьби з бандитизмом" від 14 жовтня 1921 року радянські власті зобов'язували, під страхом покарання "з усією суворістю рево-

---

¹⁹ Инструкция СНК УССР "О применении декрета СНК об ответственности за разграбление Совхозов" от 21 мая 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. - Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. - 6 - 25 мая. - Ч. 9. - Ст. 253. - С. 297.

²⁰ Закон "О применении Крымской амнистии от 1-го мая 1921 года на территории УССР": Постановление ВЦИК УССР от 29 июня 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. - Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. - 22 июня - 5 июля. - Ч. 12. - Ст. 346. - С. 392.

люційного закону", медичних працівників доводити до відома органів міліції про кожну особу з пораненням від вогнепальної або холодної зброї, якій було надано медичну допомогу. Такий же самий обов'язок покладався й на всіх громадян, "у яких мають перебування або до яких прибудуть особи, що зазнали поранення від вогнепальної або холодної зброї"²¹.

З цього документа зрозуміло, що перебування поранених бандитів у медичній установі або в якому-небудь іншому приміщенні не розцінювалось як переховування бандитів або сприяння бандитизму. Кримінальна відповідальність за надання приміщення пораненому бандиту наставала за умови неповідомлення про нього органів радянської влади – міліції.

Окремі види потурання злочинам згадуються в Постанові РНК УСРР "Про заходи боротьби з посадовими злочинами" від 22 липня 1921 року. Серед злочинів у пункті "м" статті 1 зазначалося: "злочинна безгосподарність, що мала наслідком дезорганізацію майна", а в пункті "о" цієї ж статті – "інші посадові злочини, що підривають авторитет Радянської влади і викликають невдоволення широких мас трудящих"²².

Таке діяння, як злочинна безгосподарність, могло бути кваліфіковано як потурання вчиненню злочинів з боку посадової особи. У пункті "о" не конкретизовано посадовий злочин. Під його ознаки могло підпадати будь-яке потурання вчиненню злочину, якщо воно стане відомим "широким масам трудящих".

Поняття потурання злочину в радянських документах раннього періоду не розкривалося. Указувалося на необхід-

---

²¹ Постановление СНК УССР "О мерах по борьбе с бандитизмом" от 14 октября 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства Украины. – Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. – 1 – 14 октября. – Ч. 20. – Ст. 592. – С. 702.

²² Постановление СНК УССР "О мерах борьбы с должностными преступлениями" от 22 июля 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства Украины. – Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. – 8 – 13 июля. – Ч. 14. – Ст. 383. – С. 452.

ність боротися з цим явищем у певних сферах.

Так, наприклад, **19** червня **1921** року ВНК РНК РСФРР було видано Наказ № **178** "Про посилення боротьби з розкраданнями на державних складах" (далі – Наказ ВНК від **19** червня **1921** року), спрямований на боротьбу з розкраданнями на державних складах і з посадовими злочинами осіб, які сприяють за своїм службовим становищем зазначеним розкраданням. У пункті "б" статті **1** наказу йшлося про застосування покарання до певних видів злочинців: "... співробітників складів, баз і розподільників за завідомо незаконне відпускання товарів, за сприяння їх у розкраданні й за невжиття заходів перешкоджання розкраданню"²³.

Невжиття заходів перешкоджання розкраданню слід розглядати як один із різновидів потурання вчиненню злочину. Треба зауважити, що відповідно до абз. **2** статті **1** Наказу ВНК від **19** червня **1921** року в разі вчинення цього злочину за обтяжуючих обставин (багаторазовість поставлених у вину діянь, масовий характер розкрадання, відповідальність займаної посади тощо) до потурача могли застосувати найвищу міру покарання.

25 вересня **1921** року РНК УСРР видав Постанову "Про попереджувальні заходи боротьби з розкраданнями", у якій указувалося на необхідність ведення боротьби з потуранням у сфері розкрадань соціалістичної власності на радянських підприємствах, в установах та організаціях: "безпосередні учасники, приховувачі та потурачі розкрадань переслідуються в загальному кримінальному порядку"²⁴.

---

²³ Приказ ВЧК СНК РСФСР "Об усилении борьбы с хищениями на государственных складах" № **178** от **19** июня **1921** г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (**1921** – **1928**) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле : Гиперборея, **2007**. – С. **313-314**.

²⁴ Постановление СНК УССР "О предупредительных мерах борьбы с хищениями" от **25** сентября **1921** г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства Украины. – Харьков: Издание Народного **240**

Виходячи з викладеного, слід відзначити, що в початковий період становлення радянської влади на території України й Росії було прийнято нормативні документи, які містили основні кримінально-правові інститути, а також передбачали покарання на визначені види злочинів. До другої половини **1922** року вже було закладено основи для систематизації та кодифікації кримінального законодавства Радянської України.

У радянських документах періоду громадянської війни визначались основні ознаки співучасті та причетності до злочину. Передбачалася кримінальна відповідальність за такі форми співучасті, як банда, зграя тощо. Крім того, відповідальність установлювалася за такі різновиди причетності до злочину, як приховування злочину, недонесення про злочин, скуповування завідомо краденого та ін.

5.2. Кримінальне законодавство УСРР (УРСР) щодо причетності до злочину (1922 – 1958 рр.)

23 серпня **1922** року Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом було затверджено Кримінальний кодекс УСРР (далі – **КК УСРР 1922** року), який з **15** вересня того ж року набрав законної сили. Це був перший кодифікований кримінально-правовий документом, який діяв на території Радянської України. **КК УСРР 1922** року фактично відтворював Кримінальний кодекс РСФРР, прийнятий **26** травня **1922** року на 3-й сесії **IX** Всеросійського з'їзду Рад робітничих, селянських, червоноармійських і козачих депутатів.

Положення про співучасть закріплювалися в ст.ст. **15** і **16** **КК УСРР 1922** року. Так, відповідно до ст. **15** за злочини караються як виконавці, так і підбурювачі та пособники. Ця но-

рма вказує на те, що міра покарання кожному з цих співучасників злочину визначається як ступенем участі, так і ступенем небезпечності злочинця та вчиненого ним злочину. У ст. 16 перелічуються види співучасників: виконавці, підбурювачі й пособники. Разом із тим в Особливій частині КК УСРР 1922 року зазначаються такі види співучасників, як організатор і керівник злочину*.

Особливість кримінального законодавства 1922 року полягала в тому, що рамки інституту співучасті було розширено. Співучасниками визнавались особи, які не перебували в причинно-зумовлюючому зв'язку з діями виконавця злочину.

Так, згідно з п. 4 ст. 74 КК УСРР 1922 року установлювалася відповідальність для осіб, які не брали безпосередньої участі в безпорядках і насильницьких діях, але сприяли учасникам безпорядків наданням їм допомоги або прихованням слідів злочину й самих злочинців та іншими діями.

Крім того, у ч. 2 ст. 76 КК УСРР 1922 року передбачалася рівна відповідальність для пособників банд і переховувачів: 1) банд, 2) окремих учасників банд, 3) здобутого та слідів злочину. Крім того, однакова відповідальність для пособників і приховувачів злочину визначалася ст. 68. При цьому для притягнення до відповідальності за приховування було неважливо, коли суб'єкт дав свою згоду надати допомогу учасникам основного злочину: до його закінчення чи після.

Статтю 68 КК УСРР 1922 року встановлювалася відповідальність "за приховування і пособництво всякого роду злочинам, передбаченим ст.ст. 57 – 67, не пов'язані з безпосереднім вчиненням означених злочинів або за непоінформованості про їх кінцеві цілі...". Відповідно до КК УСРР 1922 року відповідальність наставала незалежно від того, було вказане приховування й пособництво в причинному та винному зв'язку з основним злочином чи ні.

Статтю 89 КК УСРР 1922 року визначалася відповідаль-

---

* Див.: ст.ст. 75, 77, 78, 80 КК УСРР 1922 р.

ність за недонесення про достовірно відомі підготовлювані та вчинені злочини, передбачені ст.ст. **58 – 66** КК УСРР 1922 року.

Ознаки потурання вбачаються в ст. **107** (бездіяльність влади), ст. **108** (халатне ставлення до служби) КК УСРР 1922 року та інших правових нормах.

За ч. 2 ст. **114** КК УСРР 1922 року однакова відповідальність установлювалася для підбурювачів і приховувачів хабарництва. Цікаве положення містилося в ч. 4 ст. **204**, згідно з яким "підбурювання, а так само сприяння вчиненню... діянь, карається – як безпосереднє вчинення цих діянь"²⁵. Під сприянням, напевно, розумілися діяння пособника та приховувача.

За ч. 4 ст. **207** КК УСРР 1922 року "особи, які завідомо прийняли від військовослужбовця на будь-якій підставі (купівля, обмін, дарунок, заклад тощо) згадані в цій статті предмети, підлягають відповідальності як співучасники"²⁶.

Таким чином, КК УСРР 1922 року причетність до злочину розглядає як співучасть, оскільки особи, які вчинили заздалегідь не обіцяне приховування, а так само придбання майна, здобутого злочинним шляхом, несли відповідальність як співучасники злочину.

Відповідно до КК УСРР 1922 року заздалегідь не обіцяне приховування злочину розглядалось як співучасть у злочині*. Норми, що встановлювали відповідальність за недонесення про злочини, розміщувались у главах Особливої частини КК УСРР 1922 р. залежно від того, які суспільні відносини порушувалися внаслідок скоєння злочину, про який винна особа не повідомила органи влади*.

---

²⁵ Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. 1 : 1917 – 1925 гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Михайленко]. – К. : Министерство охраны общественного порядка УССР. Высш. школа. МООН УССР, 1966. – С. 491.

²⁶ Там само. – С. 492.

* Див.: ст. **68**, п. 4 ст. **75**, ч. 2 ст. **76**, ч. 2 ст. **114** та ін. Кримінального кодексу УСРР 1922 р.

* Див.: ст. **89** та ін. Кримінального кодексу УСРР 1922 р.

Слід зазначити, що КК УСРР 1922 року включав спеціальну норму (ст. 181), яка встановлювала відповідальність за купівлю завідомо краденого. Покарання за цей злочин було меншим у порівнянні з покаранням, яке несли учасники крадіжки майна*.

Кримінальне законодавство УСРР 1922 року закріплювало відповідальність за недонесення про достовірно відомі майбутні та вчинені злочини*.

КК УСРР 1922 року передбачав спеціальні випадки звільнення від покарання для співучасників. Так, наприклад, ст. 83 визначає, що учасники злочинних діянь, указаних у ст.ст. 75 – 78 КК УСРР 1922 року, втягнуті через малосвідомість і неосвіченість, не викриті у вчиненні тяжких діянь, наведених у ст. 75 КК УСРР 1922 року, можуть бути засуджені до умовного покарання.

Зі змісту низки кримінально-правових норм Особливої частини КК УСРР 1922 року можна зробити висновок, що передбачалися такі форми співучасті залежно від моменту змови на вчинення злочину: 1) за попередньою змовою*; 2) без попередньої змови*. Крім того, в Особливій частині КК УСРР 1922 року вказується на такі форми злочинних об'єднань, як збройні загони*, контрреволюційна організація*, банда*, банда (збройна згряя)*, згряя*.

У КК УСРР 1922 року спостерігається неоднозначне розуміння банди. Так, наприклад, у ст. 58 під бандою розуміється злочинне об'єднання, створене для контрреволюційних цілей,

---

* Див.: ст. 181 КК УСРР 1922 р.

* Див.: ст. 89 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ч. 1 ст. 85 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ч. 3 ст. 80 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ст. 58 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ст.ст. 58, 60 – 65 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ст.ст. 58, 76, 184 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ст. 76 КК УСРР 1922 р.

* Див., напр., ст. 183 КК УСРР 1922 р.

а саме для збройних повстань або вторгнення на радянську територію. У ст. **76** під бандою мається на увазі збройна зграя, що організується для розбійних нападів, пограбувань, зупинення потягів і руйнування шляхів сполучення.

Немає однозначного підходу до тлумачення групи осіб. Так, наприклад, у ч. **2** ст. **184** КК УСРР **1922** року йдеться про групу осіб – банду, у ч. **2** ст. **183** – про групу осіб – зграю, а в ч. **2** ст. **187** – про групу осіб без конкретизації, банда це чи зграя.

Важливо зазначити, що ст. **64** КК УСРР **1922** року передбачала рівну міру відповідальності для організаторів контрреволюційної організації та для винних у вчиненні терористичного акту, скоєного такою організацією, які в ній не перебували.

Після прийняття в **1922** році Кримінального кодексу УСРР на території України юридичну силу мали багато правових документів, які містили кримінально-правові норми. Деякі з них містили положення про співучасть і причетність до злочину.

Так, наприклад, **28** вересня **1922** року Пленумом Верховного трибуналу ВЦВК було затверджено Циркуляр № **148** "Про репресію за недонесення, що має характер приховування", у якому зазначалося: "при вирішенні в касаційному порядку багатьох справ різних трибуналів установлюється, що трибунали, кваліфікуючи діяння деяких із співучасників як недонесення, залишають їх без будь-якого покарання з огляду на встановлену Кримінальним Кодексом караність недонесителів лише за злочини, передбачені ст.ст. **58** – **66** Кримінального Кодексу (**89** ст. Кримінального Кодексу), між тим як дії цих осіб мають усі ознаки приховування злочину"²⁷.

---

²⁷ Циркуляр № **148** "О репрессии за недонесение, имеющее характер укрывательства" утвержденный Пленумом Верхтриба РСФСР от **28** сентября **1922** г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (**1921** – **1928**) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М.: Кучково поле: Гиперборея, **2007**. – **528** с. [Електронний ресурс] // Сайт

У зв'язку з цим Пленум Верховного трибуналу ВЦВК пропонував: "з огляду на надзвичайну близькість за своїми ознаками недонесення і приховування злочину, у кожному окремому випадку ретельно досліджувати це питання і, у разі визнання недонесення таким, що має характер приховування, карати за **15 і 16 ст.** Кримінального Кодексу"²⁸.

Вагомий внесок у розвиток радянського кримінального права зробили Основні начала кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, затверджені Постановою Президії ЦВК СРСР **31 жовтня 1924 року** (далі – Основні начала кримінального законодавства **1924 року**), у яких містилися загальні положення кримінального законодавства*. Положення про інститут співучасті закріплювалися в ст. **12**, у якій зазначалося: "заходи соціального захисту застосовуються до всіх співучасників (підбурювачів, виконавців, пособників) залежно як від ступеня їхньої соціальної небезпечності, так і від ступеня участі в злочині"²⁹. Види причетності до злочину Основні начала кримінального законодавства **1924 року** не згадують.

8 червня 1927 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет затверджує Кримінальний кодекс УСРР (далі – КК УСРР **1927 року**), який був введений у дію з **1 липня 1927 року**.

"LITMIR.net – Электронная Библиотека". – Режим доступу до документа: <http://www.litmir.net/br/?b=131625&p=64>. – Дата доступу: **08.02.2013**.

²⁸ Циркуляр № **148** "О репрессии за недонесение, имеющее характер укрывательства" утвержденный Пленумом Верховного Трибуна РСФСР от **28 сентября 1922 г.** // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (**1921 – 1928**) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М.: Кучково поле: Гиперборея, **2007**. – **528 с.** [Электронный ресурс] // Сайт "LITMIR.net – Электронная Библиотека". – Режим доступу до документа: <http://www.litmir.net/br/?b=131625&p=64>. – Дата доступу: **08.02.2013**.

* У подальшому були прийняті Верховною Радою СРСР Основи кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік (**25 грудня 1958 року**), а також Основи кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік (**2 липня 1991 року**).

²⁹ Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик **1924 г.** // СЗ СССР. – **1924**. – № **24**. – Ст. **205**.

КК УСРР 1927 року розмежовує заздалегідь обіцяне приховування злочину та заздалегідь не обіцяне приховування злочину. Відповідно до ч. 2 ст. 19 КК УСРР 1927 року переховування злочинця або приховування слідів злочину, що не є сприянням вчиненню злочину, тягне застосування заходів соціального захисту лише у випадках, спеціально зазначених у кодексі. За заздалегідь не обіцяне приховування злочинця або слідів злочину відповідальність наставала за ст. 72 КК УСРР 1927 року.

У ст.ст. 19 і 20 КК УСРР 1927 року формулювалися положення про причетність до злочину та співучасть. Так, згідно зі ст. 19 КК УСРР 1927 року заходи соціального захисту застосовуються до всіх співучасників злочину (підбурювачів, виконавців, пособників) залежно від ступеня їх участі в цьому злочині й від ступеня їхньої соціальної небезпечності.

У цій статті йдеться про переховування злочинця або приховування слідів злочину, яке не є сприянням виконанню злочину. Однак законодавець не відносить приховування до числа видів співучасті.

Згідно зі ст. 20 КК УСРР 1927 року під пособниками розуміються особи, які сприяли виконанню злочину порадами, указівками, усуненням перешкод та іншими способами, а також переховуванню злочинця або приховуванню слідів злочину.

КК УСРР 1927 року розмежовує інститут співучасті й причетність. Окремі види причетності знайшли відбиття в нормах Загальної частини КК УСРР 1927 року.

Відповідно до ч. 2 ст. 19 переховування злочинця або приховування слідів злочину, що не є сприянням виконанню злочину, тягне застосування заходів соціального захисту лише у випадках, спеціально зазначених у кодексі. Так, наприклад, у ст. 72 встановлено відповідальність за переховування злочинця або приховування слідів злочину, яке не є сприянням виконанню, за умови, що за основний злочин суд може призначити

позбавлення волі на строк понад один рік або якщо визначено в законі позбавлення волі на строк не менш ніж шість місяців.

Крім того, у Загальній частині КК УСРР 1927 року йдеться про недонесення. Згідно з ч. 4 ст. 20 недонесення про вчинений або підготовлюваний злочин тягне застосування заходів соціального захисту лише у випадках, спеціально зазначених у цьому кодексі.

За недонесення про злочин відповідальність було встановлено пп. "в", "г" ст. 54-1; ст. 54-12; 56-23 КК УСРР 1927 р.³⁰ Підставами для визначення місця кримінальної норми в системі Особливої частини УК УСРР 1927 року, яка передбачала відповідальність за недонесення, служили такі обставини: вид злочину, що передував недонесенню, а також суб'єкт, який заздалегідь знав про злочин, який готується, або скоєний злочин.

КК УСРР 1927 року визначав дві обставини, які вплинули на встановлення відповідальності за недонесення: 1) злочин, який передував недонесенню; 2) суб'єкт недонесення. Так, у ст. 54-12 КК УСРР 1927 року визначалася відповідальність за недонесення про контрреволюційний злочин, а в ст. 56-23 КК УСРР 1927 р. – за недонесення про масові безпорядки, бандитизм і фальшивомонетництво. Згідно зі ст. 54-1 "в" КК УСРР 1927 р. відповідальність несуть члени сім'ї військовослужбовця, який готував або вчинив втечу, а за ст. 54-1 "г" КК УСРР 1927 р. – військовослужбовці за недонесення про зраду.

Кримінальне законодавство УСРР 1927 року називає такі види співучасників, як: 1) виконавець; 2) підбурювач, 3) пособник. Виконавцями мали вважатись особи, які брали безпосередню участь у виконанні злочинного діяння, у чому б воно не полягало. Підбурювачі – особи, які схилили до вчинення злочину. Пособниками є особи, які сприяли виконанню злочину

---

³⁰ Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. 2 : 1926 – 1967 гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Михайленко]. – К. : Министерство охраны общественного порядка УССР. Высш. школа. МОП УССР, 1967. – С. 634.

**Історія розвитку кримінального законодавства
щодо причетності до злочину на території України**

порадами, указівками, усуненням перешкод та іншими способами, а також переховуванню злочинця або приховуванню слідів злочину. Крім перелічених видів співучасті, в Особливій частині КК УСРР 1927 року згадується організатор і керівник злочину*.

У КК УСРР 1927 року зазначалися такі різновиди форм співучасті, як група за попередньою змовою*; 2) група осіб*. Крім того, КК УСРР 1927 року указує на такі форми злочинних об'єднань, як контрреволюційна організація*, організація, утворена для підготування або вчинення певних злочинів*, банда*, збройна банда*.

У КК УСРР 1927 року згадується про потурання. Так, наприклад, у ст. 99 передбачалася відповідальність за бездіяльність влади й за халатне ставлення до служби.

У КК УСРР 1927 року закріплювалася відповідальність за придбання й збут майна, здобутого злочинним шляхом. Так, ст. 83 установлювала відповідальність за купівлю лісу, завідомо здобутого шляхом самовільної порубки, а ст. 175 КК УСРР 1927 р. – за купівлю завідомо викраденого.

В окремих випадках для співучасників і причетних осіб КК УСРР 1927 року встановлював рівну відповідальність. Наприклад, згідно зі ст. 54-1 "в" у разі "втечі або перельоту за кордон військовослужбовця – до повнолітніх членів його сім'ї, якщо вони чим-небудь сприяли підготовлюваній або вчиненій зраді або хоча б знали про неї, але не довели про це до відома властей, застосовується..."³¹.

---

* Див., напр., ст.ст. 56-16 і 59 КК УСРР 1927 р.

* Див., напр., ст.ст. 57 і 171 КК УСРР 1927 р.

* Див., напр., ст.ст. 70 і 173 КК УСРР 1927 р.

* Див., напр., ст.ст. 54-6, 54-8 і 54-11 КК УСРР 1927 р.

* Див., напр., ст.ст. 56-28 КК УСРР 1927 р.

* Див., напр., ст.ст. 43 КК УСРР 1927 р.

* Див., напр., ст.ст. 54-2 і 56-17 КК УСРР 1927 р.

³¹ Див.: Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. 2 : 1926 – 1967 гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Ми-

Кримінальне законодавство УСРР 1927 року вказує на таку обставину, що впливає на притягнення суб'єкта до кримінальної відповідальності, як злочинне середовище. Так, згідно з положенням ст. 34 КК УСРР 1927 року суд вправі застосувати заходи соціального захисту, зазначені в ст. 33, до притягнених в справі осіб у разі недоведеності пред'явленого їм обвинувачення, якщо визнає, що через їхню колишню злочинну діяльність або у зв'язку зі злочинним середовищем (курсив наш. – А.Б.) залишення цих осіб у цій місцевості є суспільно небезпечним.

Крім Кримінального кодексу УСРР 1927 р. на території Радянської України того часу діяли й інші нормативні документи, які передбачали відповідальність за причетність до злочину. Так, наприклад, у 1920 – 1940 рр. радянський уряд уживає низку кримінально-правових заходів, спрямованих на посилення відповідальності за недонесення про певні види злочинів які посягають на державну й економічну безпеку радянської держави.

25 лютого 1927 року Постановою ЦВК СРСР було прийнято Положення "Про злочини державні (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)" (далі – Положення від 25 лютого 1927 року).

У цьому документі вводилася відповідальність за недонесення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинений контрреволюційний злочин (ст. 12). Крім того, у статті 23 Положення від 25 лютого 1927 року встановлювалася відповідальність за недонесення про достовірно відомі підготовлювані або вчинені злочини, передбачені статтями 16 (Масові безпорядки, що супроводжуються погромами, зруйнуванням залізничних шляхів або інших засобів сполучення зв'язку, убивствами, підпалами й іншими подібними діями), 17 (Бандитизм) і 22 (Підроблення або збут у вигляді промислу підробленої металеві монети, державних казначейських білетів, білетів Дер-

жавного банку та державних цінних паперів, а так само підроблення або збут у вигляді промислу підробленої іноземної валюти)³².

8 червня 1934 року ЦВК СРСР своєю Постановою "Про доповнення Положення "Про злочини державні (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)" статтями про зраду Батьківщини" посилює заходи боротьби з державною зрадою.

Так, у разі недонесення з боку військовослужбовця про підготовлювану або вчинену зраду, винному загрожувало позбавлення волі на **10 років**. Якщо недонесення про такий злочин було вчинено звичайними громадянами (не військовослужбовців), то вони несли відповідальність згідно зі ст. **12** Положення ЦВК СРСР "Про злочини державні (контрреволюційні й особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)" від **25 лютого 1927 року**³³.

4 червня 1947 року Указом Президії Верховної Ради СРСР "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного та громадського майна" вводилася кримінальна відповідальність за недонесення органам влади про достовірно відоме підготовлюване або вчинене розкрадання державного або громадського майна, передбачене статтями **2** (викрадення державного майна, вчинюване повторно, а так само вчинюване організованою групою (зграсю) або у великих розмірах) і **4** (викрадення колгоспного, кооперативного або іншого гро-

---

³² Положение "О преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления)", утвержденное Постановлением ЦИК СССР от 25 февраля 1927 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=16474>. – Дата доступу: **10.02.2013**.

³³ Постановление ЦИК СССР "О дополнении Положения "О преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине" от 8 июня 1934 г. // СЗ СССР. –1934. – № 33. – Ст. 255.

мадського майна, вчинюване повторно, а так само вчинюване організованою групою (зграсю) або у великих розмірах) цього указу³⁴.

5.3. Кримінальне законодавство УРСР щодо причетності до злочину (1958 – 1991 рр.)

25 грудня 1958 року Верховною Радою СРСР було прийнято Основи кримінального законодавства Союзу СРСР і союзних республік (далі – Основи кримінального законодавства 1958 року). Цей документ містив положення про причетність до злочину і співучасть.

В Основах кримінального законодавства 1958 року виділялись ознаки співучасті, а також наводилася класифікація видів співучасті³⁵. Виходячи зі змісту ст. 17 (співучасть) Основ кримінального законодавства 1958 року під співучастью слід було розуміти умисну спільну участь двох чи більше осіб у вчиненні злочину. До співучасників належали: 1) виконавці, 2) організатори, 3) підбурювачі й 4) пособники.

Під виконавцем розумілась особа, яка безпосередньо вчинила злочин. Під організатором – особа, яка організувала вчинення злочину або керувала його вчиненням. Підбурювачем уважалась особа, яка схилила до вчинення злочину, а пособником – особа, яка сприяла вчиненню злочину порадами, указами, наданням засобів або усуненням перешкод, а також

---

³⁴ Указ Президиума Верховного Совета СССР "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества" от 4 июня 1947 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc; base=ESU; n=6083>. – Дата доступу: 08.02.2013.

³⁵ Див.: Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "pravo.levonevsky.org" – Режим доступу до документа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrf6067.htm>. – Дата доступу: 10.02.2013.

особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя й засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом. Законодавець використовував формулювання "заздалегідь обіцяла", проводив відмежування інституту співучасті від причетності до злочину. Виділялися два види причетності до злочину: **1) приховування (ст. 18) і недонесення (ст. 19).**

Зверталась увага на те, що приховування повинне бути заздалегідь не обіцяним (ст. 18 Основ кримінального законодавства 1958 року). Відповідальність за цей вид причетності мала наставати лише у випадках, спеціально передбачених кримінальним законом. Наводилися такі види приховування: **1) переховування злочинця, 2) приховування знарядь вчинення злочину, 3) приховування засобів вчинення злочину, 4) приховування слідів злочину, 5) приховування предметів, здобутих злочинним шляхом.**

В Основах кримінального законодавства 1958 року вказувалося на два види недонесення: **1) недонесення про достовірно відомий підготовлюваний злочин, 2) недонесення про достовірно відомий вчинений злочин.** Відповідальність за недонесення, як і за заздалегідь не обіцяне приховування, наставляла лише у випадках, спеціально передбачених кримінальним законом.

Цікаво зазначити, що до Основ кримінального законодавства 1958 року (ст. 34 "Обставини, що обтяжують відповідальність") було включено таку форму співучасті, як організована група. У документі говорилося, що вчинення злочину в складі такого злочинного формування може бути визнано обставиною, що обтяжує відповідальність.

24 грудня 1960 року Президією Верховної Ради Української РСР було прийнято Кримінальний кодекс Української РСР (далі – КК УРСР 1960 року), **28 грудня 1960 року** його було затверджено Законом УРСР, а з **1 квітня 1961 року** він набрав законної сили.

Положення про співучасть закріплювалися в ст. 19 (співучасть) КК УРСР 1960 року, відповідно до якої під співучастю розумілася спільна участь двох або більше осіб у вчиненні злочину.

Виходячи з наведеної дефініції, можна було виокремити нормативні ознаки співучасті: 1) спільність діяльності, 2) участь двох або більше осіб, 3) участь в умисному злочині.

У теорії кримінального права прийнято вирізняти об'єктивні й суб'єктивні ознаки співучасті в злочині. Об'єктивні ознаки поділяються на кількісний (множинність суб'єктів) і якісний (спільність діяльності) критерії.

Ознаку множинності суб'єктів було закріплено в ст. 19 КК УРСР 1960 року, де вказувалося, що співучастю визнається "участь двох або більше осіб у вчиненні злочину". Залежно від форми злочинного об'єднання кількість співучасників могла перевищувати двох суб'єктів злочину.

Якісною ознакою є спільність діяльності суб'єктів злочину. Розглядаючи цю ознаку, слід ґрунтуватися на положеннях акцесорної теорії співучасті. Зміст спільної участі осіб у вчиненні злочину полягає у взаємозумовленості діянь двох або більше суб'єктів злочину. Діяльність співучасників може відбуватись як в активній формі (дія), так і в пасивній формі (бездіяльність). Дія або бездіяльність кожного співучасника є складовою частиною спільної діяльності, спрямованої на виконання об'єктивної сторони спільного злочину. Своїми діями співучасники взаємодоповнюють один одного з метою вчинення єдиного (спільного) злочину.

Наявність причинного зв'язку між діями співучасників є необхідною умовою спільності, оскільки об'єктивна сторона злочину виражається в суспільно небезпечному діянні, а причинний зв'язок установлюється між діями співучасників і єдиним, спільним для всіх суспільно небезпечним результатом.

Для матеріальних складів злочинів важливо встановити причинно-наслідковий зв'язок між діями співучасників

(організатора, пособника або підбурювача) і суспільно небезпечними наслідками діяльності виконавця злочину. При формальних конструкціях складів злочинів діяння співучасників перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з діяннями виконавця.

Таким чином, співучасть у злочині відповідно до ст. 19 КК УРСР 1960 року характеризувалася спільним вчиненням діяння двома чи більше суб'єктами злочину. Діяння кожного зі співучасників являли собою ланку в спільній злочинній діяльності, спрямованій на спільне вчинення злочину. В інакшому випадку співучасть у злочині виключалася.

До суб'єктивних ознак слід віднести: 1) суб'єктів злочину, 2) умисну спільну діяльність, 3) угоду між співучасниками.

Під суб'єктами злочину розумілися фізичні особи, ознаки яких впливали зі змісту ст. 10 (відповідальність неповнолітнього) та ст. 12 (осудність) КК України. Отже, вчинити злочин у співучасті могли особи, які мали ознаки суб'єкта злочину, тобто фізичні осудні особи, які досягли до моменту вчинення злочину віку, з якого за кримінальним законодавством може наставати кримінальна відповідальність.

У тому випадку, якщо суб'єкт злочину вчиняв злочин спільно з особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, або використовував для вчинення злочину неосудного, співучасть виключалася.

Слід відмітити, що в радянський період навколо розуміння ознак співучасті виникали суперечки. Це було обумовлено тим, що у ст. 19 не згадувалося, що співучасниками є особи, які мають ознаки суб'єкта злочину. У цій нормі йшлося про "осіб", "співучасників". Неоднозначність тлумачення таких термінів надалі породила дискусію щодо ознак співучасників. Одні вчені вважали, що співучасниками є особи, які мають усі ознаки суб'єкта злочину, тобто вони повинні бути: фізичними,

осудними, досягти віку кримінальної відповідальності³⁶. Інші стверджували, що співучасть буде й у тому випадку, коли один із винних мав усі ознаки суб'єкта злочину, а інші нести кримінальну відповідальність не могли з причини недосягнення необхідного віку або неосудності³⁷.

Наприклад, Р.Р. Галиакбаров пропонував під груповим вчиненням посягання розуміти злочин, який вчиняється особистими діями суб'єкта відповідальності з додатковим залученням зусиль неосудного або особи, яка не досягла віку, з якого є можливою кримінальна відповідальність³⁸.

Такому підходу сприяло тлумачення групового вчинення злочину, сформульоване в п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 25 березня 1964 року № 2 "Про судову практику в справах про звалтування": "...дії осіб, які організували звалтування групою, слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 117 КК РРФСР і відповідних статей КК інших союзних республік незалежно від того, що інші учасники відповідно до ст. 10 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік не були притягнуті до кримінальної відповідальності..."³⁹.

Р.Р. Галиакбаров зазначав, що суспільна небезпечність виконання насильницького злочину за участі кількох осіб, коли

---

³⁶ Див., напр.: Уголовное право. Общая часть / [под ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова]. М.: Новый Юрист; КиноРус. – 1997. – С. 324; Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов / [под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой]. – М.: ЗЕРЦАЛО-М, 1999. – С. 388.

³⁷ Див., напр.: Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. [курс лекцій] / [за ред. М. Й. Коржанського]. – К.: Атіка, 2001. – С. 296–297, 303; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / А. В. Арендаренко, Н. Н. Афанасьев, В. Е. Батюкова и др. – М.: Проспект; КноРус, 1997. – С. 74.

³⁸ Див.: Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. – С. 15.

³⁹ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 25 марта 1964 г. № 2 "О судебной практике по делам об изнасиловании" [Электронный ресурс] // Сайт: "Либрусек". – Режим доступа до документа: <http://lib.rus.ec/b/152006/read#t56>. – Дата доступу: 10.02.2013.

нести реальну відповідальність може лише один суб'єкт, зростає за рахунок способу виконання посягання. За своїми зовнішніми об'єктивними характеристиками, як уважав автор, цей спосіб є груповим⁴⁰. Р.Р. Галиакбаров розглядав групове вчинення злочину як різновид інституту співучасті та як спосіб злочину, що відноситься до об'єктивної сторони складу злочину.

В Україні подібний підхід було закріплено в п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 року № 4 "Про судову практику в справах про звалтування", у якому було сказано, що дії учасника групового звалтування підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 117 КК у випадку, коли інші учасники злочину внаслідок неосудності, недосягнення віку кримінальної відповідальності або з інших передбачених законом підстав не були притягнуті до кримінальної відповідальності.

Після прийняття нового кримінального закону України у 2001 році судова практика в Україні змінилася. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 30 травня № 5 2008 року "Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності" указується на необхідність розглядати як співучасників звалтування осіб, які мають ознаки суб'єкта злочину.

У п. 9 цієї постанови зазначається, що групу осіб, які брали участь у вчиненні злочину, передбаченого ст. 152 КК України, можуть утворювати декілька співучасників, ознаки яких визначено в ч. 2 ст. 27 КК України⁴¹.

---

⁴⁰ Див.: Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1987. – С. 59–60; Галиакбаров Р.Р. Как квалифицировать убийства и изнасилования, совершенные групповым способом / Р. Р. Галиакбаров // Российская юстиция, 2000. – № 10. – С. 40.

⁴¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5 "Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи" [Електроний ресурс] // Сайт: "Верховний Суд України". – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua>. – Дата доступу:

Крім того, у п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 "Про судову практику у справах про злочини проти власності" сказано: у випадку, коли в групі осіб, які вчинили злочин, тільки одна особа є суб'єктом злочину, а інші особи внаслідок неосудності або у зв'язку з недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або з інших підстав не можуть бути суб'єктами злочину, дії винного, притягнуваного за таких обставин до кримінальної відповідальності, не можна розглядати як вчинення злочину групою осіб⁴².

Як впливало зі змісту ст. 19 КК УРСР 1960 року, "співучастю визнається умисна спільна участь...". Отже, необережне вчинення злочину кількома учасниками виключало співучасть. Разом із тим у радянський період висловлювалися позиції про можливість співучасті у вчиненні необережних злочинів⁴³.

Інтелектуальний момент умислу за співучасті характеризується взаємною поінформованістю, яка полягає в тому, що організатор, пособник або підбурювач усвідомлюють увесь обсяг майбутніх дій, спрямованих на здійснення виконавцем об'єктивної сторони злочину. Невиконання якої-небудь частини цих дій не дасть можливості іншим співучасникам скоїти задумане або значно утруднить завдання.

Співучасники злочину повинні усвідомлювати свою власну роль у досягненні спільного злочинного результату. Вони

10.02.2013.

⁴² Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 "Про судову практику у справах про злочини проти власності" [Електронний ресурс] // Сайт: "Верховний Суд України". – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua>. – Дата доступу: 10.02.2013.

⁴³ Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права / А. Я. Вышинский. – 2-е изд. – М.: Госюриздат, 1949. – С. 119; Трайнин А. Н. Некоторые вопросы учения о соучастии / А. Н. Трайнин // Социалистическая законность. – 1957. – № 2. – С. 21–29; Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 84–97.

повинні розуміти суспільну небезпечність не тільки вчиненого ними особисто, але й характер діянь інших учасників злочину. Якщо один із суб'єктів злочину не поінформований про злочинні наміри виконавця, то він не є співучасником злочину. При цьому організатор, пособник, підбурювач і виконавець можуть не знати один одного. Крім того, у ході здійснення діянь, які утворюють об'єктивну сторону злочину, не має значення, яку функцію виконував кожен зі співучасників. Важливо, щоб вони усвідомлювали, що їхні діяння перебували в зумовлюючому зв'язку з діяннями виконавця для досягнення спільного злочинного результату. Мотиви у співучасників можуть бути різними за спільного вчинення злочину.

Для вольового моменту умислу за співучасті в злочині характерним є взаємне бажання брати участь у злочині для реалізації поставленої мети. Причому спільні дії повинні бути узгоджені в рамках цієї мети.

У статті 19 КК УРСР 1960 року не говорилося, яким має бути умисел – прямим чи непрямым. Думки вчених з цього приводу розділилися. Одні вважали, що співучасть може бути лише з прямим умислом. Інші припускали можливість непрямого умислу за співучасті¹.

До суб'єктивних ознак співучасті доцільно віднести угоду між співучасниками, хоча з цього приводу в літературі немає єдиної думки². Як видається, діяльність співучасників має бути узгоджена, оскільки особи повинні усвідомлювати, що завдяки їхнім спільним зусиллям досягається єдиний для всіх злочинний результат. Співучасники повинні знати про діяльність виконавця й ту роль, яку вони виконують у спільному

---

¹ Див., напр.: Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву / Ф. Г. Бурчак ; [отв. ред. : И. П. Лановенко]. – К., 1969. – С. 124; Гришаев П. И. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат. 1959. – С. 33, 41.

² Див., напр.: Гришаев П. И. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат. 1959. – С. 41.

ланцюгу діянь, що утворюють цілісний злочин. Оскільки між виконавцем і співучасниками існує двосторонній зв'язок, то виконавець повинен усвідомлювати, що в злочині беруть участь організатор, пособник або підбурювач незалежно від того, чи знають вони один одного.

Разом із тим у літературі є думка, що між співучасниками можливим є односторонній зв'язок, коли виконавець вчинення злочину може не знати про діяльність деяких співучасників¹. Згода на вчинення злочину може бути виражена в усній формі, конклюдентній або іншим способом.

Згода на спільну участь у злочині повинна відбутися на одній зі стадій попередньої злочинної діяльності (готування чи замах на злочин). Тому за часом дії співучасників повинні передувати виконанню об'єктивної сторони злочину, отже, якщо домовленість відбудеться в процесі вчинення дій, що утворюють об'єктивну сторону злочину, то не можна буде вважати співучасть вчиненою попередньо. Разом із тим співучасть є можливою при виконанні об'єктивної сторони злочину до моменту закінчення складу злочину. У цьому випадку співучасть слід розглядати як вчинену без попередньої змови, оскільки угода відбулася при виконанні об'єктивної сторони злочину.

Якщо угода з виконавцем злочину відбулася після фактичного закінчення злочину, то співучасть виключається. Діяльність, спрямовану на сприяння виконавцеві або іншим співучасникам закінченого злочину, треба розглядати як причетність до злочину.

Таким чином, слід виділяти два види співучасті залежно від моменту виникнення угоди: як співучасть з попередньою угодою і співучасть з угодою на стадії вчинення злочину. Останній вид співучасті в кримінальному законодавстві УРСР

---

¹ Див.: Гришаев П. И. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат. 1959. – С. 44.

1960 року враховувався при визначенні групи без попередньої змови (ч. 3 ст. 117 КК УРСР).

У ч. 2 ст. 19 КК УРСР **1960** року пропонувалися такі види співучасників, як: **1)** виконавець, **2)** організатор, **3)** підбурювач і **4)** пособник.

Виконавець вчинення злочину є ключовою фігурою за співучасті. Інші співучасники злочину можуть бути відсутні. Якщо ж немає виконавця злочину, то немає й співучасті в злочину. У тому випадку, коли виконавець злочину на одній зі стадій попередньої злочинної діяльності відмовився від доведення злочину до кінця, діяльність організатора, підбурювача або пособника слід кваліфікувати як незакінчений злочин без ознак співучасті.

Для визнання особи виконавцем (співвиконавцем) достатньо, щоб вона хоча б частково виконала об'єктивну сторону конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК УРСР **1960** року. Повне виконання об'єктивної сторони складу злочину не було потрібне.

Наприклад, при звалтуванні, якщо статевий контакт може здійснювати тільки особа чоловічої статі, то застосовувати насильство або доводити потерпілу (потерпілого) до безпорадного стану може будь-який суб'єкт злочину незалежно від своєї статі. Відповідно, може бути ситуація, коли один суб'єкт, виконуючи частину об'єктивної сторони звалтування, входить у статевий контакт, тимчасом як друга особа вчиняє насильство або доводить потерпілу до безпорадного стану.

Крім безпосереднього вчинення злочину виконавцем (співвиконавцями), існує опосередковане вчинення злочину. У літературі це явище інколи йменується як опосередкована співучасть, опосередковане виконання, опосередковане заповідання або опосередкована співвинність. Кримінальне законодавство до виконавців, як вище зазначалося, відносить суб'єкта злочину, який використав для вчинення злочину інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відпові-

дальності за скоєне. До таких осіб можуть бути віднесені ті, хто не досяг віку кримінальної відповідальності або був неосудним на момент вчинення злочину. Фактично вчиняючи злочин, такі особи виступають як знаряддя або засоби вчинення злочину в руках тих, хто їх використовувє.

Слід зазначити, що в тому випадку, якщо повнолітній виконавець використав особу, яка до моменту вчинення злочину не досягла віку кримінальної відповідальності, його діяння треба кваліфікувати не тільки за кримінально-правовою нормою, яка передбачала відповідальність за вчинене неповнолітнім діяння, але також і за ст. 208 КК УРСР 1960 року за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Крім того, за п. 7 ст. 41 КК УРСР 1960 року підбурювання неповнолітніх до вчинення злочину або залучення неповнолітніх до участі в злочині розглядалось як обставина, що обтяжує відповідальність.

Опосередковане вчинення злочину буде й у випадку використання осіб, які силою фізичного або психічного примусу вчинили злочин, виконали злочинний наказ або розпорядження внаслідок крайньої необхідності. Ті, хто використав таких осіб зі злочинною метою, будуть нести кримінальну відповідальність як виконавці (співвиконавці) вчинення злочину.

Опосередкованим вчиненням злочину буде визнано діяльність суб'єкта, який використовує для реалізації своїх злочинних планів особу, не поінформовану про злочинний характер виконуваних нею діянь. У цьому випадку суб'єкт злочину використовує помилку іншої особи для вчинення злочину. Якщо особа, яка перебуває в омані, припускається простимої помилки (**error juris**), то в її діяннях відсутні ознаки складу злочину, оскільки цю особу буде визнано такою, що добросовісно помилялася щодо законності нею скоєного. Суб'єкт, який скористався з помилки особи, понесе кримінальну відповідальність як виконавець злочину.

Положення про опосередковане вчинення злочину будуть поширюватися й на випадки, коли використовувалась особа, яка вчинила злочин з необережності. У цьому випадку

організатор, підбурювач або пособник, що використали таких осіб, понесуть відповідальність як виконавці (співвиконавці) злочину.

У кримінальному законодавстві КК УРСР **1960** року виконавцем злочину визнавався і співвиконавець як особливий його різновид. Діяльність співвиконавця виражається в частковому виконанні об'єктивної сторони злочину спільно з виконавцем вчинення злочину.

Це положення відбивалося в радянській судовій практиці України. Так, у пункті **10** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від **11** липня **1972** року № **4** "Про судову практику в справах про розкрадання державного та громадського майна" указувалося на те, що "при кваліфікації крадіжки з проникненням у житло, вчиненої групою осіб (ч. **3** ст. **144** К РРФСР і відповідні статті КК інших союзних республік), слід мати на увазі, що дії винного, який не проникав до житла, але згідно з домовленістю про розподіл ролей брав участь у зламі дверей, заборів, ґрат у вікнах або виконував у процесі вчинення крадіжки інші дії, пов'язані з проникненням іншої особи до житла або вилученням майна звідти, є співвиконавством, що не потребує додаткової кваліфікації за ст. **17** КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік"¹.

Таким чином, у правозастосовчій практиці УРСР зверталась увага на необхідність кваліфікації діянь суб'єктів як здійснюваних у групі за попередньою змовою, якщо в ній брали участь особи, які безпосередньо вчинили злочин або безпосередньо брали участь у його вчиненні (співвиконавці). При цьому треба враховувати, що залежно від виконуваної ролі у

---

¹ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **11** июля **1972** г. № **4** "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., **2008**. – С. **86–89**.

вчиненні злочину дії співвиконавців в окремих випадках можуть розрізнятися. Однак для визнання особи співвиконавцем буде достатньо, щоб вона "доторкнулася" до об'єктивної сторони основного складу злочину, тобто брала безпосередню участь у вчиненні суспільно небезпечного діяння, оскільки необов'язково, щоб кожен учасник виконував усі дії, зазначені в диспозиції кримінально-правової норми.

Крім загальних ознак суб'єкта злочину виконавець (співвиконавець) міг мати спеціальні в разі, коли це було передбачено кримінально-правовою нормою Особливої частини КК УРСР 1960 року. У таких випадках виникало питання про кваліфікацію діянь співучасників у злочинах зі спеціальним суб'єктом, оскільки в кримінальному законодавстві КК УРСР 1960 року жодних роз'яснень з приводу особливостей відповідальності осіб, які вчинили злочин зі спеціальним суб'єктом, на жаль, не було.

Слід зазначити, що співучасникам злочину не можна поставити у вину обставини, які характеризують особу виконавця вчинення злочину. При кваліфікації діяльності співучасників можуть бути враховані обставини, що обтяжують або пом'якшують відповідальність виконавця, якщо вони закріплені у певній кримінально-правовій нормі Особливої частини КК України й усвідомлювалися співучасниками при вчиненні злочину.

Ці положення впливали зі змісту ч. 7 ст. 19 КК УРСР 1960 року, згідно з якою "ступінь і характер участі кожного зі співучасників у вчиненні злочину мають бути враховані судом при призначенні покарання".

Слід відмітити, що при ексцесі* виконавця, інші співучасники вчинення злочину не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, оскільки воно не охоплювалося їхнім умислом.

---

* *Excessus* (лат.) – відступ, ухилення, крайній прояв чого-небудь.

Такий підхід було закріплено в радянській правозастосовчій практиці. Так, наприклад, відповідно до пункту 7 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 липня 1972 року № 4 "Про судову практику в справах про розкрадання державного та громадського майна", якщо група осіб за попередньою змовою мала намір вчинити крадіжку чи грабіж, а один з її учасників застосував або погрожував застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я потерпілого, то дії цього учасника належить кваліфікувати як розбій, а дії інших осіб – відповідно як крадіжку чи грабіж за умови, що вони безпосередньо не сприяли застосуванню насильства або не скористалися ним для заволодіння майном потерпілого².

Експес виконавця – це відхилення особи від заздалегідь обумовленої та узгодженої спільної поведінки з іншими співучасниками злочину. При експесі виконавець несе відповідальність за фактично вчинене ним діяння, а організатор, підбурювач або пособник – за готування до того злочину, яке охоплювалося їхнім єдиним умислом.

У теорії кримінального права експес виконавця прийнято поділяти на якісний і кількісний. За якісного експесу виконавець вчиняє різнорідний злочин, тобто діяння, додаткове до того, що було заздалегідь обумовлене зі співучасниками злочину. Діяння такого виконавця кваліфікуються за правилами реальної сукупності злочину, кримінальна відповідальність для винного настає за обидва злочини. Інші співучасники злочину несуть кримінальну відповідальність за вчинений закінчений або не закінчений виконавцем злочин, що від початку охоплювався спільним з ним умислом. За кількісного експесу

---

² Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 июля 1972 г. № 4 "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 86–89.

виконавець виходить за рамки спільного умислу співучасників, вчиняючи однорідний злочин. Такі злочини мають схожість за об'єктом посягання, наприклад крадіжка і розбій.

Виходячи зі змісту ч. 4 ст. 19 КК УРСР 1960 року організатором вчинення злочину вважалась особа, яка: 1) організувала вчинення злочину або 2) керувала вчиненням злочину.

Організація вчинення злочину являє собою діяльність суб'єкта із втягнення нових учасників (виконавців (співвиконавців), підбурювачів, пособників і організаторів) у вчинення одного або кількох злочинів та об'єднання їхніх зусиль для досягнення спільної мети.

Керування вчиненням злочину означає виконання особою управлінських функцій в уже утвореному злочинному формуванні й полягає в покладенні та перерозподілі обов'язків членів групи, установленні правил поведінки, розробленні планів спільної злочинної діяльності, контролюванні процесу його здійснення, координації спільної злочинної діяльності учасників об'єднання, а також у вчиненні інших діянь.

До Особливої частини кримінального законодавства УРСР було включено кримінально-правові норми, які передбачали відповідальність за діяльність щодо організації або керування вчиненням злочину. Відповідальність за таку діяльність було передбачено ст.ст. 64, 69, 69-1, 187-3, 209 и др. КК УРСР. Винні в організації злочинних формувань несли відповідальність незалежно від того, чи вдалося їх учасникам досягти наміченої мети.

Таке положення було закріплено в радянській судовій практиці. Так, наприклад, відповідно до пункту 4 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 21 червня 1985 року № 10 "Про судову практику в справах про кримінальну відповідальність за дії, що дезорганізують роботу виправно-трудоустанов" організація злочинних угруповань з метою нападу на адміністрацію або тероризування засуджених, що стали на шлях виправлення, або активна участь у таких угрупованнях

утворювали склад злочину, передбаченого ст. 77-1 КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік, і в тому разі, коли угруповання ще не вчинило намічених злочинних дій³.

Організатори злочинних угруповань у формі організованої групи або банди повинні були нести кримінальну відповідальність за всі злочини, вчинені її членами незалежно від того, брали вони самі участь у вчиненні цих злочинів чи ні. У разі якщо окремі члени, наприклад, організованої групи вчиняли суспільно небезпечне діяння, яке не входило до планів діяльності об'єднання, відповідальність за такий злочин наставала тільки для безпосередніх його виконавців.

Так, наприклад, у пункті **13.1.** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 вересня 1986 року № 11 "Про судову практику в справах про злочини проти особистої власності" було вказано, що дії осіб, які вчинили вимагання в складі організованої групи, незалежно від ролі кожного учасника повинні розглядатись як співвиконавство і кваліфікуватись без посилання на ст. 17 КК РРФСР і відповідні статті КК інших союзних республік⁴.

Підбурювачем злочину згідно з ч. 5 ст. 19 КК УРСР 1960 року визнавалась особа, яка схилила до вчинення злочину. Діяльність підбурювача полягає в збудженні бажання в конкретного виконавця або іншого співучасника вчинити зло-

---

³ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 21 июня 1985 г. № 10 "О судебной практике по делам об уголовной ответственности за действия, дезорганизующие работу исправительно-трудовых учреждений" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. - М., 2008. - С. 148-149.

⁴ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 5 сентября 1986 г. № 11 "О судебной практике по делам о преступлениях против личной собственности" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. - М., 2008. - С. 91-93.

чин не взагалі, а визначений злочин. Вона може виражатися в словесних (усна чи письмова форма) і конклюдентних (жести, міміка, пантоміміка) діях. Підбурювання може здійснюватись як у відкритій формі, так і завуальовано. Схиляючи іншу особу до співучасті, підбурювач не бере участі у виконанні об'єктивної сторони складу злочину, на відміну від виконавця (співвиконавця).

Способи схилення співучасника до вчинення злочину могли бути, наприклад, такими: умовляння, підкуп, погроза, примус та інші.

Умовляння – це діяльність суб'єкта з переконування іншої особи, спрямоване на схилення останньої взяти участь у вчиненні злочину. Переконування може бути різного характеру (у вигляді прохання, заклику чи інших аналогічних за змістом дій).

Підкуп – це діяльність суб'єкта зі схилення іншої особи до вчинення злочину за матеріальну або іншу винагороду. Матеріальною винагородою буде, наприклад, передача грошей або іншого майна, надання права на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під іншою винагородою слід розуміти, приміром, такі діяння, як надання робочого місця, прийняття на навчання, звільнення від юридичної відповідальності й ін.

Погроза – це вимога суб'єкта, спрямована іншій особі, вчинити злочин, супроводжувана залякуванням останнього. Такі діяння можуть виражатися у вигляді погрози заподіяння фізичної, матеріальної або моральної шкоди як особі, що втягується у вчинення злочину, так і її близьким особам.

Примус – це діяння суб'єкта зі впливу на іншу особу з метою добитися від неї участі у вчиненні злочину. Примус може бути вчинений шляхом фізичного насильства, знищення майна, розголошення відомостей, які особа хотіла б зберегти у таємниці, й ін.

Інший спосіб схилення особою іншого співучасника до вчинення злочину – це скоєння інших діянь, не охоплених умовлянням, підкупом, погрозою та примусом, спрямованих

на викликання в особи рішучості вчинити злочин. Такими діями можуть бути обман, доручення, наказ, порада, підбивання тощо.

Якщо підбурювання виявилось безуспішним, діяння винного, який схилив іншу особу до участі у вчиненні злочину, слід розглядати як готування до злочину за ознакою умисного створення умов для вчинення злочину. Діяльність такого суб'єкта треба було кваліфікувати за ч. 1 ст. 17 КК УРСР 1960 року й за відповідною статтею Особливої частини КК УРСР 1960 року, що передбачала відповідальність за злочин, до вчинення якого було здійснено невдалу спробу схилити іншу особу.

Підбурювання неосудного або особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, є опосередкованим вчиненням злочину. Така особа розглядається як опосередкований виконавець вчинення злочину. Уведення особи в оману стосовно правомірного характеру дій, що вона вчиняє, також кваліфікується як виконавство у злочині.

У деяких кримінально-правових нормах Особливої частини КК УРСР 1960 року підбурювання до вчинення певного злочину розглядалось як самостійний склад злочину.

До таких можна віднести: примушування свідка, потерпілого або експерта до відмови від дачі показань або висновку, до дачі неправдивих показань або висновку шляхом загрози, підкуп цих осіб (ст. 180 КК УРСР 1960 року), провокація хабара (ст. 171 КК УРСР 1960 року).

Крім того, кримінальне законодавство УРСР 1960 року містило норми, які передбачали відповідальність за окремі форми підбурювання до вчинення злочину, котрі могли бути не адресовані конкретній особі або містити загальні заклики до вчинення злочину. Такими діями, наприклад, визнавались антирадянська агітація і пропаганда (ст. 62 КК УРСР 1960 року), пропаганда війни (ст. 63 КК УРСР 1960 року), втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність (ст. 208 КК УРСР

1960 року) та інші.

Винна особа, що здійснювала перелічені діяння, притягувалася до кримінальної відповідальності як виконавець злочину.

Особливим видом підбурювання є провокація злочину. Підбурювач схиляє іншу особу вчинити злочин, для того щоб надалі викрити її в скоєному. Кваліфікація діяльності такої особи може бути різною. Мотиви, які спонукають підбурювача схилити інших співучасників до вчинення злочину, теж можуть бути різними. Тому діяльність підбурювача-провокатора належить розглядати як співучасть у вчиненні злочину.

В Особливій частині КК УРСР 1960 року було передбачено спеціальний склад за провокацію хабара (171 КК УРСР 1960 року), під якою розуміється свідоме створення службовою особою обставин і умов, що зумовлюють пропонування або одержання хабара, із метою щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара. За ст. 171 КК УРСР 1960 року винний притягувався до кримінальної відповідальності як безпосередній виконавець.

Пособником злочину, відповідно до ч. 6 ст. 19 КК УРСР 1960 року, визнавалася особа, яка: 1) сприяла вчиненню злочину порадами, указівками, наданням засобів або усуненням перешкод, 2) заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя й засобів вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобутих злочинним шляхом.

На відміну від виконавця пособник безпосередньо не бере участі у виконанні об'єктивної сторони злочину, а сприяє виконавцеві й іншим співучасникам злочину, створюючи реальну можливість завершити заплановане. Від підбурювача пособник відрізняється тим, що він не викликає наміру до вчинення злочину у виконавця й інших співучасників, а зміцнює їхню рішучість вчинити злочин.

У юридичній літературі радянського періоду пособництво поділяли на два види: фізичне й інтелектуальне.

Під фізичним пособництвом слід розуміти дієву допомогу

особи, спрямовану на сприяння вчиненню злочину іншими співучасниками, шляхом: 1) надання засобів або знарядь чи 2) усунення перешкод.

Надання засобів або знарядь, що сприятимуть вчиненню злочину, полягає в передачі співучасникам злочину предметів матеріального світу, за допомогою яких полегшується вчинення злочину. До таких предметів можна віднести: сильнодіючі речовини, наркотики, документи, засоби зв'язку, транспортний засіб, технічні пристрої, холодну й вогнепальну зброю, вибухові речовини, боєприпаси тощо.

Усунення перешкод для сприяння вчиненню злочину – це створення необхідних умов для здійснення задуманого виконавцем або іншими співучасниками злочину. Усунення перешкод може полягати, наприклад, у знищенні перешкоди на шляху до досягнення злочинного результату, невиконанні особою покладених на неї обов'язків, перебуванні на варті з метою попередження про небезпеку, підшуванні співучасників тощо.

Інтелектуальне пособництво полягає в діяльності особи, спрямованій на зміцнення рішучості у виконавця або інших співучасників вчинити злочин шляхом давання порад, указівок, а також заздалегідь даним обіцянням переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом.

Першим різновидом інтелектуального пособництва є сприяння вчиненню злочину шляхом: 1) давання порад і 2) давання вказівок.

Давання порад, що сприяють вчиненню злочину, являє собою висловлювання суб'єктом думки з приводу того, як краще діяти виконавцеві або співучасникам при вчиненні злочину. Давання вказівок, що сприяють вчиненню злочину, – це повчання або роз'яснення, що дає суб'єкт виконавцеві або співучасникам, стосовно того, як необхідно діяти в певній ситуації для досягнення спільного злочинного результату.

Другим видом інтелектуального пособництва є заздальгідь дане обіцяння: **1)** переховати злочинця, **2)** приховати знаряддя або засоби вчинення злочину, **3)** приховати сліди злочину, **4)** приховати предмети, здобуті злочинним шляхом. Перелічені види становлять форми заздальгідь обіцяного приховування злочину.

Знаряддя та засоби скоєння злочину – це предмети матеріального світу та процеси, які використовуються для злочинного впливу на охоронювані законом суспільні відносини.

Сліди скоєння злочину – це будь-які зміни середовища, що виникли в разі скоєння в цьому середовищі злочину.

Предмети, здобуті злочинним шляхом, – це кошти, рухоме та нерухоме майно, які були отримані внаслідок скоєння злочину.

Якщо приховування було заздальгідь не обіцяне, то діяння винного не створюють умов для вчинення основного злочину. Діяльність такої особи перебуває в так званому зовнішньому зв'язку з первинним злочином і не детермінує волю безпосереднього виконавця. Оскільки заздальгідь не обіцяне приховування не перебуває в безпосередньому причинному й винному зв'язку з основним злочином, то поведінка суб'єкта розглядається не як співучасть, а як причетність до злочину.

Це положення випливало зі змісту ст. **20** КК УРСР **1960** року, де було зазначено, що заздальгідь не обіцяне переховування злочинця, а так само знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину або предметів, добутих злочинним шляхом, тягне відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених статтями **80-2** та **186** КК УРСР **1960** року.

Для злочинів, передбачених ст. **80-2** і ст. **186** КК УРСР **1960** року, було характерно, що дії суб'єкта не вважалися фактичним сприянням вчиненню злочину, у результаті якого було здобуто предмети. Діяльність особи, яка заздальгідь не обіцяла приховати злочинців та злочинів, не перебувала в причинному й зумовлюючому зв'язку з діями співучасників злочину й результатом, що настав. Тому така поведінка винного

не утворювала співучасті у вигляді пособництва.

Переховування злочинця являє собою діяльність особи з надання виконавцеві або іншому співучасникові злочину при-тулку, транспортного засобу, підроблених документів, а також зміни зовнішнього вигляду цих осіб, самообмови або вчинення інших дій, спрямованих на утаювання співучасників злочину від органів правосуддя.

Приховування знарядь або засобів вчинення злочину полягає в діяльності особи, спрямованій на їх знищення, зміну їхнього зовнішнього вигляду, а так само вчинення інших дій з утаювання знарядь або засобів вчинення злочину від органів правосуддя.

Приховування слідів злочину являє собою діяльність винного зі знищення трупа потерпілого або одягу, на якому збереглися сліди злочину, а також вчинення інших діянь, спрямованих на утаювання предметів, які зберегли на собі сліди злочину, від органів правосуддя.

Приховування предметів, здобутих злочинним шляхом, характеризується вчиненням винним фізичних дій з метою утаювання здобутих предметів матеріального світу від органів правосуддя. Такі діяння можуть бути виражені в схові у тайнику матеріальних цінностей, транспортуванні їх в інше місце, знищенні майна або перетворенні його первісного вигляду тощо. Дії винного в приховуванні предметів, здобутих злочинним шляхом, як правило, полягають у безпосередньому приховуванні лише того майна, яке одержано злочинним шляхом.

Слід відмітити, що заздалегідь дане обіцяння придбати предмети, здобуті злочинним шляхом, або збути предмети, здобуті злочинним шляхом розглядалось як пособництво злочину. У випадку, коли придбання або збут предметів, здобутих злочинним шляхом, були заздалегідь не обіцяні, кримінальна відповідальність повинна була наставати за ст. 213 КК УРСР 1960 року.

Термін "предмети, здобуті злочинним шляхом" включав речі матеріального світу, якими пособник мав намір заволодіти після вчинення злочину. До таких предметів слід відносити речі матеріального світу, які перебувають у цивільно-правовому обороті, а також речі, обмежені або заборонені в легальному обороті (наприклад кошти, здобуті в результаті одержання хабара або іншої незаконної винагороди).

Придбання предметів, здобутих злочинним шляхом, означає оплатне чи безоплатне отримання предметів у виконавця або іншого співучасника вчинення злочину. Таке придбання передбачає вчинення будь-яких діянь майнового характеру (обмін, купівля, дарування, прийняття в рахунок застави тощо). Придбаваючи майно, здобуте злочинним шляхом, суб'єкт може розпорядитися ним як власним, однак мати право володіння, користування й розпорядження таким майном він не може, оскільки є недобросовісним володільцем.

Радянський законодавець у ч. 6 ст. 19 КК УРСР 1960 року не виділяв заздалегідь дане обіцяння придбати або збути предмети, здобуті злочинним шляхом, як самостійну форми пособництва. Однак це впливало з аналізу ст. 213 КК УРСР 1960 року та судової практики.

Так, наприклад, у пункті 10 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 липня 1972 року № 4 "Про судову практику в справах про розкрадання державного та громадського майна" вказувалося, що сприяння вчиненню крадіжки з проникненням до житла, порадами, указівками, наданням засобів, заздалегідь даним обіцянням приховати сліди злочину, придбати або збути викрадене, а також усуненням перешкод, не пов'язаних з наданням допомоги в безпосередньому проникненні або вилученні майна з житла, належить кваліфікувати як співучасть у такій крадіжці у формі пособництва за ст.ст. 17, 144 ч. 3 КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних

республік⁵.

Одна з особливостей приховування злочину полягає в тому, що пособник-приховувач отримує майно на тимчасове зберігання, тому що воно залишається у володінні виконавця й інших співучасників злочину. У випадку ж придбання предметів, здобутих злочинним шляхом, пособник-набувач звертає майно на свою користь, щоб надалі розпорядитися ним як своїм власним.

Збут предметів, здобутих злочинним шляхом, означає передання предмета матеріального світу іншій особі у фактичне володіння. Передання майна, здобутого злочинним шляхом, іншій особі може здійснюватися, наприклад, шляхом укладення угоди (обміну, купівлі, дарування тощо).

Пособник буде нести кримінальну відповідальність як співучасник злочину незалежно від того, чи вдалося йому після вчинення виконавцем злочину виконати своє заздалегідь дане обіцяння приховати злочин, придбати чи збути предмети, здобуті злочинним шляхом.

Виходячи зі змісту Особливої частини КК УРСР 1960 року, можна було б виділити такі форми співучасті, як: **1)** група за попередньою змовою*; **2)** група без попередньої змови*.

Вчинення злочину в складі організованої групи, згідно з п. 2 ст. 41 КК УРСР 1960 року, могло бути враховано при призначенні покарання як обставина, що обтяжує відповідальність винного. Однак у 1990-х роках деякі кримінально-правові норми Особливої частини кримінального законодавства 1960 року було доповнено особливо кваліфікуючою ознакою – органі-

---

⁵ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 июля 1972 г. № 4 "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 86–89.

* Див., напр., ч. 2 статей 81 – 83, ст.ст. 140 – 144 КК УРСР 1960 р.

* Див., напр., ч. 3 ст. 117, п. "б" ст. 232 КК УРСР 1960 р.

зована група.

У КК УРСР 1960 року передбачалася відповідальність за участь у таких злочинних об'єднаннях, як антирадянська організація*, озброєна банда*, злочинне угруповання*, воєнізоване формування*, воєнізована група*, а також організована група*.

Форма співучасті відбиває взаємозв'язок діяльності співучасників при спільному вчиненні злочину. У радянській літературі було відсутнє однакове розуміння поділу співучасті на форми. Пропонувалися різні підходи до класифікації співучасті. Так, А.Н. Трайнін критерієм поділу співучасті на види зазначив характер і ступінь суб'єктивної пов'язаності співучасників. Він виокремлював такі різновиди співучасті: **1)** співучасть просту (без попередньої змови), **2)** співучасть кваліфіковану з попередньою згодою співучасників і **3)** співучасть особливого роду (*suigeneris*), тобто співучасть у формі участі в злочинному об'єднанні (організації, банді, зграї, блоці, змові)⁶.

Схожу класифікацію співучасті пізніше запропонували П.І. Гришаєв і Г.А. Кригер. Учені визнали за доцільне розглядати форми співучасті залежно від ступеня узгодженості злочинної діяльності кількох осіб, що спільно діють, і їхня система форм співучасті має такий вигляд: **1)** співучасть без попередньої змови; **2)** співучасть із попередньою змовою; **3)** організована група й **4)** співучасть особливого роду – злочинна організація⁷.

М.І. Ковальов, наприклад, поділяв форми співучасті на:

---

* Див., напр., ст. 64 КК УРСР 1960 р.

* Див., напр., ст. 69 КК УРСР 1960 р.

* Див., напр., ст. 69-1 КК УРСР 1960 р.

* Див., напр., ст. 187-6 КК УРСР 1960 р.

* Див., напр., ст. 187-6 КК УРСР 1960 р.

* Див., напр., ч. 3 ст. 86-2, ч. 3 ст. 144 КК УРСР 1960 р.

⁶ Див.: Трайнін А. Н. Учение о соучастии / А. Н. Трайнін. – М. : Юриздат, 1941. – С. 79.

⁷ Див.: Гришаєв П. И. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаєв, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат. 1959. – С. 56, 63.

1) співвинність і 2) співучасть у тісному значенні слова⁸.

У радянській літературі згадувалися й інші різновиди поділу співучасті на форми й види. Після прийняття у 2001 році кримінального закону України в статті 28 отримав закріплення поділ співучасті на такі форми: вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією.

У теорії кримінального права радянського періоду домінувало два підходи до класифікації форм співучасті. Перший полягав у визначенні форм співучасті залежно від рівня координації діяльності співучасників, і відповідно до нього виокремлювалися проста співучасть і складна співучасть⁹.

Для простої форми співучасті характерним є співвиконавство, коли співучасники спільно виконують повністю або частково об'єктивну сторону конкретного складу злочину. За цієї форми між співвиконавцями може мати місце технічний розподіл ролей при спільному вчиненні злочину. Проста форма співучасті характерна для групи без попередньої змови й для групи за попередньою змовою.

Складна форма співучасті матиме місце, коли між співучасниками розподілено ролі у вчиненні злочину. Цю форму співучасті інколи йменують співучастю в тісному значенні слова. Для неї достатньо участі одного виконавця у вчиненні злочину. Інші співучасники можуть брати участь у спільному вчиненні злочину як організатор, підбурювач або пособник.

Другий підхід до поділу форм співучасті полягав у в стійкості суб'єктивних зв'язків співучасників (згуртованість, узгодженість діяльності). Пропонувався поділ форм співучасті на такі

---

⁸ Див.: Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Книга в 2-х частях. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : Ученые труды Свердл. юрид. ин-та. Т. 5. / М. И. Ковалев ; [под ред. М. А. Ефимова]. – Свердловск, 1962. – С. 199–200.

⁹ Див.: Гришаев П. И. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М.: Госюриздат. 1959. – С. 53–54; Трайнин А. Н. Учение о соучастии / А. Н. Трайнин. – М. : Юриздат, 1941. – С. 109, 121–124.

види: **1)** вчинення злочину групою осіб; **2)** вчинення злочину за попередньою змовою; **3)** вчинення злочину організованою групою; **4)** вчинення злочину злочинною організацією.

Злочин визнавався вчиненим групою осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

У юридичній літературі радянського періоду цю форму співучасті інколи йменували простою формою співучасті, співвиконавством, співвинністю.

Ознаками групи без попередньої змови є: **1)** два (або більше) виконавці (співвиконавці) вчинення злочину; **2)** відсутність попередньої змови між виконавцями (співвиконавцями).

Відсутність попередньої змови між виконавцями (співвиконавцями) означає, що змова повинна відбутися у виконавців (співвиконавців) у процесі вчинення злочину, але до початку виконання об'єктивної сторони складу злочину. Для цієї групи характерною є участь двох або більше виконавців (співвиконавців) у виконанні об'єктивної сторони складу злочину без попередньої змови.

Для деяких складів злочинів кримінального законодавства УРСР **1960** року групове вчинення було обов'язковою ознакою. Так, наприклад, ст. **187-3** КК УРСР **1960** року передбачала відповідальність за організацію або активну участь у групових діях, які порушують громадський порядок.

Як кваліфікуючу ознаку складу злочину розглядану форму співучасті було закріплено в кількох кримінально-правових нормах КК УРСР **1960** року (наприклад у ч. **3** ст. **117**, ч. **2** ст. **118**, п. "б" ст. **238** КК УРСР **1960** року).

Співучасть за попередньою змовою групою осіб означає спільне вчинення злочину декількома особами (двома або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Таке розуміння розглядової групи впливає з радянської судової практики. Так, у пункті **6.1** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від **11** липня **1972** року № **4** "Про судову

практику в справах про розкрадання державного та громадського майна" вказувалося, що крадіжку, грабіж, розбійний напад, шахрайство й вимагання слід уважати вчиненими за попередньою змовою групою осіб, якщо в злочині брали участь дві або більше особи, що заздалегідь домовилися про спільне його вчинення¹⁰.

Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою, якщо суб'єкти, які беруть участь у групі, заздалегідь домовилися про спільне його вчинення, тобто до початку вчинення злочину. Такий важливий елемент, як "заздалегідь", указує на те, що попередня згода досягається до моменту виконання об'єктивної сторони конкретного злочину. Отже, якщо домовленість відбудеться в процесі виконання об'єктивної сторони складу злочину, то діяння співучасників не можна буде вважати вчиненими за попередньою змовою.

У юридичній літературі радянського періоду виникали питання: чи можуть утворювати групу за попередньою змовою декілька виконавців? Серед учених не було єдиної думки з цього приводу. Так, існувало два підходи до розуміння суб'єктів простої форми співучасті. Перший полягав у тому, що групу за попередньою змовою можуть утворювати два або більше співучасники різного виду. Другий передбачав, що для простої форми співучасті характерною є наявність двох виконавців (співвиконавців).

Наступною формою співучасті є організована група, під якою слід було розуміти стійке об'єднання двох або більше осіб з метою вчинення одного чи кількох злочинів.

---

¹⁰ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 июля 1972 г. № 4 "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 86–89.

Таке розуміння організованої групи впливало з радянської судової практики. Так, в абз. 2 пункту 13.1. Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 вересня 1986 року № 11 "Про судову практику в справах про злочини проти особистої власності" вказувалося, що під організованою групою слід розуміти стійке об'єднання двох чи більше осіб з метою вчинення одного або кількох злочинів¹¹.

Організовану групу могли утворювати не тільки особи, які безпосередньо брали участь у вчиненні злочину як співвиконавці, але й суб'єкти, що виступали в ролі організатора, підбурювача або пособника, які сприяли досягненню спільного злочинного результату. Було цілком достатньо, щоб об'єктивну сторону складу злочину безпосередньо виконав один з учасників злочинного формування.

Таке розуміння організованої групи відображено в абз. 5 пункту 13.1 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 5 вересня 1986 року № 11 "Про судову практику в справах про злочини проти особистої власності", де вказувалося, що дії осіб, які вчинили вимагання в складі організованої групи, незалежно від ролі кожного учасника повинні розглядатися як співвиконавство й кваліфікуватися без посилання на ст. 17 КК РРФСР і відповідні статті КК інших союзних республік¹².

На відміну від простої форми співучасті члени організованої групи, які брали участь у вчиненні злочину, несли відповідальність за кримінально-правовою нормою КК УРСР 1960 року, у якій було передбачено таку кваліфікуючу ознаку, без посилання на відповідну частину статті 19 КК УРСР 1960 року незалежно від того, яку роль вони при цьому вико-

---

¹¹ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 5 сентября 1986 г. № 11 "О судебной практике по делам о преступлениях против личной собственности" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко] ; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 91–93.

¹² Див. там само. – С. 91–93.

нували. Такий підхід впливав із пункту **13.1** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від **5 вересня 1986 року № 11** "Про судову практику в справах про злочини проти особистої власності".

Однією з важливих ознак, що дозволяють відмежувати організовану групу від простої форми співучасті, є стійкість. Ця ознака характеризується міцністю постійних злочинних зв'язків між учасниками злочинного об'єднання, довгим періодом існування злочинного формування, тривалим готуванням до вчинення злочину, а також використанням специфічних методів діяльності. Показником стійкості організованої групи може стати постійний склад керівного центру, розподіл ролей між її учасниками. Тривале знайомство учасників групи один з одним, у результаті якого в них складаються взаємні контакти, може служити умовою для характеристики стійкості групи. Крім того, тривале зайняття злочинним бізнесом впливає на показник стійкості зв'язку між учасниками організованої групи.

Таке розуміння стійкості відповідало положенню абз. **3** пункту **13.1** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від **5 вересня 1986 року № 11** "Про судову практику в справах про злочини проти особистої власності", де вказувалося, що про стійкість групи можуть свідчити, зокрема, попереднє планування злочинних дій, підготування засобів реалізації злочинного умислу, підбір і вербування співучасників, розподіл ролей між ними, забезпечення заходів щодо приховання злочину, підпорядкування груповій дисципліні та вказівкам організатора злочинної групи¹³.

---

¹³ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 5 сентября 1986 г. № 11 "О судебной практике по делам о преступлениях против личной собственности" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко] ; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 91–93.

Одна з особливостей організованої групи полягає в тому, що її члени повинні заздалегідь домовитися про вчинення одного чи кількох злочинів. Попередня узгодженість дій передбачає, що між учасниками організованої групи досягається суб'єктивна та об'єктивна єдність спрямованості спільної діяльності, котра, як правило, виникає після неодноразового вчинення злочинів. У разі коли вчиненню одного злочину передує тривале готування, не є виключеною можливість утворення організованої групи.

В організованій групі повинен бути загальний план спільної злочинної діяльності, відомий усім учасникам злочинного формування. Радянським кримінальним законодавством не було передбачено обов'язку для учасників організованої групи мати інформацію про спільний злочин, яка б давала можливість охарактеризувати основні ознаки його складу. Члени організованої групи могли, приміром, не знати всіх фактичних обставин вчинення злочину: його часу, місця, способу, точної кількості учасників тощо. Відомості про злочин могли бути обмежені загальними даними про його вчинення. Достатньо було того, щоб співучасники взагалі знали про плани злочинної діяльності організованої групи.

Вчинення злочину в складі організованої групи розглядалося в деяких кримінально-правових нормах Особливої частини КК УРСР 1960 року як кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака. Ряд кримінально-правових норм було сформульовано так, що само створення організованої групи для вчинення певного злочину було ознакою основного складу злочину (ст.ст. 69, 69-1 й ін. КК УРСР 1960 року).

Якщо вчинення злочину в складі організованої групи не розглядалося в кримінально-правовій нормі як кваліфікуюча або особливо кваліфікуюча ознака, то відповідно до п. 2 ст. 41 КК УРСР 1960 року воно могло бути враховано при призначенні покарання як обставина, яка обтяжує відповідальність.

Слід відмітити, що поряд із Кримінальним кодексом УРСР 1960 року діяв Закон СРСР "Про кримінальну відповіда-

льність за державні злочини" від **25 грудня 1958** року (далі – Закон СРСР від **25 грудня 1958** року), який включав норми, що передбачали відповідальність за окремі види злочинної діяльності, які мали ознаки організованої групи.

Закон СРСР від **25 грудня 1958** року передбачав відповідальність за дії, які дезорганізують роботу виправно-трудових установ (ст. **14.1**), зокрема за організацію злочинних угруповань і активну участь у них: "Особи, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, які тероризують у місцях позбавлення волі засуджених, що стали на шлях виправлення, або вчиняють напади на адміністрацію, а також організують з цією метою злочинні угруповання або беруть активну участь у таких угрупованнях...".

Згідно з Указом Президії СРСР "Про посилення боротьби з особливо небезпечними злочинами" від **5 травня 1961** року, затвердженим Законом СРСР від **8 грудня 1961** року, допускалася можливість застосування смертної кари до осіб, засуджених за тяжкі злочини, які тероризують у місцях позбавлення волі ув'язнених, котрі стали на шлях виправлення, або які скоюють напади на адміністрацію, або організують з цією метою злочинні угруповання, або беруть активну участь у таких угрупованнях¹⁴.

27 червня 1961 року КК УРСР **1960** року було доповнено ст. **69-1** (дії, які дезорганізують роботу виправно-трудових установ), яка відображала положення ст. **14.1** Закону СРСР від **25 грудня 1958** року.

Така форма співучасті, як злочинна організація, впливала зі змісту ст. **64** КК УРСР (організаційна діяльність, спрямована до підготовки або до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації). Цієї нормою було передбачено відповідальність за

---

¹⁴ Див.: Указ Президиума Верховного Совета СССР "Об усилении борьбы с особо опасными преступлениями" от **5 мая 1961** года // Ведомости ВС СССР. – **1961**. – № **50**. – Ст. **511**.

створення, а так само за участь в антирадянській організації. Створення такої організації було спрямоване на діяльність щодо підготовки або вчинення особливо небезпечних державних злочинів.

У Загальній частині КК УРСР **1960** року закріплювалися такі види причетності до злочину: **1)** переховування і **2)** недонесення.

Слід відмітити, що кримінальне законодавство УРСР **1960** року не згадувало терміна "причетність до злочину". У правових нормах, де йшлося про приховування злочину та недонесення про злочин, не вказувалося, що ці види злочину є різновидом причетності до злочинів. Між тим у теорії радянського кримінального права та радянській судовій практиці ці види злочинів розглядалися як причетність до злочинів.

Так, наприклад, у пункті **1** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від **31** липня **1962** року № **11** "Про судову практику в справах про заздалегідь не обіцяне приховування злочинів, придбання та збут завідомо викраденого майна" було вказано, що заздалегідь не обіцяне приховування злочину і недонесення про нього є формами причетності до злочину¹⁵.

Згідно зі ст. **20** (переховування) КК УРСР **1960** року переховування мало бути заздалегідь не обіцяним. Ця правова норма виділяла такі види переховування, як: **1)** переховування злочинця, **2)** переховування знарядь і засобів вчинення злочину, **3)** переховування слідів злочину і **4)** переховування предметів, добутих злочинним шляхом. У ст. **20** КК УРСР **1960** року вказувалося, що відповідальність за переховування настає лише у випадках, спеціально передбачених ст. **186** цього Кодексу.

Слід відмітити, що Закон СРСР від **25** грудня **1958** року включав норми, що мали ознаки причетності до злочину. Цим законом установлювалася відповідальність за недонесення про

---

¹⁵ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **31** июля **1962** года № **11** "О судебной практике по делам о заранее не обещанном укрывательстве преступлений, приобретении и сбыте заведомо похищенного имущества" // Бюллетень Верховного Суда СССР. – **1962**. – № **5**. – С. **17-19**.

державні злочини (ст. 26), а також за приховування державних злочинів (ст. 27)¹⁶. Санкціями ст.ст. 26 та 27 було передбачено покарання, пов'язане з позбавленням волі.

10 вересня 1962 року КК УРСР 1960 року було доповнено кримінально-правовими нормами, що передбачали відповідальність за приховування державних злочинів (ст. 80-2). Ці норми фактично відтворювали положення ст. 27 Закону СРСР від 25 грудня 1958 року.

Статтю 80-2 КК УРСР 1960 року було сконструйовано як спеціальну відносно загальної – ст. 186 КК УРСР 1960 року. Покарання за приховування державних злочинів призначалося вище, ніж за приховування злочинів, перелічених у ст. 186.

В Особливій частині КК УРСР 1960 року було закріплено різновид заздалегідь не обіцяного переховування – придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом (ст. 213). Згідно з ч. 1 ст. 213 КК УРСР 1960 року передбачалася відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, а ч. 2 ст. 213 установлювалася відповідальність за заздалегідь не обіцяні збут або зберігання з метою збуту, а так само придбання з метою збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом.

Стаття 186 КК УРСР 1960 року передбачала відповідальність за переховування злочинця та приховування відповідних злочинів, перелік яких було наведено в частинах 1 та 2 цієї статті.

Суспільна небезпечність переховування злочинця та приховування злочинів, передбачених частинами 1 та 2 ст. 186 КК УРСР 1960 року, полягала в тому, що приховувач своїми діями чи бездіяльністю ускладнював процес виявлення предикатного злочину та викриття осіб, які його скоїли. Приховуючи зло-

---

¹⁶ Див.: Закон СССР "Об уголовной ответственности за государственные преступления" от 25 декабря 1958 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5360.htm. – Дата доступу: 08.10.2012.

чинця, майно, здобуте злочинним шляхом, зброю чи знаряддя злочину, винна особа приховувала первісний злочин, "віддаляючи" його від правоохоронних органів, чим перешкоджала розслідуванню або розгляду та вирішенню кримінальної справи в суді. Такі дії зводили нанівець діяльність правоохоронних органів із виявлення осіб, які скоїли предикатний злочин, притягнення їх до кримінальної відповідальності, а також із пошуку слідів злочину; ускладнювали повернення майна, здобутого злочинним шляхом, законному власнику або звернення в дохід держави. Це у свою чергу призводило до порушення нормальної діяльності органів дізнання, досудового слідства чи суду.

Переховування злочинця та приховування злочинів, передбачених ст. 80-2 та частинами 1 та 2 ст. 186 КК УРСР 1960 року, уважалося різновидом причетності до злочину. Діяльність приховувача перебуває в так званому зовнішньому зв'язку з первинним злочином і не детермінує волю безпосереднього виконавця. Заздалегідь не обіцяне приховування не перебуває в безпосередньому причинному й винному зв'язку з предикатним злочином, тому поведінка особи розглядається не як співучасть, а як причетність.

Винятком може бути систематичне здійснення особою переховування злочинця або злочинів, що давало б підставу виконавцеві або іншим співучасникам злочину розраховувати на таке сприяння з боку приховувача. Ці діяння визнавалися співучастью у вчиненні злочину¹⁷.

У судовій практиці СРСР зверталась увага на випадки заздалегідь не обіцяного систематичного приховування злочинця або злочину. Так, наприклад, згідно з п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 липня 1962 року № 11 "Про судову практику в справах про заздалегідь не обіцяне приховування злочинів, придбання та збут завідомо викраденого

---

¹⁷ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. - К.: Істина, 2011. - С. 498.

майна" приховування злочину могло бути визнано співучастю, якщо ці дії були обіцяні виконавцеві до чи під час вчинення злочину або з інших причин (наприклад з огляду на їх систематичне вчинення) давали підставу виконавцеві злочину розраховувати на таке сприяння¹⁸.

Законодавець УРСР, визначаючи перелік предикатних злочинів, виходив із їхньої суспільної небезпечності. Тому ст. 186 КК УРСР 1960 року передбачала простий та кваліфікований склад приховування злочинів, а ст. 80-2 КК УРСР 1960 року – особливо кваліфікований склад приховування злочинів.

Переховування злочинця являло собою діяльність особи з надання виконавцеві або іншому співучасникові злочину притулку, інформації, транспортних засобів, підроблених документів, грошей, цінних паперів, а також зі зміни зовнішнього вигляду цих осіб, самообмови або вчинення інших дій, спрямованих на утаювання співучасників злочину від органів правосуддя. Відповідальність за переховування злочинців наставала незалежно від злочину, який був скоєний особою, що вчинила предикатний злочин.

Приховування злочину можна розділити на два види: 1) фізичне та 2) інтелектуальне.

Фізичне приховування злочину – це заздалегідь не обіцяне укриття: 1) знаряддя скоєння злочину; 2) засобів скоєння злочину; 3) слідів скоєння злочину; 4) предметів, здобутих злочинним шляхом.

У ст.ст. 80-2 та 186 КК УРСР 1960 року не було спеціальних указівок на мінімальний розмір приховуваного майна, тому при визначенні його розміру слід було керуватися ч. 2 ст. 7 КК УРСР 1960 року.

---

¹⁸ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31 июля 1962 года № 11 "О судебной практике по делам о заранее не обещанном укрывательстве преступлений, приобретении и сбыте заведомо похищенного имущества" // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1962. – № 5. – С. 17–19.

Інтелектуальне приховування злочину полягає в заздальгідь не обіцяному даванні порад, указівок особам приховати скоєний ними злочин тощо.

Склади злочинів, передбачені ст.ст. **80-2** та **186** КК УРСР **1960** року, відносилися до формальних, тому переховування було закінченим з моменту скоєння одного з діянь, спрямованих на переховування злочинців або злочину, незалежно від того, чи вдалося винному приховати їх чи ні. Переховування є триваючим злочином, який може бути припинений з моменту закінчення переховування або з моменту його виявлення органами влади.

Для притягнення до відповідальності суб'єкта, який заздальгідь не обіцяв приховати злочинця або злочин, необхідно було, щоб він знав про предикатний злочин. Це зумовлено тим, що радянський законодавець у диспозиції ст. **186** КК УРСР **1960** року використовував формулювання "заздальгідь необіцяне переховування".

Предметний зміст суб'єктивної сторони приховування визначається обставинами, які усвідомлює особа, а саме: **1)** те, що відповідний злочин вже вчинено іншою особою (іншими особами); **2)** характер власної поведінки з приховування злочину, скоєного іншими суб'єктами злочину.

Поінформованість особи про предикатне діяння є однією з умов притягнення за переховування. Так, якщо для притягнення до відповідальності за переховування злочинця за ст. **186** КК УРСР **1960** року не мав значення ступінь поінформованості особи про основний злочин, то для кваліфікації діяння за приховування злочинів за ст. **186** КК УРСР **1960** року мало суттєве значення усвідомлення переховувачем того, що злочин був включений до переліку в частинах **1** чи **2** цієї статті.

Переховувачеві злочинця або злочину не обов'язково було знати всі обставини скоєння предикатного злочину: його час, місце та ін. Якщо, наприклад, винний усвідомлював, що переховуваний ним злочинець вчинив убивство або розбій, то не є

потрібними його знання про конкретний спосіб скоєння одного з таких злочинів. Дані (або інформація) про основний злочин можуть бути обмеженими загальним уявленням про нього.

Н.С. Таганцев писав з цього приводу, що "для завідомості достатньо тільки загального знання обвинуваченим про злочинність переховуваної особи або злочинності діяння, плодами якого він користується..."¹⁹.

Зміст інтелектуального моменту суб'єктивної сторони приховувача охоплював як усвідомлення характеру раніше вчиненого іншими особами предикатного злочину, так і усвідомлення суспільної небезпечності та протиправності скоєного діяння, передбаченого ст. **186** КК УРСР **1960** року. Вольовий момент умислу виражався в бажанні особи приховати злочинця, майно, здобуте злочинним шляхом, сліди скоєння злочину, знаряддя або засоби скоєння злочину.

У ст. **186** КК УРСР **1960** року не було вказівок на мотив та мету скоєння приховування. Мотиви могли бути різними: користь, прагнення уникнути відповідальності, бажання допомогти товаришеві та ін. На кримінально-правову кваліфікацію мотиви злочину не впливали, вони могли бути враховані судом при визначенні покарання.

Мета цього злочину – ускладнити або унеможливити розкриття або розслідування предикатного злочину.

Заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом (ст. **213** КК УРСР **1960** року) було одним із різновидів причетності до злочину. Цей вид злочину об'єднувала з приховуванням злочину (ст.ст. **80-2** та **186** КК УРСР **1960** року) та обставина, що його вчинення можливе лише за наявності попередньої злочинної діяльності. Заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, завідомо здо-

---

¹⁹ Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая / Н. С. Таганцев. – Т. 1. – Тула : Автограф, 2001. – С. 623.

бутого злочинним шляхом, був спеціальним видом приховування злочину.

Майно, завідомо здобуте злочинним шляхом, – це грошові кошти, рухоме та нерухоме майно які були отримані внаслідок скоєння злочину. Під таким майном у контексті ст. 213 КК УРСР необхідно було розуміти майно, отримане безпосередньо від вчинення будь – якого предикатного злочину.

Відповідно до наведеної правової норми відповідальність наставала в разі: 1) заздалегідь не обіцяного придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом або 2) заздалегідь не обіцяного збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом.

Придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, являло собою діяльність особи щодо вчинення будь-яких діянь майнового характеру (купівля, обмін, дарування, отримання в рахунок погашення боргу та ін.). Придбання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, могло бути як оплатним, так і безоплатним, важливо те, що набувач звертає майно, отримане злочинним шляхом, на свою користь.

Під збутом майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, необхідно було розуміти вчинення будь-яких діянь майнового характеру (обмін, дарування, передання в рахунок застави та ін.), унаслідок чого набувач може розпоряджатися таким майном як своїм власним.

Якщо особа взяла на зберігання майно, здобуте злочинним шляхом, то кваліфікація її діяння залежала від того, яку мету ця особа мала, приймаючи на зберігання від основного злочинця таке майно. Якщо винний мав на меті надалі це майно збути або придбати, то його діяння треба було кваліфікувати як готування до придбання або збуту майна, здобутого злочинним шляхом, за ч. 1 ст. 17, ч. 1 ст. 213 КК УРСР 1960 року. Якщо ж зберігання майна, здобутого злочинним шляхом, здійснювалося з метою приховати злочин, то діяння винного містили ознаки складу злочину, передбаченого ст. 80-2 або

ст. 186 КК УРСР 1960 року.

У судовій практиці СРСР зверталась увага, що у випадках заздалегідь не обіцяного систематичного придбання або збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, діяння винного слід кваліфікувати як співучасть у відповідному злочині. Таке положення було зафіксовано в деяких постановках Пленуму Верховного Суду СРСР.

Так, у п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 31 липня 1962 року № 11 "Про судову практику в справах про заздалегідь не обіцяне приховування злочинів, придбання та збут завідомо викраденого майна" було вказано, що придбання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, може бути визнано співучастью, якщо ці дії були обіцяні виконавцеві до чи під час вчинення злочину або з інших причин (наприклад з огляду на їх систематичне вчинення) давали підставу виконавцеві злочину розраховувати на таке сприяння²⁰.

Відповідно до п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 липня 1972 року № 4 "Про судову практику в справах про викрадення державного та громадського майна" як співучасть у викраденні слід було кваліфікувати заздалегідь обіцяне придбання викраденого майна й заздалегідь обіцяну реалізацію такого майна, а також систематичне придбання в одного й того ж самого розкрадача викраденого майна особою, яка усвідомлювала, що це дає можливість розкрадачеві розраховувати на сприяння в збуті цього майна²¹.

---

²⁰ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31 июля 1962 года № 11 "О судебной практике по делам о заранее не обещанном укрывательстве преступлений, приобретении и сбыте заведомо похищенного имущества" // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1962. – № 5. – С. 17–19.

²¹ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 июля 1972 г. № 4 "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 86–89.

Крім того, у пункті 3 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 7 липня 1983 року № 4 "Про судову практику застосування судами законодавства про охорону природи" було сказано, що судам при розгляді справ, пов'язаних із порушенням законодавства про охорону природи, належало вживати заходів до виявлення осіб, які придбавали або збували завідомо здобуте злочинним шляхом (рибу, м'ясо диких тварин, птицю, деревину тощо), і залежно від конкретних обставин вирішувати питання про порушення кримінальної справи за ознаками злочину, передбаченого ст. 208 КК РРФСР і відповідними статтями КК інших союзних республік, або про застосування інших заходів впливу²². Далі, у цьому ж пункті постанови Пленуму Верховного Суду СРСР указувалося, що судам слід мати на увазі, що заздалегідь обіцяне придбання здобутої завідомо злочинним шляхом продукції або систематичне придбання її в одного й того ж самого правопорушника особою, яка усвідомлювала, що своїми діями дає можливість правопорушникові розраховувати на сприяння в збуті цієї продукції, повинні кваліфікуватись як співучасть у злочині у формі пособництва²³.

Склади злочинів, передбачених ст. 213 КК УРСР 1960 року, відносилися до формальних, тому злочин вважався закінченим із моменту вчинення одного з діянь, включених до цієї статті.

Для застосування ст. 213 КК УРСР 1960 року не вимагалось обвинувального вироку або іншого рішення суду, яким би встановлювався факт вчинення злочину, що передував заздалегідь не обіцяному придбанням або збуту майна, завідомо здобутого злочинним шляхом.

Суб'єктом заздалегідь не обіцяного придбання або збуту

---

²² Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 7 июля 1983 г. № 4 "О практике применения судами законодательства об охране природы" [Електронний ресурс] // Сайт: "Законы России". – Режим доступу до документа: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_861/doc861a725x600.htm. – Дата доступу: 10.02.2013.

²³ Див. там само.

майна, одержаного злочинним шляхом, була лише причетна особа, тобто та, яка не брала участі у вчиненні предикатного злочину й не давала до його закінчення обіцянки виконати згадані дії із зазначеним майном.

Особи, які заздалегідь обіцяли придбати або збути майно, одержане злочинним шляхом, розглядалися як пособники у вчиненні злочину. Крім того, діяльність особи, яка використувувала у своїх особистих цілях майно, здобуте внаслідок вчиненого нею ж злочину, не утворювала причетності до злочину. Такі діяння підлягали кваліфікації за тією ж кримінально-правовою нормою, яка передбачала відповідальність за вчинення такою особою предикатного (основного) злочину.

Таким шляхом ішла радянська судова практика. Так, у п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 11 липня 1972 року № 4 "Про судову практику в справах про викрадення державного та громадського майна" було сказано, що дії посадової особи, пов'язані з незаконним заволодінням державними та громадськими грошовими коштами для придбання й наступної реалізації товарів, здобутих злочинним шляхом, належить кваліфікувати за статтями, які передбачають відповідальність за викрадення²⁴.

Предметний зміст суб'єктивної сторони злочину, про який була мова в ст. 213 КК УРСР 1960 року, визначався обставинами, які усвідомлювала особа, а саме: 1) те, що певний злочин уже вчинено іншою особою (іншими особами); 2) характер власної поведінки з приводу придбання або збуту майна, одержаного в результаті вчинення іншими особами злочину.

На те, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 213 КК УРСР

---

²⁴ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 11 июля 1972 г. № 4 "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., 2008. – С. 86–89.

1960 року, повинен був усвідомлювати факт одержання майна, щодо якого він здійснює вищевказані дії, у результаті вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, указував термін "завідомо", розміщений радянським законодавцем у тексті диспозиції кримінально-правової норми. Якщо особа не усвідомлювала злочинного походження згаданого майна, не можна було говорити про наявність у її діяннях складу злочину, сформульованого в ст. 213 КК УРСР 1960 року.

Для притягнення до відповідальності за ст. 213 КК УРСР 1960 року не було важливо, яким повинен був ступінь поінформованості особи про предикатний злочин. Цілком достатньо було загального уявлення причетної особи про характер основного злочину.

Бажання особи ускладнити чи унеможливити розкриття або розслідування предикатного злочину, а отже, і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за ст. 213 КК УРСР 1960 року значення не мало.

Відповідно до ст. 21 (недонесення) КК УРСР 1960 року не донесення розглядалось у двох видах: 1) недонесення про достовірно відомий підготовлюваний злочин, 2) недонесення про достовірно відомий вчинений злочин.

Відповідальність за недонесення згідно з цією правовою нормою наставала лише у випадках, спеціально передбачених статтями 80-2 та 187 КК УРСР 1960 року. Надалі перелік злочинів, за приховання яких і недонесення про які наставала кримінальна відповідальність, доповнювався новими злочинами.

10 вересня 1962 року КК УРСР 1960 року було доповнено кримінально-правовими нормами, що передбачали відповідальність за недонесення про державні злочини (ст. 80-1, яка відтворювала положення ст. 26 Закону СРСР від 25 грудня 1958 року).

Відповідальність за недонесення про державні злочини (ст. 80-1 КК УРСР 1960 року) була вищою, ніж установлена за

недонесення про злочини, перелік яких було визначено в ст. **187** КК УРСР **1960** року. Тому ці правові норми співвідносились одна з одною як спеціальна і загальна.

Особи, які брали участь у вчиненні злочину, а також ті, хто, заздалегідь не обіцяючи, приховав злочин, не притягувалися до відповідальності за недонесення про злочин. Це було зумовлено тим, що недонесення про злочин поглиналося більш тяжким злочином, яким був предикатний злочин, а також вторинний злочин, передбачений ст.ст. **80-2, 186** та **213** КК УРСР **1960** року.

На такій позиції стояла радянська судова практика. Відповідно до пункту **5** Постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від **31** липня **1962** року № **11** "Про судову практику в справах про заздалегідь не обіцяне приховування злочинів, придбання та збут завідомо викраденого майна" недонесення про злочин з боку особи, яка є співучасником злочину, або винного в заздалегідь не обіцяному приховуванні злочину не потребувало додаткової кваліфікації за статтями кримінальних кодексів про недонесення, оскільки недонесення в цих випадках було частиною більш тяжкого злочину й охоплювалося статтями, що передбачали відповідальність за вказані злочини²⁵.

У радянській літературі висловлювалася думка, що заздалегідь дане особою обіцяння не повідомляти правоохоронні органи про злочин є різновидом співучасті у виді пособництва вчинення злочину. Слід відмітити, що дискусії навколо цього питання існують і досі. Так, наприклад, на погляд Ю.О. Красікова, заздалегідь обіцяне недонесення відноситься до інтелектуального пособництва, тому що воно причинно зумовлює

---

²⁵ Див.: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **31** июля **1962** года № **11** "О судебной практике по делам о заранее не обещанном укрывательстве преступлений, приобретении и сбыте заведомо похищенного имущества" // Бюллетень Верховного Суда СССР. – **1962**. – № **5**. – С. **17-19**.

вчинення злочину виконавцем²⁶.

Між тим заздалегідь обіцяне недонесення не підпадає під ознаки пособництва. Обіцяння не повідомляти про підготовлений злочин не є сприянням вчиненню злочину, не усуває перешкоди для його вчинення, а також не приховує самого злочину, тому такі діяння причинно не зумовлюють вчинення виконавцем (співвиконавцем) злочину.

В.С. Прохоров, обґрунтовуючи необхідність уважати недонесення способом пособництва, наводить приклад: "запевняння виконавця, що він може діяти безперешкодно, що йому не завадять, що ніхто не дізнається про вчинений злочин, часом є набагато більш значущим, ніж обіцяння купити викрадене"²⁷. Цей приклад справді ілюструє випадок пособництва. Однак із тим застереженням, що зміцнення рішучості у виконавця на вчинення злочину відбувається не завдяки тому, що йому було обіцяно не повідомляти про злочин, а з огляду на те, що було запевняння про усунення перешкод для вчинення злочину.

У теорії кримінального права радянського періоду вказувалося на такий вид причетності до злочину, як потурання. У Загальній та Особливій частинах кримінального законодавства УРСР 1960 року не було відомостей про такий вид причетності. Між тим ознаки потурання вбачалися в деяких злочинах, визначених кримінально-правовими нормами Особливої частині КК УРСР 1960 року, як, наприклад, зловживання службовим становищем (ст. 165), халатність (ст. 167) та інші.

Останнім із кримінально-правових документів радянського періоду були Основи кримінального законодавства Союзу

---

²⁶ Див.: Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. – 2-е изд., изм. и доп. / [под общей ред. Генерального прокурора РФ, проф. Ю. И. Скуратова и председателя Верховного Суда РФ В. М. Лебедева]. – М.: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 65–66.

²⁷ Уголовное право России. Общая часть [учебник] / [авт. кол.: А. И. Бойцов, И. В. Волгарева, Б. В. Волженкин и др.]; [под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова]. – СПб., 2006. – С. 600–601.

СРСР і союзних республік, прийняті Верховною Радою СРСР 2 липня 1991 року (далі – Основи кримінального законодавства 1991 року)²⁸. Основи кримінального законодавства 1991 року мали набрати чинності з 1 липня 1992 року, однак унаслідок розпаду СРСР цього не відбулося.

Положення про співучасть закріплювалися в ст. 19 (співучасть) Основ кримінального законодавства 1991 року. Відповідно до цієї правової норми співучастью в злочині визнавалася умисна спільна участь двох чи більше осіб у вчиненні умисного злочину. Виділялися види співучасників: 1) виконавець, 2) організатор, 3) підбурювач і 4) пособник.

Під виконавцем розумілась особа, яка: 1) безпосередньо вчинила злочин або безпосередньо брала участь у його вчиненні спільно з іншими особами, 2) вчинила злочин через використання інших осіб, які силою закону не підлягають кримінальній відповідальності.

Організатором визнавалася особа, яка: 1) організувала вчинення злочину, 2) керувала вчиненням злочину. Під підбурювачем малася на увазі особа, яка схилила до вчинення злочину. Пособником уважалась особа, яка: 1) сприяла вчиненню злочину порадами, указівками, наданням засобів або усуненням перешкод, 2) задалегідь обіцяла приховати злочинця, знаряддя й засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом, 3) задалегідь обіцяла придбати або збути предмети, здобуті злочинним шляхом.

У ст. 19 Основ кримінального законодавства 1991 року закріплювалося правило, відповідно до якого за діяння, що вчинені виконавцем і не охоплювались умислом співучасників, інші співучасники кримінальної відповідальності не несуть.

У ст. 20 (вчинення злочину організованою групою) Основ

---

²⁸ Див.: Основи уголовного законодательства Союза СССР и союзных республик от 2 июля 1991 г. [Електронний ресурс] // Сайт: "pravo.levonevsky.org" – Режим доступу до документа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr0089.htm>. – Дата доступу: 10.02.2013.

кримінального законодавства **1991** року було закріплено положення про таку форму співучасті, як організована група. Під організованою групою розумілася злочинна діяльність двох чи більше осіб, які попередньо об'єдналися з цією метою в стійку групу. У зазначеній статті закріплювалося правило, за яким особа, що організувала групу або керувала нею, несла відповідальність за всі вчинені групою злочини, якщо вони охоплювалися її умислом. Інші учасники організованої групи несли відповідальність за злочини, у готуванні або вчиненні яких вони брали участь.

Основи кримінального законодавства **1991** року не містили відомостей про ознаки й різновиди причетності до злочину.

Після розпаду СРСР на території України продовжував діяти Кримінальний кодекс УРСР **1960** року. Он періодично змінювався й доповнювався новими кримінально-правовими нормами. Багато які з цих норм містили ознаки причетності до злочину та співучасті.

1 квітня **2001** року Верховною Радою України прийнято Кримінальний кодекс, який набув чинності з **1** вересня **2001** року. Відтоді розпочався новий період розвитку кримінального законодавства України.

Післямова

Руська Правда є першою правовою пам'яткою на українських землях. Положення, закладені в Руській Правді, стали основою формування кримінального законодавства Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Московської держави.

У Руській Правді містилися положення про відповідальність за спільну участь у злочині, а також за причетність до злочину. Так, за участь у груповому злочині ступінь відповідальності суб'єктів підвищувався. У Руській Правді згадуються різні види учасників злочину: крім виконавців злочинів були й ті, хто надавав допомогу в приховуванні злочинної діяльності.

У цьому давньоруському правовому документі не проводилося розмежування між співучасниками і причетними особами. Відповідальність для приховувачів була такою ж самою, як і для виконавців злочину. До винних у скоєнні злочину застосовувалося покарання залежно від виду злочину. При призначенні покарання ступінь участі винних у спільному злочині не брався до уваги. Руська Правда включала спеціальні норми, що передбачали відповідальність за переховування злочинця, придбання й зберігання викраденого.

Для кримінального законодавства Речі Посполитої, а також Московської держави XVI – XVII століть було характерним установлення різного ступеня відповідальності для учасників злочину. Законодавці цих держав брали до уваги ступінь участі винної особи у скоєному злочині. Так, головні винуватці

злочину, до яких відносили безпосередніх виконавців і організаторів злочину, несли більш високу відповідальність, ніж інші учасники злочинів. Особи, які надавали головним винуватцям допомогу в скоєнні злочину, недоносителі про злочин та потурачі злочину несли, як правило, меншу відповідальність за скоєне.

Однак при здійсненні найбільш небезпечних злочинів, передбачених Литовськими Статутами 1569 й 1588 рр. або Соборним Уложением 1649 р., причетні до злочину особи несли завжди рівну з виконавцями та іншими учасниками злочину відповідальність. Відмінність могла полягати лише в застосуванні до винних виду страти: замість кваліфікованої страти могла бути застосована проста страта. Так, особа, яка знала про готування до злочину проти монаршої особи або до державної зради, але не повідомила про це органи влади несла таку ж відповідальність, як і співучасники перелічених злочинів. Крім того, особи, які надавали притулок для укриття злочинців ("пристанодержатели") від погоні або купували "розбойну" або "татину рухлядь", несли підвищену відповідальність. До них, як правило, застосовувалися такі ж види покарання, як і до злочинців, яким вони допомагали.

Кримінальне право, що застосовувалося протягом XVI – XVIII століть у Запорозькій Січі та в землях донських козаків, було схожим. У запорозьких та донських козаків не було писаного права. Козачі судді керувалися при визначенні свого вироку звичаєвим правом ("військовими звичаями", "козацькими обыкновениями"). Відповідно, до співучасників злочину та причетних до злочину осіб покарання застосовувалося залежно від тяжкості скоєного злочину та безпеки, яку він становив для устоїв, що сформувався в козацькому середовищі.

Наприкінці XVIII століття в Статуті благочинному або поліцейському, прийнятому за активної участі Катерини II, було закладено принципи виділення причетності до злочину з інституту співучасті в злочині. В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Російської імперії були впер-

ше зафіксовані положення про причетність до злочину, які послужили основою для формування його в самостійний кримінально-правовий інститут. У нормах Уложення було передбачено види причетності до злочину, які відрізнялися від видів та форм співучасті в злочині. Для співучасників та причетних до злочину осіб установлювалася різна система покарань. При кваліфікації діянь приховувачів злочину необхідно було встановлювати момент дачі ними згоди виконавцеві та іншим учасникам злочину на вчинення відповідних діянь із приховування їхньої злочинної діяльності.

Разом із тим згідно з кримінальним законодавством Російської імперії XIX – початку XX століття, за злочини проти членів імператорської сім'ї, державну зраду, а також інші особливо небезпечні злочини недоносителі та приховувачі несли таку ж відповідальність, як і основні виконавці злочинів.

Радянське законодавство раннього періоду характеризувалося карально-репресивним характером. Під час громадянської війни, а також на початку 1920-х рр. не проводилося істотного розрізнення за ступенем відповідальності між співучасниками злочину та причетними особами. За чимало злочинів підбурювачі, пособники та причетні особи піддавалися покаранню, рівному з основним виконавцем злочину. У певних випадках за причетність до злочину революційні суди застосовували смертну кару. Так, наприклад, згідно з Постановою Ради робітничо-селянської оборони "Про дезертирство" від 25 грудня 1918 року за приховування дезертира, а також за потурання дезертирству було передбачено найвищу міру покарання – смертну кару. За недонесення про злочини, які містили ознаки контрреволюційної діяльності або бандитизму, також було передбачено смертну кару.

Аж до прийняття в 1958 році Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік не проводилося розподілу приховування на види: заздалегідь обіцяне та заздалегідь не обіцяне. Винні у приховуванні злочинця, знарядь та

засобів скоєння злочину несли однакову відповідальність незалежно від того, коли дали вони згоду співучасникам злочину допомогти їм шляхом укриття їх злочинної діяльності.

З прийняттям у **1958** році Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а в **1960** році – Кримінального кодексу УРСР ставлення до розуміння співучасті у злочині та причетності до злочину змінилося. Статті **20** та **21** КК УРСР **1960** року містили ознаки таких видів причетності до злочину, як приховування злочину й недонесення про злочин. В Особливій частині КК УРСР **1960** року в ст.ст. **80-1**, **80-2**, **186** та **187** було перелічено злочини за заздалегідь не обіцяне приховування яких й недонесення про які наставала відповідальність. Крім того, у ст. **213** КК УРСР **1960** року було передбачено відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом.

Список використаної літератури

1. III універсал Українською Центральною Радою від 7 (20) листопада 1917 р. // ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 9.

2. IV універсал Українською Центральною Радою від 9 (22) січня 1918 р. // Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1917. – 13 січня. – № 3.

3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. В 15-ти томах. Том 1 (1361 – 1598 гг.) / [под ред. Н. Костомарова]. – СПб., 1863. – 319 с.

4. Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографической экспедицией императорской Академии наук: дополнены и изданы Высочайше учрежденной Комиссией. В 4-х томах. Т. IV (1645 – 1700 гг.). СПб. : В тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. канцелярии, 1836. – 527 с.

5. Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи Археографической экспедицией императорской Академии наук: дополнены и изданы Высочайше учрежденной Комиссией. В 4-х томах. Т. III (1615 – 1645 гг.). СПб. : В тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. канцелярии, 1836. – 496 с.

6. Артикул воинский с кратким толкованием. – СПб. : При Имп. Акад. наук, 1735. – 255 с.

7. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 3. Акты о казаках (1500 – 1648 гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. I. – К., 1863. – 553 с.

8. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 6. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVI – XVIII веке (1498 – 1795 гг.) / [под ред. К. Е. Козловского]. – Т. 1. – К., 1876. – 775 с.

9. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1. Акты о церковно-религиозных отношениях в юго-западной Руси (1322 – 1648 гг.) / [под ред. О. И. Левицкого]. – Т. VI. – К., 1883. – 1120 с.

10. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 2. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569 – 1654 гг.) / [под ред. М. Д. Иванишева]. – Т. 1. – К., 1861. – 414 с.

11. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 1. Акты об унии и состоянии православной церкви в Юго-Западной России во 2-й половине XVII и в XVIII ст. (1648 – 1798 гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. IV. – К., 1871. – 846 с.

12. Архив Юго-западной России, издаваемый Временною комиссией для разбора древних актов, высочайше утвержденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-

губернаторе. Ч. 3. Акты о гайдамаках (1700 – 1768 гг.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. – Т. III. – К., 1876. – 1025 с.

13. Багалеї Д. І. Магдебургское право в городах Левобережной Малороссии // Журнал министерства народного просвещения / Д. И. Багалеї. – Спб., 1892. – март. – № 3.

14. Багалеї Д. І. Матеріали для історії колонізації і быта Харьковской и отчасти курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалеї. – Харьков : Тип. К. Л. Счасни, 1890. – 456 с.

15. Багалеї Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалеї [передмова, коментар В. В. Кравченка]; [художник, упоряд. іл. В. О. Ріянка]. – Х. : Дельта, 1993. – 256 с.

16. Беляев И. Д. О наследстве без завещания по древним русским законам, до Уложения царя Алексея Михайловича / И. Д. Беляев. – М. : Университетская типография, 1858. – 142 с.

17. Бершадский С. А. Литовский статут и польские конституции. Историко-юридическое исследование / С. А. Бершадский. – СПб. : Типография М. М. Стасюлевича, 1893. – 114 с.

18. Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. 2 : 1926 – 1967 гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Михайленко]. – К. : Министерство охраны общественного порядка УССР. Высш. школа. МООП УССР, 1967. – 952 с.

19. Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. 1 : 1917 – 1925 гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Михайленко]. – К. : Министерство охраны общественного порядка УССР. Высш. школа. МООП УССР, 1966. – 832 с.

20. Броневский В. Б. История Донского войска. Книга в 4-х частях. Ч. 1 : Начало и происхождение Донских Казаков (1520 – 1540 гг.) / В. Б. Броневский. – СПб. : Типография Экспедиции заготовления государственных бумаг, 1834. – 339 с.

21. Буганов В. И. Булавин / В. И. Буганов. – М. : Молодая гвардия, **1988**. – **316** с.

22. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву / Ф. Г. Бурчак ; [отв. ред. : И. П. Лановенко]. – К., **1969**. – **216** с.

23. В. И. Ленин и ВЧК. Сбор. док. (1917–1922 гг.) / [сост. Ж. П. Алибекова и др.] ; [редкол. В. П. Пирожков (пред.) и др.]. – 2-е изд., доп. – М. : Политиздат, **1987**. – **642** с.

24. Вейнберг Л. Б. Материалы по истории города Острогжска. Акты XVII и XVIII столетий / Л. Б. Вейнберг. – Воронеж, **1886**. – **341** с.

25. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914 – 1923 рр. : У 2-х томах / Василь Верига ; в.о. Нац. акад. наук України. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Т. 2. – **1998**. – **504** с.

26. Владимирский-Буданов М.Ф. Русская правда / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира (Н.Т. Корчак-Новицкий), **1911**. – **24** с.

27. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3-х томах. Т. 3 : Завершение борьбы украинского народа за воссоединение с Россией. Переяславская Рада. 1651 – 1654 годы / АН СССР, Институт истории, АН УССР, Институт истории ; [редкол. : П. П. Гудзенко, А. К. Касименко, А. А. Новосельский и др.] ; [сост. : П. И. Павлюк, Д. И. Мышко, Е. С. Компан и др.]. – М. : АН СССР ; [2-я типография Издательства АН СССР], **1953**. – **645** с.

28. Высочайшая резолюция на доклад Сената от 3 июля 1938 г. "О сожжении флота Капитан-Лейтенанта Возницына, за отпадение от Христианской веры, а Жида Бороха за превращение онаго Капитана в Жидовский закон" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта

1649 – 1825 гг. : В **45** т. Том **X. 1737 – 1739**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **7612**. – С. **556–560**.

29. Высочайше утвержденный доклад военной коллегии от **13** ноября **1802** г. "Об устройстве Черноморского войска" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание **1-е**. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **XXVII. 1802 – 1803**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **20508**. – С. **356–362**.

30. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права / А. Я. Вышинский. – **2-е** изд. – М. : Госюриздат, **1949**. – **424** с.

31. Галиакбаров Р. Р. Квалификация многосубъектных преступлений без признаков соучастия / Р. Р. Галиакбаров. – Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, **1987**. – **96** с.

32. Галиакбаров Р.Р. Как квалифицировать убийства и изнасилования, совершенные групповым способом / Р.Р. Галиакбаров // Российская юстиция, **2000**. – № **10**. – С. **39–47**.

33. Гражданская война на Украине **1918 – 1920** : Сборник документов и материалов в **3-х** томах, четырех книгах. Т. **2** : Борьба против деникинщины и петлюровщины на Украине. Май **1919** г. – февраль **1920** г. / АН УССР. Ин-т истории ; Архивное упр. УССР. Центр. гос. арх. Октябрьской революции и соц. строительства УССР ; [редкол. : С. М. Короливский (отв. ред.) и др.] ; [ред. тома С. М. Короливский]. – К. : Наук. думка, **1967**. – **917** с.

34. Грамота гетману Скоропадскому и всему малороссийскому народу от **26** мая **1709** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание **1-е**. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **IV. 1700 – 1712**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **2233**. – С. **452–457**.

35. Грамота ко всему украинскому народу от **29** апреля **1918** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Державний архів Чернігівської області". – Режим доступу до документа: <http://cn>.

archives.gov.ua/expos/temat/independ/4.html. – Дата доступу: **08.02.2013**.

36. Грамота от 4 ноября 1686 г. казакам Слободских полков // Сборник судебных решений, состязательных бумаг, грамот, указов и других документов, относящихся к вопросу о старозаимочном землевладении в местности бывшей Слободской Украины / [сост. В. В. Гуров при участии Е. К. Бродско-го]. – Харьков, 1884. – С. 480–481.

37. Гришаев П. И. Соучастие по уголовному праву / П. И. Гришаев, Г. А. Кригер. – М. : Госюриздат. 1959. – 255 с.

38. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР "О борьбе с дезертирством" от 2 февраля 1921 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_833.htm. – Дата доступу: **08.02.2013**.

39. Декрет ВЦИК РСФСР "О комиссиях по борьбе с дезертирством" от 8 апреля 1920 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=17730>. – Дата доступу: **10.02.2013**.

40. Декрет ВЦИК РСФСР "Об изъятии из общей подсудности в местностях, объявленных на военном положении" от 20 июня 1919 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_465.htm. – Дата доступу: **08.10.2012**.

41. Декрет СНК РСФСР "О борьбе со взяточничеством" от 8 мая 1918 г. // В. И. Ленин и ВЧК. Сбор. док. (1917 – 1922 гг.) / Сост. Ж. П. Алибекова и др. ; редкол. В. П. Пирожков (пред.) и др. – Изд-во 2-е, доп. – М. : Политиздат, 1987. – С. 51.

42. Декрет СНК РСФСР "О борьбе со спекуляцией" от 22 июля 1918 г. // В. И. Ленин и ВЧК. Сбор. док. (1917 – 1922 гг.) / Сост. Ж. П. Алибекова и др. ; редкол. В. П. Пирож-

ков (пред.) и др. – Изд-во 2-е, доп. – М. : Политиздат, 1987. – С. 74–75.

43. Декрет СНК РСФСР "О набатном звоне" от 2 августа 1918 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_332.htm. – Дата доступу: 08.10.2012.

44. Декрет СНК РСФСР "О порядке всеобщей трудовой повинности" от 29 января 1920 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_518.htm. – Дата доступу: 08.10.2012.

45. Декрет СНК РСФСР "О спекуляции" от 22 июля 1918 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=18722>. – Дата доступу: 10.02.2013.

46. Декрет СНК РСФСР "О суде – № 3" от 20 июля 1918 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=9237>. – Дата доступу: 10.02.2013.

47. Декрет СНК РСФСР "О трудовом дезертирстве" от 9 мая 1921 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_931.htm. – Дата доступу: 08.02.2013.

48. Декрет СНК РСФСР "О тыловом ополчении" от 20 июля 1918 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_320.htm. – Дата доступу: 08.02.2013.

49. Декрет СНК РСФСР "Об ограничении прав по судебным приговорам" от 5 мая 1921 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступа до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=9936>. – Дата доступу: 10.02.2013.

50. Декрет СНК Украины "О наказуемости агитации, направленной к возбуждению национальной вражды" от 13 февраля 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – № 9. – 15 февраля. – Ст. 114. – С. 127–128.

51. Декрет СНК Украины "О призыве граждан в тыловое ополчение" от 21 марта 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – 1 – 30 июля. – № 32. – Ст. 344. – С. 473–474.

52. Декрет СНК Украины "Об усилении охраны путей сообщения" от 2 апреля 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины за 1919. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, 1919. – 1 – 30 июля. – № 34. – Ст. 386. – С. 509.

53. Демченко Г. В. Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях 1529, 1566 и 1588 гг.) / Г. В. Демченка. – Ч. 1. – Киев : Типография Императорского университета Св. Владимира (В. И. Завадского), 1894. – 288 с.

54. Доклад Военной Коллегии вице-президента Потемкина от 14 февраля 1775 г. "Об учреждении Гражданского Правительства в пределах Войска Донского для правления Земских дел" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XX. 1775 – 1780. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 14251. – С. 53–55.

55. Доклад начальнику операционного отделения германского восточного фронта о положении дел на Украине в марте 1918 г. // Архив русской революции. В 22-х томах. Т. 1 – 2 / [под ред. С. А. Кондратова]. – Репринт. изд. 1921 – 1922 гг., издаваемый Г. В. Гессеном. – М. : "Терра" ; Политиздат, 1991. – С. 288–294.

56. Древняя Русь IX – XIII вв. : [учебно-методическое пособие для студентов I курса исторического факультета ВГПУ] / [сост. С. Н. Гапочка]. – Воронеж, 2008. – 237 с.

57. Задонский Н. А. Донская либерия : Исторические хроники / Н. А. Задонский. – Воронеж : Центрально-Черноземное книжное издательство, 1983. – 383 с.

58. Закон "О комитетах незаможных селян" : Постановление Всеукраинского Центрального исполнительного комитета Советов УССР от 13 апреля 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, 1921. – 2 – 10 квітня. – Ч. 6. – Ст. 185. – С. 186–187.

59. Закон "О применении Крымской амнистии от 1-го мая 1921 года на территории УССР" : Постановление ВЦИК УССР от 29 июня 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. – 22 июня – 5 июля. – Ч. 12. – Ст. 346. – С. 392.

60. Закон СССР "О включении Западной Украины в состав Союза ССР с воссоединением ее с Украинской ССР" от 1 ноября 1939 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) / [сост. : Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев]; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. – Москва : Госюриздат, 1956. – С. 21.

61. Закон СССР "О включении северной части Буковины и Хотинского и Измаильского уездов Бессарабии в состав Украинской Советской Социалистической республики" от 2 августа 1940 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (1938 – июль 1956 гг.) / [сост. : Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев]; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. – Москва : Госюриздат, 1956. – С. 22–23.

62. Закон СССР "Об уголовной ответственности за государственные преступления" от 25 декабря 1958 г. [Электрон-

ний ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5360.htm. – Дата доступу: **08.10.2012**.

63. Закон Української держави "Закони про тимчасовий державний устрій України" від **29** квітня **1918** р. // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. Документи і матеріали в 2-х. Т. I. / [упор. Т. Гунчак і Р. Сольчаник]. – К. : Сучасність, **1983**. – С. **386 – 389**.

64. Закон УНР "Про порядок видання законів" від **8 (21)** грудня **1917** р. [Електронний ресурс] // Сайт: "© **2010 – 2013**.Українські підручники онлайн". – Режим доступу до документа: <http://textbooks.net.ua/content/view/998/17>. – Дата доступу: **10.03.2013**.

65. Закон УНР "Про правонаступництво" від **25** листопада (**7** грудня) **1917** р. [Електронний ресурс] // Сайт: "© **2010 – 2013**.Українські підручники онлайн". – Режим доступу до документа: <http://textbooks.net.ua/content/view/993/17>. – Дата доступу: **10.03.2013**.

66. Законодательные памятники Русского централизованного государства XV – XVII веков : "Соборное уложение" **1649** года : текст, коммент. / АН СССР, Ин-т истории СССР, Ленингр. отд-ние ; [подгот. текста Л. И. Ивиной] ; [коммент. Г. В. Абрамовича и др.] ; [руковод. авт. коллектива А. Г. Маньков]. – Л. : Наука. Ленингр. отд-ние, **1987**. – **448** с.

67. Записка князя В.В. Долгорукого о действиях карательной армии. **19** сентября **1724** г. / О подавлении народного восстания **1707 – 1708** гг. / [сост. Ю. А. Пелевин] // Исторический архив – **1955**. - № **4** – С. **194–196**.

68. Записка члена Малороссийской Коллегии, Григория Николаевича Теплова: "О непорядках, которые происходят от злоупотребления прав и обыкновений, грамотами подтвержденных Малороссии" // Записки о Южной Руси. В 2-х то-

мах / [издал П. Кулиш]. – Т. 2. – СПб. : Тип. Александра Якобсона, 1857. – С. 175–196.

69. Иванишев Н. Д. О древних сельских общинах в Юго-Западной России / Н. Д. Иванишев – К. : Издательство Киевской археологической комиссии, 1863. – 72 с.

70. Именной, объявленный Аудиторському департаменту дежурным генералом главного штаба Российской империи от 8 февраля 1837 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XII. 1837 – 1832. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9927. – С. 80.

71. Именной указом царей Иоаннаи Петра Алексеевичей от 6 ноября 1687 г. от ссылки в Соловецкий монастырь Степан Коробьин был освобожден // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том II. 1676 – 1688. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1267. – С. 903.

72. Инструкция временному правлению в Малороссии от 31 января 1734 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6540. – С. 261–262.

73. Инструкция гетьмана Данила Апостола малороссийским судам от 13 июля 1730 г. / [сообщ. А. А. Федотов-Чеховский] // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Кн. 1. – Киев, 1887. – Январь. – Т. XVII. – С. 139–154.

74. Инструкция народного комиссариата юстиции "О применении амнистии 5-го Всеукраинского съезда Советов" от 10 марта 1921 г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. – Харків : Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, 1921. – 15 лютого – 3 березня. – Ч. 3. – Ст. 91. – С. 86.

75. Инструкция полевых и гарнизонных команд офицерам от 24 декабря 1719 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3477. – С. 773–775.

76. Инструкция Слободской Украинской губернии комиссарам от 1766 г. // Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалея. – Харьков: Тип. К. Л. Счасни, 1890. – С. 195–318.

77. Инструкция СНК УССР "О применении декрета СНК об ответственности за разграбление Совхозов" от 21 мая 1921 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – Харьков: Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, 1921. – 6 – 25 мая. – Ч. 9. – Ст. 253. – С. 297.

78. Инструкция сыщикам от 7 ноября 1744 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9026. – С. 216–220.

79. Инструкция, данная харьковскому воеводе Семену Дурново 1688 г. Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах. Т. 1. / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Харьков, 1886. – С. 148–154.

80. Историческое описание земли Войска Донского / [сост. В.Д. Сухоруков]. – Новочеркасск : 2-е издание Областного войска Донского Статистического Комитета ; Изд. : Частная Донская Типография, 1903. – 471 с.

81. Историческое описание земли Войска Донского. В 2-х томах / [сост. В. Д. Сухоруков]. – Т. 1. – Новочеркасск : Войсковой статистический комитет, 1869. – 608 с.

82. История Харьковского Слободского казачьего полка (1651 – 1765 гг.) с приложением карты слободских полков / [сост. Евгений Альбовский]. – Харьков: Тип. Губернского правления, 1895. – 231 с.

83. Иванов В. М. Історія держави і права: [навч. посіб.]. Книга у 2-х частинах / В. М. Иванов – К.: МАУП, 2002. – Ч. 2. – 2003. – 224 с.

84. Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772 – 1849): Документи і матеріали / [за ред. Г. Я. Сергієнко]. – Київ: Наукова думка, 1974. – 596 с.

85. Ключков М. Население России при Петре Великом по переписям того времени. Т. 1. : Переписи дворов и населения (1678 – 1721) / М. Ключков. – Спб. : Сенатская типография, 1911. – 435 с.

86. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Книга в 2-х частях. Ч. 2 : Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : Ученые труды Свердл. юрид. ин-та. Т. 5. / М. И. Ковалев ; [под ред. М. А. Ефимова]. – Свердловск, 1962. – 273 с.

87. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 року / С. Г. Ковальова. – Миколаїв : Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2009. – 112 с.

88. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / А. В. Арендаренко, Н. Н. Афанасьев, В. Е. Батюкова и др. – М. : Проспект; КноРус, 1997. – 760 с.

89. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. – 2-е изд., изм. и доп. / [под общей ред. Генерального прокурора РФ, проф. Ю. И. Скуратова и председателя Верховного Суда РФ В. М. Лебедева]. – М. : Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – 832 с.

90. Краткая Инструкция по борьбе с бандитизмом и кулаческими восстаниями, утвержденная СНК УССР от 20 апреля 1920 г. // ЦГАСА. Ф. 17530. Оп. 1. Д. 64.

91. Краткая хроника казачьих войск и иррегулярных частей. Справочная книжка императорской главной квартиры / [сост. В. Х. Казин]; [под ред. В. К. Шенка]. – СПб., 1912. – 462 с.

92. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. [курс лекцій] / [за ред. М. Й. Коржанського]. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.

93. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / [За ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. - К.: Істина, 2011. – 1121 с.

94. Кримінальний кодекс УСРР. Затверджений ВУЦВК 8 червня 1927 року // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – Харьков, 1927. – № 26 – 27. – Ч. I. – Ст. 132. – С. 426–496.

95. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1 : Учение о преступлении. Учебник для вузов / [под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой]. – М. : ЗЕРЦАЛО-М, 1999. – 592 с.

96. Лазаревский А. Универсал гетмана Скоропадского о переводе "книг правовых" на малорусский язык // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. – Киев, 1887. – Апрель. – № 4. – С. 788–789.

97. Леонтович Ф. И. Русская Правда и Литовский Статут / Ф. И. Леонтович. – К., 1865. – 92 с.

98. Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917 – 1922 гг.) / А. В. Лихолат. – М. ; Ленинград : Госполитиздат, 1954. – 654 с.

99. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. І. Любченко ; Академія праці і соціальних відносин федерації професійних спілок України. – К., 2005. – 204 с.

100. Максименко Н. источники уголовных законов Литовского Статута / Н. Максимейко. – К. : Типография Правительствующего Сената, **1894.** – **185** с.

101. Малиновский И. А. Учение о преступлении по Литовскому Статуту / И. А. Малиновский. – Киев : Тип. Императорского Университета Св. Владимира. – **1894.** – **232** с.

102. Манифест Екатерины I "О мерах принятых к отвращению притеснений, которые были претерпеваемы Малороссийским народом, и о Всемиловивейшем облегчении наказаний виновникам оных" от **8** февраля **1725** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **VII. 1723 – 1727.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **4651.** – С. **310–318.**

103. Манифест Екатерины II от **28** июля **1765** г. "Об учреждении в Слободских полках приличного гражданского устройства и о пребывании канцелярии губернской и провинциальной" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **XVII. 1765 – 1766.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **12440.** – С. **194–195.**

104. Манифест императрицы Анны Иоанновны "О рассмотрении беспорядков, произошедших в слободских полках и о приведении казаков в лучшее состояние" от **23** декабря **1732** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **VIII. 1728 – 1732.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **6289.** – С. **1002.**

105. Марковин Н. Очерк истории запорожского казачества / Н. Марковин. СПб. : Типография Ф. С. Сущинского. – **1878.** – **78** с.

106. Материалы по истории Воронежской и соседних губерний. Вып. **VIII.** Акты **XVII** и **XVIII** столет. / [собранные и

изданные Л. Б. Вейнбергом]. – Воронеж : Типография губернского правления, **1886**. – **765** с.

107. Миллер Г. Ф. Исторические сочинения о малороссии и малоросиянах / Г. Ф. Миллер. – М. : Университетская типография. – **1846**. – **92** с.

108. Наказ Екатерины II Комиссии о составлении проекта нового Уложения. **1767** г. // [Электронный ресурс] // Сайт: "Российский общеобразовательный портал". – Режим доступа до документа: http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793. – Дата доступа: **10.03.2013**.

109. Наказ Екатерины II Комиссии о составлении проекта нового Уложения. **1767** г. // [Электронный ресурс] // Сайт: "Российский общеобразовательный портал". – Режим доступа до документа: http://historydoc.edu.ru/catalog.asp?ob_no=12793. – Дата доступа: **10.03.2013**.

110. Небрatenко Г. Г. Институционально-правовая практика становления региональной власти в Землях Войска Донского на рубеже XVIII – XIX вв. [Электронный ресурс] // Сайт: "Вольная станица". – Режим доступа до документа: <http://fstanitsa.ru/thegoldenage/vlast-na-donu-na-rubezhe-xviii-xix-vv>. – Дата доступа: **10.02.2013**.

111. Небрatenко Г.Г. Теория и история обычного права донских казаков / Г. Г. Небрatenко, Е.И. Куксенко. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, **2005**. – **248** с.

112. Новоуказанные статьи о татевных и убийственных делах // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **I**. **1649 – 1675**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **431**. – С. **774–800**.

113. О России в царствовании Алексея Михайловича. Современное сочинение Григория Котошихина / [пред. А. А. Куников]. – 3-е изд. – СПб. : Издание Археографической комиссии, **1884**. – **272** с.

114. Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно / Адам Олеарий ; введение, перевод, примечания и указатель А. М. Ловягина. – СПб. : Издание А. С. Суворина, 1906. – 582 с.

115. Оликов С. Дезертирство Красной Армии и борьба с ним / С. Оликов. – Л. : Издание Военной типографии управления делами Наркомвоенмор и РВС СССР, 1926. – 128 с.

116. Опись казачьих дел Московского отделения общего архива Главного штаба / [сост. есаул И. И. Дмитренко]. – СПб. : Издательство Военно-Ученого Комитета Главного Штаба, 1899. – 591 с.

117. Основные начала уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик 1924 г. // СЗ СССР. – 1924. – № 24. – Ст. 205.

118. Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "pravo.levonevsky.org" – Режим доступа до документа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss6067.htm>. – Дата доступа: 10.02.2013.

119. Основы уголовного законодательства Союза СССР и союзных республик от 2 июля 1991 г. [Электронный ресурс] // Сайт: "pravo.levonevsky.org" – Режим доступа до документа: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sss0089.htm>. – Дата доступа: 10.02.2013.

120. Памятники русского права : Памятники права Киевского государства X – XII вв. / [сост. доцент А. А. Зимин] ; [под ред. С. В. Юшкова]. – Вып. I – М. : Госюриздат, 1952. – 287 с.

121. Пестель П. И. Русская правда, или Заповедная Государственная Грамота Великого Народа Российского служащая Заветом для Усовершенствования Государственного Устройства России и Содержащая Верный Наказ как для Народа так и для Временного Верховного Правления / "Русская правда" П. И. Пестеля и сочинения, ей предшествующие / [под ред.

М. В. Нечкиной] / Восстание декабристов. Документы. Т. VII. / [под ред. М. В. Нечкиной]. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1958. – С. 119–209.

122. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том II. 1676 – 1688. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1266. – С. 901 – 902.

123. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 256. – С. 488.

124. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 302. – С. 551–553.

125. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3415. – С. 728–729.

126. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9967. – С. 625–626.

127. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9924. – С. 581–585

128. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIII. 1749 – 1753. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10033. – С. 708–709.

129. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIV. 1754 –

1757. – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **10306.** – С. **235–237.**

130. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **XV.** **1758 – 26** июня **1762.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **11001.** – С. **385.**

131. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **XV.** **1758 – 26** июня **1762.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **11337.** – С. **795–797.**

132. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **XVI.** **28** июня **1762 – 1764.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **11750.** – С. **154–157.**

133. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **VI.** **1720 – 1722.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **3750.** – С. **367.**

134. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **XVII.** **1765 – 1766.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **12455.** – С. **227 – 229.**

135. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **XVII.** **1765 – 1766.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **12466.** – С. **901–904.**

136. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **XIX.** **1770 – 1774.** – СПб.: Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830.** – № **14231.** – С. **1067–1081.**

137. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта **1649 – 1825** гг.: В **45** т. Том **III.** **1689 – 1699.** –

СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 1510. – С. 202–203.

138. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XX. 1784 – 1788. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 16187. – С. 344–358.

139. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIII. 1789 – 31 октября 1796. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 17055. – С. 342–343.

140. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6928. – С. 789–791.

141. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIV. 6 ноября 1796 – 1797. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 18140. – С. 735.

142. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXV. 1798 – 1799. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 19059. – С. 742.

143. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIX. 1806 – 1807. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 22465. – С. 1024.

144. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXXIV. 1817. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 27191. – С. 942–943.

145. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXXIV. 1817. –

СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 27192. – С. 943–945.

146. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 2900. – С. 153.

147. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XVI. 28 июня 1762 – 1764. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 11894. – С. 331–334.

148. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3010. – С. 457.

149. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 307. – С. 556–558.

150. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 398. – С. 656–669.

151. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3154. – С. 539–540.

152. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3334. – С. 681–684.

153. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. –

СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3445. – С. 748–750.

154. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том I. 1649 – 1675. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 376. – С. 615–621.

155. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VI. 1720 – 1722. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3912. – С. 313.

156. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4200. – С. 51–52.

157. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4533. – С. 310–318.

158. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 5333. – С. 94–112.

159. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 5954. – С. 627–629.

160. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VIII. 1728 – 1732. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6287. – С. 994–1001.

161. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. –

СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6366. – С. 72–78.

162. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6578. – С. 331–334.

163. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6610. – С. 383–384.

164. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6614. – С. 395–399.

165. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6619. – С. 403–404.

166. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6772. – С. 547–548.

167. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том IX. 1733 – 1736. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6822. – С. 588.

168. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9025. – С. 214–216.

169. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XII. 1744 – 1748. –

СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 9032. – С. 224.

170. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том II. 1676 – 1688. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 985. – С. 491–492.

171. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VII. 1723 – 1727. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 4335. – С. 139–141.

172. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIX. 1770 – 1774. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 13808. – С. 507–511.

173. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XIV. 1839. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1840. – № 12165. – С. 279–289.

174. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XIV. 1839. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1840. – № 12166. – С. 289–316.

175. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XIX. 1847. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1845. – № 18526. – С. 847–867.

176. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т. Том XXXI. 1856. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1856. – № 30711. – С. 564.

177. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 гг.: В 55 т.

Том **XXXIV. 1856.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1861.** – № **34535.** – С. **494.**

178. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. **12** декабря **1825** – **28** февраля **1881** гг.: В **55** т. Том **VI. 1831.** – Отд. 1-е. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1832.** – № **4319.** – С. **119–122.**

179. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. **12** декабря **1825** – **28** февраля **1881** гг.: В **55** т. Том **VIII. 1828** – **1832.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1833.** – № **5774.** – С. **472–475.**

180. Положение "О преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления)", утвержденное Постановлением ЦИК СССР от **25** февраля **1927** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=16474>. – Дата доступа: **10.02.2013.**

181. Положение о водворении запорожских казаков в Новороссийском крае от **27** мая **1832** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. **12** декабря **1825** – **28** февраля **1881** гг.: В **55** т. Том **VII. 1832.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1833.** – № **5395.** – С. **337–338.**

182. Положение об упразднении Новороссийского казачьего войска от **5** декабря **1868** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 2-е. **12** декабря **1825** – **28** февраля **1881** гг.: В **55** т. Том **XLIII. 1868.** – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1873.** – № **46506.** – С. **451–456.**

183. Постановва Пленуму Верховного Суду України від **6** листопада **2009** р. № **10** "Про судову практику у справах про злочини проти власності" [Електронний ресурс] // Сайт: "Верховний Суд України". – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua>. – Дата доступу: **10.02.2013.**

184. Постанова Пленуму Верховного Суду України від **30** травня **2008** р. № **5** "Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи" [Електронний ресурс] // Сайт: "Верховний Суд України". – Режим доступу до документа: <http://www.scourt.gov.ua>. – Дата доступу: **10.02.2013**.

185. Постановление Всеукраинского революционного комитета об объявлении вне закона Махно и махновцев от **9** января **1920** г. // Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине **1918 – 1921**. Документы и материалы. Серия: Крестьянская революция в России. **1902 – 1922** гг.: Документы и материалы / [под ред. В. Данилова и Т. Шанина]. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), **2006**. – С. **301**.

186. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **11** июля **1972** г. № **4** "О судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., **2008**. – С. **86–89**.

187. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **21** июня **1985** г. № **10** "О судебной практике по делам об уголовной ответственности за действия, дезорганизующие работу исправительно-трудовых учреждений" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., **2008**. – С. **148–149**.

188. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **25** марта **1964** г. № **2** "О судебной практике по делам об изнасиловании" [Електронний ресурс] // Сайт: "Либрусек". – Ре-

жим доступу до документа: <http://lib.rus.ec/b/152006/read#t56>. – Дата доступу: **10.02.2013**.

189. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **31** июля **1962** года № **11** "О судебной практике по делам о заранее не обещанном укрывательстве преступлений, приобретении и сбыте заведомо похищенного имущества" // Бюллетень Верховного Суда СССР. – **1962**. – № **5**. – С. **17–19**.

190. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **5** сентября **1986** г. № **11** "О судебной практике по делам о преступлениях против личной собственности" // Сборник действующих постановлений пленумов Верховного Суда СССР, РСФСР, Российской Федерации по уголовным делам с комментариями и пояснениями / [отв. ред. В. И. Радченко]; [науч. ред. А. С. Михлин]. – М., **2008**. – С. **91–93**.

191. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от **7** июля **1983** г. № **4** "О практике применения судами законодательства об охране природы" [Электронный ресурс] // Сайт: "Законы России". – Режим доступу до документа: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_861/doc861a725x600.htm. – Дата доступу: **10.02.2013**.

192. Постановление СНК РСФСР "О красном терроре" от **5** сентября **1918** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "LibUSSR.RU". – Режим доступу до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_353.htm. – Дата доступу: **08.03.2013**.

193. Постановление СНК Украины "Об объявлении вне закона Зеленого" от **1** апреля **1919** г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за **1919**. – Киев : Издание Народного Комиссариата Юстиции, **1919**. – **1** – **30** июля. – № **34**. – Ст. **381**. – С. **506**.

194. Постановление СНК Украины "Об объявлении вне закона Соколовского, Гончара (Батрака) и Орловского" от **4** апреля **1919** г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за **1919**. – Киев :

Издание Народного Комиссариата Юстиции, **1919**. – **1** – **30** июля. – № **35**. – Ст. **405**. – С. **519**.

195. Постановление СНК УССР "О борьбе с бандитизмом" от **1** февраля **1921** г. // Збір законів і розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України. – Харків: Видання Народного Комісаріату Юстиції УСРР, **1921**. – **30** січня – **1** лютого. – Ч. **2**. – Ст. **45**. – С. **40**.

196. Постановление СНК УССР "О мерах борьбы с должностными преступлениями" от **22** июля **1921** г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства Украины. – Харьков : Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, **1921**. – **8** – **13** июля. – Ч. **14**. – Ст. **383**. – С. **452**.

197. Постановление СНК УССР "О мерах по борьбе с бандитизмом" от **14** октября **1921** г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства Украины. – Харьков : Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, **1921**. – **1** – **14** октября. – Ч. **20**. – Ст. **592**. – С. **702**.

198. Постановление СНК УССР "О предупредительных мерах борьбы с хищениями" от **25** сентября **1921** г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства Украины. – Харьков : Издание Народного Комиссариата Юстиции УССР, **1921**. – **16** – **30** сентября. – Ч. **19**. – Ст. **550**. – С. **640**.

199. Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О дезертирстве" от **25** декабря **1918** г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР : Сборник декретов **1917** – **1918** гг. – М. : Гос. изд-во, **1920**. – С. **65–66**.

200. Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О мерах по искоренению дезертирства" от **3** июня **1919** г. // Собрание узаконений и распоряжений

Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР : Сборник декретов **1917 – 1918** гг. – М. : Гос. изд-во, **1920**. – С. **66–67**.

201. Постановление Совета Рабочей и Крестьянской обороны РСФСР "О мерах борьбы с дезертирством" от **3** марта **1919** г. / [Электронный ресурс] // Сайт: "**LibUSSR.RU**". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_446.htm. – Дата доступу: **08.03.2013**.

202. Постановление Совета рабочей и крестьянской обороны РСФСР "О предоставлении Губернским Комиссиям по борьбе с дезертирством права Революционных Трибуналов в отношении вынесения приговоров по делам о дезертирах" от **13** декабря **1919** г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР, **1919**. – № **62**. – Ст. **573**.

203. Постановление Совета труда и обороны РСФСР "О мерах по борьбе с сокрытием пашни" от **19** октября **1921** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "**LibUSSR.RU**". – Режим доступа до документа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1150.htm. – Дата доступу: **08.03.2013**.

204. Постановление ЦИК СССР "О дополнении Положения "О преступлениях государственных (контрреволюционных и особо для Союза ССР опасных преступлениях против порядка управления) статьями об измене Родине" от **8** июня **1934** г. // СЗ СССР. –**1934**. – № **33**. – Ст. **255**.

205. Права, по которым судится малороссийский народ, высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой государыни Императрицы Елисаветы Петровны, Самодержицы Всероссийской, Ее императорского священнейшего Величества повелением : Из трех книг, а именно : Статуса Литовского, Зерцала Саксонского и приложенных при том двух прав, также из книги Порядка, по переводе из польского и латинского языков на российский диалект в едину книгу сведенные, в граде Глухове, лета от Рождества Христова / [под ред. и с при-

ложением исследования о сем Своде и о законах, действовавших в Малороссии А. Ф. Кистяковского]. – Киев : Университетская типография И. И. Завадского, 1879. – 844 с.

206. Правда Русская : [учебное пособие] / [отв. ред. Б. Д. Греков]. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – 112 с.

207. Правда Русская. В 2-х томах. Т. 2. : Комментарии / [сост. : Б. В. Александров, В. Г. Гейман, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и Б. А. Романов] ; [под ред. Б. Д. Грекова]. – М.-Л. : Изд. АН СССР, 1947. – 862 с.

208. Приказ № 399 "О борьбе с взяточничеством" от 25 ноября 1921 г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921 – 1928) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле : Гиперборея, 2007. – С. 312–313.

209. Приказ ВЧК СНК РСФСР "Об усилении борьбы с хищениями на государственных складах" № 178 от 19 июня 1921 г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (1921 – 1928) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле : Гиперборея, 2007. – С. 313–314.

210. Приказ Киевского окружного совещания по борьбе с бандитизмом от 30 мая 1921 г. // ЦГАСА. Ф. 25880. Оп. I. Д. 282. Л. 84–85.

211. Приказ по Военному ведомству № 29 от 14 января 1916 г. // Разведчик, 1916. – № 1318. – С. 86.

212. Присяга для духовных лиц от 17 мая 1722 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том VI. 1720 – 1722. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 6540. – С. 688–689.

213. Ригельман А. История, или повествование о Донских казаках, отколь и когда они начало свое имеют, и в какое время и из каких людей на Дону поселились, какие их бы-

ли дела и чем прославились и проч. / А. Ригельман. – М. : Университетская тип., 1846. – 165 с.

214. Российский гуманитарный энциклопедический словарь: В 3 т. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС : Филол. Фак. С.-Петербур. гос. ун-та, 2002. Т. 3 : П – Я. – 2002. – 704 с.

215. Российское законодательство X – XX веков. В 9-ти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси / [под общ.ред. В. Л. Янин]. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.

216. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР от 12 декабря 1919 г. // Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР : Сборник декретов 1917 – 1918 гг. – М. : Гос. изд-во, 1920. – С. 49–51.

217. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археографической комиссией. Том XX. Литовская метрика. Том 1. – СПб. : Сенатская типография, 1903. – 1122 с.

218. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археографической комиссией. Т. XXVI. Донские дела. Кн. 3. – СПб. : Типография Главного Управления Уделов, 1909. – 657 с.

219. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археографической комиссией. Т. XXXIV. Донские дела. Кн. 5. – Петроград : Типография министерства земледелия, 1917. – 608 с.

220. Русская историческая библиотека, издаваемая Императорской Археографической комиссией. Т. XXIV. Донские дела. Кн. 2. – СПб. : Типография Главного Управления Уделов, 1906. – 685 с.

221. Русская Правда в Краткой редакции // Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до конца XV века / [пер. М. Н. Тихомирова]. – М., 1960. – С. 202–205.

222. Русско-византийский договор 944 г. [Электронный ресурс] // Сайт "Хронос". – Режим доступа до документа:

[http:// www.hrono.ru/dokum/0900dok/0944dog.php](http://www.hrono.ru/dokum/0900dok/0944dog.php). – Дата доступу: **08.02.2013**.

223. Русско-еврейский архив : Документы и материалы для истории евреев в России. В 3-х томах. Т. I. Документы и регистры к истории литовских евреев (1388 – 1550) / [сост. С. А. Бершадский]. – СПб. : Издание Общества распространения просвещения между евреями в России, **1882**. – **640** с.

224. Савельев Е. П. Древняя история казачества. Историческое исследование. Книга в 3-х частях / Е. П. Савельев. – Ростов н/Д, **1990**. – **442** с.

225. Саксонское зеркало: Памятник, комментарии, исследования / Институт государства и права АН СССР; [отв. ред. В. М. Корецкий]; [авт. ст. Л. И. Дембо, Г. А. Аксененок, В. И. Кикоть]. – М. : Наука, **1985**. – **272** с.

226. Сенатский архив. Т. XIII. Протоколы Правительствующего сената по секретной экспедиции **1764 – 1765** гг. Указы и повеления императрицы Екатерины II за июль – декабрь **1763** и январь **1764** г. / [под ред. прив.-доц. С. Петербург. ун-та М. В. Клочкова]. – СПб. : Сенатская типография, **1909**. – **614** с.

227. Сенатский Указ "О рассмотрении, изменении и дополнении Статута, по которому в Малороссии суд и расправа производится, также и законов, имеющих действие в Киеве" от **31** августа **1761** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **XV**. **1758 – 26** июня **1762**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **11317**. – С. **775–776**.

228. Сенатский Указ от **11** июня **1756** г. "О искоренении воровских и разбойнических партий по рекам оке и Волге, и о чинении вспоможения определенным для сыску оных разбойников военным командам" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т.

Том XIV. 1754 – 1757. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10571. – С. 584–586.

229. Сенатский Указ от 19 ноября 1756 г. "Об определении главных сыщиков для сыску и искоренении воров и разбойников и беглых людей" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XIV. 1754 – 1757. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 10650. – С. 664–675.

230. Сенатский Указ от 30 июня 1792 г. "О пожаловании Черноморскому войску острова Фанагории с землями, между Кубанью и Азовским морем лежащими" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXIII. 1789 – 31 октября 1796. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 17056. – С. 343–344.

231. Сергеевский Н. Д. Наказание в русском праве XVII века / Н. Д. Сергеевский. – СПб. : Изд. книжн. маг. А. Ф. Цинзерлинга, 1887. – 314 с.

232. Скальковский А. А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1733 – 1768 / А. А. Скальковский. – Одесса : Городская типография, 1845. – 239 с.

233. Сокращенная Русская Правда (по Толстовскому списку второй половины XVII в.) // Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – М. : Издательство Московского университета, 1953. – С. 113–119.

234. Соловьёв С. М. История России с древнейших времён. В 18 книгах. Книга IV. Т. 7 – 8. Царствование Василия Иоанновича Шуйского / С. М. Соловьёв; [отв. ред. Н. А. Иванов]. – М. : Голос ; Колокол-Пресс, 1994. – 758 с.

235. Соляные варницы на татарских озерах 1665 г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской

губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 43–44.

236. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / [под ред. академика АН Литовской ССР К. И. Яблонскиса]. – Мн.: Издательство Академии наук БССР, 1960. – 253 с.

237. Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1588 року : У 2 кн. – Кн. 2 / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. III. – Одеса : Юридична література, 2004. – 568 с.

238. Статути Великого князівства Литовського. У 3-х томах. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Т. I. – Одеса : Юридична література, 2002. – 464 с.

239. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая / Н. С. Таганцев. – Т. 1. – Тула : Автограф, 2001. – 800 с.

240. Тальберг Д. Насильственное похищение имущества по русскому праву (разбой и грабеж). Историко-догматическое исследование / Д. Тальберг. – СПб., 1880. – 206 с.

241. Тесля А. А. Источники гражданского права Российской империи XIX – начала XX веков / А. А. Тесля. – Хабаровск : Издательство ДВГУПС, 2005. – 160 с.

242. Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – Вып. IV. – М. : Издательство Московского университета, 1953. – 192 с.

243. Тихомиров М. Н. Соборное уложение 1649 года / М. Н. Тихомиров, П. П. Епифанов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 444 с.

244. Тихомиров М. Н. Списки и происхождение редакций Русской Правды // Тихомиров М. Н. Пособие по изучению Русской Правды / М. Н. Тихомиров ; [под ред. профессора Б. В. Рыбакова]. – М. : Издательство Московского университета, 1953. – С. 16–34.

245. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М.: Рус. яз., **1981** – Т. 2: И – О. – **1981**. – **779** с.

246. Трайнин А. Н. Некоторые вопросы учения о соучастии / А. Н. Трайнин // Социалистическая законность. – **1957**. – № 2. – С. **21–29**.

247. Трайнин А. Н. Учение о соучастии / А. Н. Трайнин. – М. : Юриздат, **1941**. – **354** с.

248. Труды историко-археологического института АН СССР. – Том **XII**: Булавинское восстание (1701 – 1708 гг.). – М. : Изд-во Политгаторжани ссыльно-поселенцев, **1935**. – **432** с.

249. Тяжба жителей г. Лебедина с гадяцким полковником Михаилом Васильевым за земли **1681** г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в **XVI – XVIII** столетии. В 2-х томах / [собранные и отредактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, **1886**. – С. **103–114**.

250. Тяжба между черкасами г. Лебедина, села Пристайлова, Черленного и Азака и детьми боярскими г. Каменного за земли **1680 – 1681** гг. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в **XVI – XVIII** столетии. В 2-х томах / [собранные и отредактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, **1886**. – С. **94–103**.

251. Уголовное право России. Общая часть [учебник] / [авт. кол. : А. И. Бойцов, И. В. Волгарева, Б. В. Волженкин и др.]; [под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова]. – СПб., **2006**. – **1064** с.

252. Уголовное право. Общая часть / [под ред. Н. И. Ветрова, Ю. И. Ляпунова]. М. : Новый Юрист ; КиноРус. – **1997**. – **592** с.

253. Уголовное уложение Российской империи от **22** марта **1903** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант

Плюс". – Режим доступа до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: **08.10.2012**.

254. Уголовные законы царя и великого князя Иоанна IV Васильевича: [Устав о разбойных и татинных делах] / [изданы К. М. Оболенским]. – М. : Тип. Н. Степанова, **1841**. – **34** с.

255. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [отв. ред. : С. С. Яценко, В. И. Шакун]. – К. : Правові джерела, **1998**. – **1088** с.

256. Уголовный кодекс УССР **1922** г. // Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. **1** : **1917 – 1925** гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Михайленко]. – К. : Министерство охраны общественного порядка УССР. Высш. школа. МООП УССР, **1966**. – С. **452–496**.

257. Уголовный Кодекс УССР **1927** г. // Борьба с преступностью в Украинской ССР : книга в 2-х томах. Т. **2** : **1926 – 1967** гг. / [авт. очерка и сост. сборника документов док. проф. П. П. Михайленко]. – К. : Министерство охраны общественного порядка УССР. Высш. школа. МООП УССР, **1967**. – С. **312–368**.

258. Указ Екатерины I "О ведении Слободских полков в Военной коллегии, по прежнему" от **2** апреля **1726** года // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **VII**. **1723 – 1727**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **4867**. – С. **600**.

259. Указ Екатерины II "Учреждения для управления губерний" от **7** ноября **1775** г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. **1** марта **1649 – 1825** гг. : В **45** т. Том **XXI**. **1775 – 1780**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **14392**. – С. **229–304**.

260. Указ Екатерины II от 8 апреля 1782 г. "Устав Благочиния или Полицейский" // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том XXI. 1781 – 1783. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 15379. – С. 461–488.

261. Указ Михаила Федоровича об устройстве на Чугуевском городище гетмана Яцка Острянина и черкасс в 1639 г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 15–16.

262. Указ Петра I "Об устройстве губерний и об определении в оныя правителей" от 29 мая 1719 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта 1649 – 1825 гг. : В 45 т. Том V. 1713 – 1719. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. – № 3380. – С. 701–710.

263. Указ Петра Великого бригадиру Федору Шидловскому 1707 г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 183–184.

264. Указ Петра Великого полковнику Федору Шидловскому о заведывании великороссийскими жителями села Уды 1706 г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Т. 1. – Харьков, 1886. – С. 178–179.

265. Указ Правительствующего Сената "О распоряжениях по поселению сербов Шевича и Прерадовича с их единоземцами между Бахмутом и Луганью" от 29 мая 1753 г. // Полное собрание законов Российской Империи. Собрание 1-е. 1 марта

1649 – 1825 гг. : В **45** т. Том **XIII**. **1749 – 1753**. – СПб. : Тип. II Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1830**. – № **10104**. – С. **840–844**.

266. Указ Президиума Верховного Совета СССР "Об образовании Закарпатской области в составе Украинской ССР" от **22** января **1946** г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (**1938** – июль **1956** гг.) / [сост. : Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев] ; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. – Москва : Госюриздат, **1956**. – С. **54**.

267. Указ Президиума Верховного Совета СССР "О передаче Крымской области из состава РСФС в состав УССР" от **19** февраля **1954** г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР (**1938** – июль **1956** гг.) / [сост. : Б. А. Жалейко, М. И. Юмашев] ; [под ред. к. ю. н. Л. И. Мандельштам]. – Москва : Госюриздат, **1956**. – С. **35**

268. Указ Президиума Верховного Совета СССР "Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества" от **4** июня **1947** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа до документа: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=6083>. – Дата доступа: **08.02.2013**.

269. Указ Президиума Верховного Совета СССР "Об усилении борьбы с особо опасными преступлениями" от **5** мая **1961** года // Ведомости ВС СССР. – **1961**. – № **50**. – Ст. **511**.

270. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных **1845** г. [Электронный ресурс] // Сайт: "Консультант Плюс". – Режим доступа до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступа: **08.10.2012**.

271. Уния в документах: Сборник документов / [сост. : В. А. Тешлова, З. И. Зуева]. – Минск : Лучи Софии, **1997**. – **520** с.

272. Устав благочиния или полицейский. [Электронный ресурс] // Сайт: "База Законов". – Режим доступа до докумен-

та: <http://baz zakonov.ru/doc/?ID=2749744>. – Дата доступу: **08.10.2012**.

273. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями **1864** г. [Электронный ресурс] // Сайт "Консультант Плюс". – Режим доступу до документа: <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html#img3>. – Дата доступу: **08.10.2012**.

274. Устав о предупреждении и пресечении преступлений. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собств. Е. И. В. Канцелярии, **1876**. – **96** с.

275. Устав о ссыльных // Свод законов Российской империи. Т. XIV. – СПб. : Деятель, **1912**. – Ст. **3427**.

276. Устное повествование, бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа / [авт. предисл. и изд. Гавриил, А. Х. и Т.]. – Одесса : в гор. тип., **1842**. – С. **22–23**.

277. ЦДАВО України. Ф. **2279**. Оп. 1. Спр. 3. Арк. **13**.

278. ЦДАВО України. Ф. **2279**. Оп. 1. Спр. 3. Арк. **21**.

279. Циркуляр № **148** "О репрессии за недонесение, имеющее характер укрывательства" утвержденный Пленумом Верхтриба РСФСР от **28** сентября **1922** г. // Епихин А. Ю. ВЧК-ОГПУ в борьбе с коррупцией в годы новой экономической политики (**1921 – 1928**) / А. Ю. Епихин, О. Б. Мозохин. – М. : Кучково поле : Гиперборея, **2007**. – **528** с. [Электронный ресурс] // Сайт "LITMIR.net – Электронная Библиотека". – Режим доступу до документа: <http://www.litmir.net/br/?b=131625&p=64>. – Дата доступу: **08.02.2013**.

280. Чебышев-Дмитриев А. О преступном действии по русскому допетровскому праву / А. Чебышев-Дмитриев. – Казань: Типография Императорского университета, **1862**. – **242** с.

281. Челобитная жителей г. Маяцка **1690** г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.)

в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах. Т. 1 / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Харьков, 1886. – С. 155.

282. Челобитная жителей г. Тора 1690 г. // Материалы для истории и быта степной окраины Московского государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) в XVI – XVIII столетии. В 2-х томах. Т. 1 / [собранные и редактированные Д. И. Багалеем]. – Харьков, 1886. – С. 155–157.

283. Челобитная Острогжского полковника Ивана Сасова о разрешении ему ведать русских судом и расправою, в Острогжске // Вейнберг Л. Б. Материалы по истории города Острогжска. Акты XVII и XVIII столетий / Л. Б. Вейнберг. – Воронеж : Типография губернского правления, 1886. – С. 312.

284. Челобитная Острогжского полковника Федора Куколева с жалобою на насильства и притеснения воевод и приказных людей // Материалы по истории Воронежской и соседних губерний. Вып. V. Древние акты XVII столетия / [собранные и изданные Л. Б. Вейнбергом]. – Воронеж : Типография губернского правления, 1885. – С. 307–309.

285. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917 – 1922 рр.): дисертація канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чуваков Олег Анатолійович ; Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Економіко-правовий факультет. – О., 2003. – 195 с.

286. Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии / М. Д. Шаргородский // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 84–97.

287. Шерер, Жан-Бенуа. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії / Шерер, Жан-Бенуа ; [пер. з фр. В. В. Коптілов]. – К. : Укр. письменник, 1994. – 311 с.

288. Шульгин Я. Очерк колиивщины по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов / Я. Шульгин. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 290 с.

289. Экстракт о слободских полках 1734 г. // Д. И. Багалеи Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний / Д. И. Багалеи. – Харьков : Тип. К. Л. Счасни, 1890. – С. 143–178.

290. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У 3-х томах / Д. І. Яворницький ; [редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – Т. 1. – К. : Наукова думка. – 1990. – 592 с.

Наукове видання

Беніцький Андрій Сергійович

**Історія розвитку кримінального
законодавства щодо причетності до злочину
на території України**

М О Н О Г Р А Ф І Я

(українською мовою)

Під редакцією авторів
Комп'ютерний набір та верстка Л.В. Беницька

Підписано до друку 10.05.2013.
Формат 60x84/16. Типограф. гарнітура Book Antiqua
Друк. RISO. Умов. друк. арк. 20.69.
Наклад 300 прим. Зам. № 103.

Видавець: СПД Реніков В.С.
91055, м. Луганськ, вул. Луначарського, 58.
Тел.: (0642) 52-50-67, 71-76-93
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
Суб'єктів видавничої справи
ДК № 1692 від 17.02.2004.

Надруковано ФОП Котова О.В.
91022, м. Луганськ, віл. Сент-Ет'єнівська, 40.
Тел.: (0642) 33-88-63.

Беніцький Андрій Сергійович

Кандидат юридичних наук, доцент.

Народився 2 лютого 1975 року в місті Луганську. У 1997 році закінчив Луганський інститут внутрішніх справ МВС України. У 2002 році в Інституті держави і права імені В.М. Корецького НАН України захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук під науковим керівництвом доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України О.М. Костенка.

У 2002 році став лауреатом премії НАН України для молодих учених, у 2003 році – лауреатом Всеукраїнського фонду юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, а у 2003 році – лауреатом премії Президента України для молодих учених. У 2004 році отримав грант Президента України для проведення наукового дослідження "Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом: порівняльно-правове дослідження". У 2005 році нагороджений відзнакою МВС України "Кращий працівник МВС України". Є членом Науково-експертної ради при Державній службі фінансового моніторингу України.

Автор понад ста наукових праць, у тому числі кількох монографій і підручників. Сфера наукових інтересів: протидія відмиванню злочинних доходів; проблеми причетності до злочину тощо.